

VM

ZPRÁVY

Vlastivědného muzea v Olomouci

272

1995

Pokyny pro autory

Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci otiskují původní vědecké články a odborné práce přírodovědných i společenskovědních oborů. Dále uveřejňují drobná odborná sdělení z uvedených oborů, recenze, články k jubileím atp.

Přednostně jsou uveřejňovány práce související s programem Vlastivědného muzea v Olomouci.

Úprava rukopisů

Rukopis musí obsahovat (1) nezkrácené jméno a příjmení autora, (2) český název příspěvku a jeho cizojazyčný překlad, (3) text odpovídající ČSN 88 0220 - úprava rukopisu pro sazbu. Příspěvky jsou psány strojem černou páskou po jedné straně kancelářského papíru (ne průklepového) formátu A4 (210 x 297 mm), 30 řádek na stránku s 60 úhlozy na řádku. Text začíná 25 - 30 mm od horního okraje a 25 - 30 mm od levého okraje stránky; ukončen je nejméně 15 mm od dolního okraje. Titulky, ani žádná jiná slova v textu nepište velkými písmeny. Hierarchii titulků označte na okraji textu (např. T-1, T-2, T-3). Používejte kulaté závorky. Poznámkou "pet" na okraji listu lze navrhnout petitové partie.

Tabulky zařadte za rukopis na zvláštních listech a označte je názvem a vysvětlivkami. Obrazové přílohy je nutno co nejvíce přizpůsobit zrcadlu Zpráv (tj. 165 x 240 mm). Kresby musí být tuší na bílém nebo průsvitném papíru. Síla čar a velikost písmen popisu musí být úměrná předpokládanému zmenšení. Fotografie (jen černobílé) musí být ostré a kontrastní na lesklém papíru. Na zadní straně je označte jménem autora, zkráceným názvem práce a číslem obrázku. Popisky k obrázkům (součást formátu!) jsou přiloženy na zvláštním listu s označením Obr. (fig.) - číslo - název (popř. datum a autor nebo pramen). Články mohou být zpracovány i na PC AT v textovém editoru T602 nebo v prostředí WinText. K disketě nezapomeňte přiložit dostatečné údaje.

Při psaní společenskovědních příspěvků je doporučeno používat poznámek (tj. číslo bez závorky nebo kroužku vysunuté nad řádek).

V přírodních vědách doporučujeme používat jména autora a letopočet v závorce. Základní pravidla citací obsahuje ČSN 01 0197 (Bibliografická citace). Seznam literatury obsahuje jen citované práce. Je-li tomu jinak, je nutno tuto skutečnost výslovně uvést.

U původních prací připojte cizojazyčný souhrn, který informuje o obsahu práce a nových poznatcích. Připojte jej v některé ze světových řečí u všech článků, které mohou mít význam pro zahraniční čtenáře, neboť Zprávy VMO jsou odebírány i v cizině.

Po dohodě s redakcí je možno přijmout i celý cizojazyčný příspěvek s českým souhrnem.

Na konci příspěvku uveďte plnou adresu autora včetně akademických titulů a poštovního směrovacího čísla (4).

Rukopis musí být dodán ve dvou exemplářích.

Zaslané příspěvky jsou projednány v redakční radě. O přijetí článku bude autor vyrozuměn písemně a vydavatel s ním uzavře písemnou smlouvu obsahující podmínky ve smyslu autorského zákona.

Ikonografické místopisné prameny jako doklad historického vývoje měst a obcí severní Moravy a Slezska

Výtah ze závěrečné zprávy vědeckovýzkumného úkolu Vlastivědného muzea v Olomouci

Vítězslav Kollmann

Dobová zobrazení topografického charakteru představují významný pramenný materiál pro studium historiografie v regionech, dějin umění, etnografie, sociologie, pedagogiky apod. Jde de facto o specifický druh vizuální informace (videoinformace), jehož význam vystupuje do popředí právě v současné době pronikání videotechniky do všech sfér společenského života. Problematice obrazových informací je věnována v západních vyspělých zemích velká pozornost.¹ U nás se tímto tematem zabývá např. Fr. Ledvinka.² Ikonografie popisuje a klasifikuje obrazový materiál, avšak význam těchto dokladů již nezkoumá. Na rozdíl od církevní ikonografie (popis atributů světců aj.) je ikonografie měst a míst u nás dosud málo probádanou oblastí a schází i základní souborná práce. Dílčí studie jsou publikovány v odborném periodickém tisku. Veduty jako pramen obrazové povahy tak představují specifickou oblast bádání kulturně historického významu.

Nejstarší topografická vyobrazení prezentují veduty, mapy a plány. Vedutou rozumíme přesné zobrazení krajin nebo lidských sídel s historickou, uměleckou a památkově dokumentární hodnotou. Problematice vedut věnovalo značnou pozornost periodikum *Umění* v roce 1983.

Význam vedut jako historického pramene zhodnotil Zd. Wirth - autor díla věnovaného ikonografii Prahy, v poslední době např. J. Polišenský aj.³ V současné době je ceněn především jejich dokumentární význam, a to zejména v architektonicko-urbanistických souvislostech.

Na středověkých ikonografických dokladech (kroniky, letopisy měst, iniciály, votivní obrazy aj.) tvořily veduty kulisu náboženských či historických výjevů. Na pozadí těchto temat nacházíme rysy siluet a půdorysů měst. Většinou se však krajina prezentovala jako symbol doplnění figurálního obsahu obrazu, vytvářeného v plošném pojetí.

Jako samostatný žánr se veduty vyčlenily až v období renesance, kdy se oprostily od původních gotických kompozičních schémat. Jejich tvůrci ve své tvorbě usilovali o přesné ztvárnění dobového vzhledu měst, historických památek - hradů, zámků, tvrzí, kostelů, klášterů aj.

Uspořádané sbírky map a plánů v archívech a muzeích jsou rovněž cenným pramenem ke studiu ikonografie lokalit. V případě Olomoucka jde především o rozsáhlou sbírku map, uloženou v Moravském zemském archívu v Brně, v olomouckém vlastivědném muzeu a ve Státním okresním archívu v Olomouci.⁴ Kartografické materiály dokumentují z hlediska ikonografie především 17. a 18. století. Na řadě z nich nacházíme veduty, a to většinou in margine (na okrajích), či jako parergy (uvnitř mapového rámu). Dodejme, že např. vedutu Olomouce najdeme na Komenského mapě z r. 1627.⁵ Parergy se zobrazeními hanáckých měst představuje Kuzníkova mapa Hané z 19. století. Zobrazení v rozích map jsou i pramenem národopisného studia, neboť na mapách s parergami byly většinou zobrazovány žánrové motivy. Vyobrazení v parergách představují např. scény z průmyslových odvětví, heraldické motivy aj. Jako příklad lze uvést Wielandovu mapu Slezska z roku 1736. Od poloviny 19. století nacházíme parergy na mapách již jen zřídka.⁶

S prudkým rozvojem knižní kultury se topografická zobrazení uplatnila v grafice. Veduty ilustrovaly cestopisy, kroniky zemí a měst, letáky, kalendáře aj. a tak postupně představovaly aplikované umění ilustrace a sdělovací funkci grafiky.⁷

První grafické veduty byly vydány již v období inkunábulí (do roku 1500). Známe jsou především dřevoryty z díla Hartmana Schedela *Liber chronicarum* z roku 1493 zahrnující řadu zobrazení evropských měst. V následujícím období postupně ovládla knižní grafiku mědirytina, a to až do sklonku 18. století, kdy ji nahradila levnější ocelorytina, od 20. let 19. století pak litografie a v druhé třetině 19. století převážně xylografie. Technikou mědirytu byly tištěny veduty měst a sídlišť světa vydané v 6 fóliových svazcích v letech 1572-1617 pod názvem *Civitates Orbis Terrarum*. V čele tohoto kolektivního díla stál vydavatel Georg Braun a rytec Franz Hogenberg. Podrobnou analýzu této rozsáhlé encyklopedie publikoval J. Kozák v *Umění* v r. 1983.⁸ Tento reprezentativní atlas navázal na Světovou kroniku Hartmana Schedela a *Kosmografii* Sebastiana Münstera z let 1544-1628.

Jako kvalifikované výtvarné hodnocení městského souboru měla tato topografická zobrazení již v době svého vzniku značnou poznávací hodnotu, neboť poskytovala názornou představu o vzhledu měst. Snad nejznámějším příkladem jsou precízní knižní mědirytiny, vydávané dílnou Mathiase Meriana (1593-1650).⁹ V 17. století se tu vyráběly rovněž rytiny půdorysů měst a axionometrických pohledů. Řada těchto prospektů měla své vzory v encyklopedii *Civitates Orbis Terrarum*. Dnes jsou mj. cenným pramenem poznání urbanismu. V 16. až 19. století nacházíme celou řadu vedut i na portrétních dílech.¹⁰ K tomu dodejme, že vynikající práce předních vedutistů často sloužily jako předloha pro opakované pohledy často nižší výtvarné úrovně. Prospekty těchto řemeslných tvůrců mají většinou větší význam dokumentární než umělecký. Při obnově historických jader našich měst, která jsou charakteristická pestrým obrazem slohů a architektur, mají právě tyto dokumentární prospekty zásadní význam pro historicko-stavební průzkum. Umělecký odkaz původní architektury vzal však mnohdy za své, především v důsledku urbanistických změn. Je na místě zdůraznit, že právě v první polovině 19. století procházela naše města bouřlivým stavebním rozvojem, provázeným bouráním městských bran, opevnění, valů aj. a rychlým budováním nových komunikací a architektury. Ke studiu stavu lokalit, k prohloubení znalosti historické topografie měst a obcí slouží především veduty, neboť fotografie se objevila až v druhé polovině 19. století.

Topografické zpřesňování těchto nejstarších zobrazení měst, doprovázené podrobnými popisy jednotlivých objektů, převažovalo v 17. a v první polovině 18. století. Koncem 18. století tyto podrobné legendy, umístované na okrajích či uvnitř vedut, nacházíme již sporadicky. V období baroka se prospekty měst často zasazovaly do rámců s rostlinnými motivy. Tato precízně ztvárněná ornamentika uplatňovala zdrobnělý dekorativní styl - rokaj - tj. rokokový motiv, přejatý z Francie okolo poloviny 18. století. Tento esteticky působivý styl je charakteristický především dovedně utvářenými úponky květů, pletenců, stuh apod., které zdobily okraje vedut. Celkové pohledy na města v druhé polovině 18. století, charakteristické rokajovou výzdobou, nacházíme např. na tovaryšských vandrovních listech, vydávaných většími cechy v letech 1740-1829.

Tvorba prospektů měst nazíraných zpočátku většinou pouze z vysokého nadhledu začala postupně směřovat k detailnímu zobrazení reality, tj. k zobrazení jednotlivých objektů - paláců, hradů, zámků, tvrzí, sakrálních objektů aj. Speciální kapitolou je oblast votivních obrazů v kostelích. Představují většinou mariánský děkovný obraz (P. Marie s Ježíškem nad vedutou města či kostela).

Tato zobrazení jsou spjata především s poutními místy. Na severní Moravě a ve Slezsku jsou to např. Sv. Kopeček, Dub nad Moravou, Uhlířský Vrch, Frýdek, Stará Voda, Panna Marie Pomocná (Mariahilf) u Zlatých Hor, Cvilín u Krnova, aj. Komplexní zpracování ikonografie moravských a slezských poutních míst a vydání reprezentativního obrazového katalogu s faktografií a bibliografií by se jistě stalo přínosem nejen pro církevní dějiny.

Neméně zajímavou a dosud nezpracovanou tematikou jsou požární obrazy měst. Z ikonografického hlediska rozumíme pod pojmem požární obraz především grafiku, kresbu,

malbu, případně i nejstarší fotografie a dobové pohlednice s motivem požáru města či jednotlivých budov. Pro zkoumání objektivitu výtvarného zpracování těchto živelných katastrof je nezbytné studium archivních pramenů a literatury. Zřejmě nejstarším požárním obrazem moravských měst je požár Nové brány r. 1675 zobrazený na univerzitní tezi, znázorňující olomoucké Předhradí od východu. Nejstarší slezský požární obraz představuje Opavu v roce 1689, kdy město těžce poškodil zhoubný oheň. Malba provedená z ptáčích perspektivy poskytuje současně i představu o celkovém urbanistickém řešení města.

Ve vedutistické tvorbě 19. století, poznamenané vlivem romantismu, se postupně prosadily oživující stafáže, dynamizující původní statickým dojmem působící zobrazení. Figurální výjevy v popředí vedut, známé již z období renesance, ilustrují soudobou módu a životní styl, mnohdy v průřezu několika sociálními vrstvami, jak to můžeme sledovat např. v kresbách Fr. Kalivody, F. A. Kunikeho, Fr. Richtera, J. Alta, R. Alta, A. Hauna aj.¹¹ Častým motivem období romantismu je postava poutníka. Výtvarnou dominantu tvoří především stromy a jejich větvoví umístované v rozích vedut - prvky převzaté z manýry 17. století. Dramatizace veduty se rozvíjela především pomocí světla a barevné skvrny.

Původně indiferentní šablony tak postupně nahrazovalo malebné ztvárnění konkrétního životního prostředí. Tento dobový postulát, akcentující práci v plenéru, plně odpovídající soudobé fázi romantismu, splňovala např. lázeňská místa, charakteristická výraznou architekturou ve většinou romantickém přírodním prostředí. Ze slezských lázeňských lokalit jmenujme např. Gräfenberg (nyní Lázně Jeseník), které zobrazovali přední vedutisté, jako např. R. a J. Alt aj., působící zde v polovině minulého století. Od 40. let 19. století se rozšířily veduty na skle a porcelánu zobrazující zejména lázeňská místa. Poháry a číšky s vedutami moravských a slezských lázní jsou dochovány ve sbírkách Vlastivědného muzea v Olomouci a Slezského zemského muzea v Opavě.¹² Dokumentárně a esteticky působivé jsou např. barevná litografická zobrazení severomoravských a slezských průmyslových objektů od E. Knippela.¹³ V období národního obrození se tyto výtvarně zpracované podoby míst staly aktuálním prostředkem k poznání krajiny - domova - a plnily vlastenecké poslání. Veduty v podobě grafických listů, rozšířené od poloviny 19. století, sloužily jako oblíbené suvenýry, zejména k propagaci přírodních krás. Převážnou část tu tvoří romanticky zpracované zříceniny hradů a zámků. Kromě ikonograficky významného díla F. A. Kunikeho připomeňme např. kresby J.H.A. Gallaše z Hranic nebo akvarely opavského architekta Fr. Biely aj. Ilustrativní tendence krajinářské tvorby 2. poloviny 19. století dokládají především xylografické přílohy obrazových periodik, jako např. Květy, Světozor, Zlatá Praha aj., na Moravě pak např. Posel z Moravy, Náš domov, Historické rozhledy, Moravské noviny, Die Biene, Jurendův Mährischer Wanderer, Moravia aj. charakteristické svým popisným realismem a poplatné soudobému patriotismu. Za zmínku stojí i veduty na dopisních papírech používané v druhé polovině minulého století.

S rozvojem fotografie opadla snaha o realistické zobrazení. Tvorba malířů se od 80. let minulého století postupně orientovala spíše na vystižení atmosféry měst a jejich koloritu (K. Liebscher, Ant. Slavíček aj.).

V rámci heuristických prací, sledujících oblast severní Moravy a Slezska, byly zkoumány vytypované sbírky severomoravských muzeí a archivů:

Vlastivědné muzeum v Olomouci - sbírka Olomucian, sbírka pohlednic, Státní okresní archiv v Olomouci - sbírka litografií a fotografií, Muzeum umění Olomouc - sbírka grafiky, Okresní vlastivědné muzeum v Šumperku - sbírka grafiky a pobočky muzea v Javorníku (státní zámek Janský Vrch), muzeum v Jeseníku a Mohelnici, státní zámek Velké Losiny, Okresní archiv v Bruntále - sbírka pohlednic, Městské muzeum v Krnově, Zemský archiv v Opavě.

Z jihomoravských institucí to byly:

Moravská galerie v Brně, Moravský zemský archiv v Brně - fond Cerroni, Archiv města Brna - fond Hoferiana, Moravská zemská knihovna v Brně - sbírka moravských vedut.

Z centrálních institucí jsem prozkoumal grafickou sbírku Národního technického muzea v Praze, kolekci grafiky Národního muzea v Praze a sbírku fotoarchivu SÚPP v Praze, a to se zaměřením na excerpci ikonografie severní Moravy a Slezska.

Průběžně doplňovaná sbírka grafiky Vlastivědného muzea v Olomouci v počtu přes 1800 inventárních čísel obsahuje z převážné části místopisnou grafiku Olomouce (včetně starých olomouckých pohlednic). Severomoravské a slezské lokality zastupují litografické veduty z reprezentativního alba *Malerisch-historisches Album aus Mähren* vydaného olomouckým nakladatelem Ed. Hölzelem v r. 1857. Jde především o litografie zpracované Augustem Hau-nem podle kreseb Fr. Kalivody.¹⁴ Podrobné analýze alba věnovala pozornost Johanna von Herzogen. Kolekce zahrnuje rovněž řadu xylografických vedut moravské provenience, otištěných v 70.-80. letech 19. století v periodiku *Světobzor*.

Ve sbírce pohlednic moravské provenience, uložené ve fotoarchivu Vlastivědného muzea v Olomouci, je celá škála vedut moravských měst, vydaná na pohlednicích koncem 90. let 19. století, jako např. Olomouc, Šternberk, Litovel, Uničov, Prostějov, Krnov, Vítkovice aj. Sbírkou čítá na 50 000 kusů.

Fond grafiky olomouckého Muzea umění zahrnuje řadu vedut moravské provenience. Jde např. o litografie Fulneku z 19. století, mědiryt kostela v Dubu, litografie Olomouce, Šternberka aj. Ve sbírce najdeme i litografická zobrazení z alba vydaného Ed. Hölzelem v r. 1857.

Veduty severní Moravy jsou uloženy v rozsáhlé sbírce litografií a fotografií ve Státním okresním archivu v Olomouci. Fond je členěn do 74 skupin a zpracován formou inventáře (Okresní archiv v Olomouci, sbírka litografií a fotografií). Veduty Litovle, Šternberka a Uničova jsou uloženy v archívech těchto měst a zpracovány formou tiskem vydaných katalogů.

Bohatý ikonografický materiál z oblasti severní Moravy obsahují sbírky Okresního vlastivědného muzea v Šumperku a jeho zařízeních (muzeum Mohelnice, muzeum Jeseník, zámek Velké Losiny a zámek Janský Vrch). Reprezentativní výběr z ikonografie lázní Jeseník, Karlova Studánka, Velké Losiny, Teplice nad Bečvou byl instalován na putovní výstavě Moravské lázně v proměnách dvou staletí, která probíhala v letech 1987 - 1989. Stejnojmenný katalog dokládá ve výběru ikonografii výše uvedených lokalit.

Několik vedut z oblasti Bruntálska a Rýmařovska je uloženo v Okresním archivu a Okresním vlastivědném muzeu v Bruntále. Dokumentárně cenná je však zejména sbírka starých pohlednic Bruntálska a širšího regionu, uložená v Okresním archivu v Bruntále. V současné době zahrnuje přes 1000 topografických pohlednic.

Ve sbírkách krnovského muzea je dochováno množství ikonografických materiálů, dokladujících vzhled města i blízkého okolí. Dokumentárně hodnotné jsou především perokresby H. Kinzera ze sklonku 19. a počátku 20. století, kterých se využilo pro obrazové přílohy řady článků i publikací.¹⁵ Se sbírkou starých fotografií a pohlednic, doplněnou kolekcemi krnovských filokartistů, se veřejnost seznámila na výstavě Krnov na pohlednicích uspořádané muzeem k 750. výročí založení města v r. 1990.

Rozsáhlý fond vedut ze severní Moravy a Slezska je součástí grafické sbírky Slezského zemského muzea v Opavě. Bohatě zastoupeny jsou zde především práce Fr. Biely. Katalog děl tohoto opavského architekta a vedutisty vyšel r. 1964 ve sborníku 150 let Slezského muzea.¹⁶ Opavské muzeum vlastní i sbírku ikonografie poutních míst z oblasti Slezska, která je součástí literární pozůstalosti E.W. Brauna, uložené v umělecko historickém oddělení.

Z ikonografického hlediska je velmi významný fond grafiky Moravské galerie v Brně s bohatým zastoupením severomoravských vedut. O sbírce informují práce J. Kačera a J. Sedlářové.¹⁷ Jsou tu např. zastoupeny veduty měst Bruntálu z 19. století, Frenštátu, Frýdku, Fulneku, Helfštejna, Hranic na Moravě, Hukvald, Javorníku, Jeseníku, Karlovy Studánky, Olomouce, Opavy, Rožnova, Sovince, Starého Jičína, Šternberka, Štramberka, Šumperka, Teplic nad Bečvou, Českého Těšína, Tovačova, Velkých Losin, Velkého Meziříčí aj.

Řadu vedut severomoravských měst zahrnuje cenný fond Hoferian, uložený v Archivu města Brna. Jde o prospekty z konce 20. let 18. století.

V grafické sbírce Národního technického muzea v Praze převažují zobrazení českých měst. Morava je zastoupena litografiemi z r. 1845 ilustrující lokality na železniční trati z Olomouce do Prahy. Najdeme zde i četná zobrazení Vítkovic, dokladující průmyslový rozvoj této lokality v polovině 19. století. Řadu moravik zahrnuje i sbírka fotografií Železničního archivu NTM.

Zcela zásadní a z hlediska ikonografie Moravy dosud málo prozkoumaný fond představuje sbírka grafiky a kresby Národní galerie v Praze. Jde především o materiály z pozůstalosti šlechtických rodů.

Velmi hodnotná je rozsáhlá sbírka negativů, dokladující stav památkových objektů od konce minulého století do současnosti, uložená ve fotoarchivu Státního ústavu památkové péče v Praze. Mj. jsou tu zdokumentovány i kresby F.B. Wernera z 18. století, a to včetně moravských a slezských větších i menších měst. Jde o velmi cenný soubor kolorovaných mědirytin s pohledy na slezské lokality vydány Homanovým nakladatelstvím v Norimberku v letech 1737-1752 pod názvem *Scenographia urbium Silesiae*. Wernerovy kresby doplňují legendy se stručným popisem objektů umístované převážně pod vyobrazení.

Nezbytnými pomůckami při studiu ikonografických materiálů jsou již vydané katalogy. Nejstarší ikonografii - včetně vedut moravských měst - uvádí A. Fauser v díle *Repertorium älterer Topographie. Druckgraphik von 1486 - 1750*.¹⁸ Za nejvýznamnější práci z hlediska ikonografie Moravy považují dílo H. Bratmanna *Mähren im graphischen Bild*,¹⁹ z něhož čerpá katalog výstavy *Mähren. Malerische Ansichten aus Romantik und Biedermeier*²⁰ a soupis J. Gebauera s názvem *Soupis map a plánů, vedut a vyobrazení měst, míst a budov do roku 1850, uložených v archívech Severomoravského kraje*.²¹ Již méně známé je rozsáhlé šesti-svazkové dílo *Bibliographie altösterreichischer Ansichtenwerke aus fünf Jahrhunderten*, zahrnující celou škálu moravských vedut a jejich tvůrců.²² Cennou pomůckou je Schrammův katalog vedut.²³ Rozsáhlý soupis vedut na tovaryšských listech (včetně moravik) obsahuje reprezentativní dílo Kl. Stoppa.²⁴ Z novějších prací uvedme katalog J. Sedlářové *Morava v obrazech 19. století*.²⁵ Bohatý soubor vedut uložených ve Slezském zemském muzeu v Opavě eviduje katalog E. Klimešové a J. Orlíka *Grafické pohledy z českých zemí a Slovenska ve sbírkách Slezského muzea v Opavě*.²⁶ Problematiku ikonografie moravských lázní analyzuje reprezentativní katalog výstavy *Moravské lázně v proměnách staletí*.²⁷ Cenný je i Breitenbacherův soupis vedut uložených v arcibiskupské sbírce kroměřížského zámku, vydaný pod názvem *Československá ikonografie v arcibiskupské grafické sbírce v Kroměříži*²⁸ a Kühnova práce evidující prospekty moravských měst z let 1742-1745.²⁹

Katalogy často uvádějí více či méně známou tvorbu vedutistů 19. století - veduty F.A. Kunikeho, Fr. Richtera, Fr. Kalivody, J. Alta, R. Alta, Fr. Biely, Aug. Hauna, C. Göbela, M. Grossmanna, Ed. Gurka, F. Kletenského, W. Loeillota, E. Pendla, F. X. Sandmanna, C. Thöndla, Ad. Zdrázily, Fr. Chalupy, J. Mánesa, F. Domka aj.³⁰ Mnozí tak doplňují Tomanův slovník, či encyklopedii Thieme-Becker.³¹

Z katalogů děl jednotlivých vedutistů je třeba upozornit především na soupisy prací J. Willenbergera, F. B. Wernera, Fr. Biely, Fr. Richtera, F. Kletenského, i na časopisecké stati, věnované např. dílu J. a R. Alta, J.H.A. Gallaše, F. A. Hebera, J. Hoffmanna, Fr. Kalivody, E. W. Knippela, Ad. Liebschera, St. Lolka, A. M. Lublinského, J. Mánesa, L. Marolda, Ad. Menzela, T. Milliana, J. Novopackého, J. Pinkavy, I. Raaba, F. Runka, H. Schweigera, C. Schütze, C. Sitteho, Ed. Stoklase, K.E. Töppera, C.M. Thumy, J. Ulricha, J.E. Vocela, Ad. Zdrázily aj. Články o vedutistech eviduje databáze autora tohoto příspěvku.

Z článků věnovaných ikonografii severomoravských a slezských lokalit jmenujme např. studii V. Scheuflera o vedutách a plánech Ostravy,³² publikaci E. Klimešové o starých opavských vedutách³³ a práci M. Košútka o vedutách Krnova.³⁴

Katalogy ikonografie severomoravských lokalit jsou v současné době zpracovány pouze v olomouckém okrese. Jde o práce V. Buriana mapující ikonografii města Olomouce a V. Kollmanna - autora ikonografií měst Šternberka, Uničova a Litovle, dále pak městečka Bouzova a rozsáhlého soupisu ikonografie severomoravských železničních nádraží.³⁵ Tyto

katalogy evidují grafiku, kresbu, malbu, nejstarší fotografie a pohlednice. Hlediska popisu jednotlivých záznamů se řídí touto jednotnou strukturou:

1. Záběr - odkud, zkratky světových stran - datace
2. Technika
3. Nápis
4. Autoři, vydavatel (přepis)
5. Rozměry v cm, základna x výška (O=obraz, D=deska u rytin, P=pasparta). U pohlednic nejsou rozměry uváděny, neboť jde většinou o standardní formát 14 x 9 cm
6. Uložení
7. Reprodukce

Excerptní práce umožnily podstatně doplnit stávající katalogy o ikonografii severomoravských lokalit v druhé polovině 19. století, a to především z dobového periodického tisku i monografických vlastivědných prací, jako např. Zlatá Praha, Světozor, Květy, Der Altvater, Der Architekt, Die Biene, Jarý věk, Mährisch - schlesischer - Askunfts Kalender, Mittheilungen der k.k. Central Commision, Moravia, Moravské noviny, Moravský kalendář národní, Náš domov, Neuer Mährischer Kalender, Pautník, Posel Moravský, Rodinná kronika, Zábavné listy aj.

Řada dříve neznámých ikonografických materiálů je otištěna v obrazových přílohách moravských a slezských vlastivědných periodik, kalendářů, kulturních zpravodajů měst, historických monografiích aj. Bibliografické citace o reprodukovaných zobrazeních jsou součástí katalogu (položka Reprodukce). Z obrazových publikací, vydaných v minulém století, uvedme např.: Die Länder Österreich - Ungarns in Wort und Bild.³⁶ Die Österreichisch - Ungarische Monarchie X. Mähren und Schlesien,^{37,38} Smolle, L.: Die Markgrafschaft Mähren. Ze slezské oblasti to jsou např.: Kirchner, Gottfr.: Das Herzogthum Schlesien, Sláma, Fr.: Putování po Slezsku.³⁹ Z velkého ikonografického díla, jež zřejmě navazovalo na monumentální alba F.A. Kunikeho a Fr. Kalivody,⁴⁰ bylo vydáno pouhé torzo. Jde o práci Jiřího Šimaniče Obrazy z Moravy, která měla zahrnovat hrady, zámky, kostely, lázně, továrny aj. Toto album začal v r. 1860 vydávat olomoucký A. Halauska, a to v české i německé mutaci.⁴¹ V tomto období přetrvávala obliba uměleckých alb s místopisnými vyobrazeními, jejichž jednotlivé listy se používaly k výzdobě interiérů.

Litografická, později však převážně xylografická zobrazení mají sice menší estetickou hodnotu, o to výraznější je však jejich cena dokumentární, a to až do 90. let minulého století, kdy vedutistickou tvorbu nahradila prudce se rozvíjející fotografie, která se záhy prosadila i v produkci topografických pohlednic. Z významných reprodukčních xylografů jmenujme např. Fr. Chalupu, jehož řemeslně dokonalé dřevoryty řady severomoravských měst, hradů, zámků i sakrální architektury najdeme především ve Světozoru v 70. letech 19. století.

Do ikonografie severomoravských lokalit logicky patří i ideální pohledy továrních objektů, třebaže jejich ikonografická hodnota je sporadická. Jde však o litografická zobrazení, vycházející z ikonografických dokladů či nejstarších fotografií. Bohatá sbírka těchto esteticky působivých obrazových dokladů z oblastí severní Moravy je uložena v Zemském archivu Opava - pracoviště Olomouc (cca 400 kusů). Na základě studia materiálů lze konstatovat, že první ideální veduty se na hlavičkách firemních listů objevily ve zkoumané oblasti cca v polovině 80. let 19. století. Tato zobrazení však měla již od počátku ideální charakter, určený komerčními hledisky. Vzhled zobrazeného objektu sice v základních rysech odpovídal ve zmenšeném poměru skutečnosti, avšak grafik budovu a její areál většinou volně dotvářel, a to jak podle svých vlastních představ, tak současně i podle přání zadavatele. Zkoumáme-li tyto specifické doklady grafické tvorby z ikonografického hlediska, musíme vždy vycházet z komparativního přístupu - tj. ze vzájemného srovnávání vzhledu objektů na původních zobrazeních. Významnou pomůckou se mohou stát zejména staré fotografie a pohlednice. Utříděním a rozbořením ikonografických materiálů postupně dospíváme k určení filiace -

vzájemné závislosti a posloupnosti jednotlivých vyobrazení. Pro doplnění připomeňme, že ideální veduty velkých moravských továren najdeme v šestisvazkovém reprezentativním díle *Die Gross-Industrie Österreichs*, vydaném v roce 1898 a v široké škále dobových firemních tisků.

Ikonografickou tvorbu doplňují nejstarší místopisné pohlednice z konce minulého a začátku našeho století. Jde o produkci „dlouhých adres“, ohraničenou léty 1890 - 1905, a to především o litografie a xylografie. K tomu dodejme, že v produkci nejstarších pohlednic nacházíme i reprodukce dobových vedut či vedut ideálních. K výrobě litografických, světlotiskových a knihtiskových pohlednic, ilustrujících podobu měst a vesnic, sloužily fotografie z konce 19. století. Práci zkoumající problematiku místopisných pohlednic jsem obhájil v r. 1985 v rámci vědeckovýzkumného úkolu Národního muzea v Praze.⁴² Rozboru sbírek pohlednic vytypovaných severomoravských muzeí a archivů je věnována studie v Severní Moravě.⁴³ Připomeňme jen, že největší sbírka moravských pohlednic (převážně z oblasti střední a severní Moravy), zahrnující na 40 000 těchto kulturních dokumentů, je uložena ve fotoarchivu olomouckého vlastivědného muzea. Ve sbírce fotooddělení Slezského zemského muzea v Opavě je přes 30 000 místopisných pohlednic moravské provenience z oblasti severní Moravy a Slezska. Pro automatizovanou katalogizaci pohlednic se ve spolupráci s OVM Šumperk zpracoval návrh informační (deskripční) věty v dBASE II. K orientaci v literatuře o pohlednicích slouží automatizovaná kartotéka s předmětově uspořádaným uživatelským menu.⁴⁴

K ikonografickým dokladům řadíme i trojrozměrné předměty - dobové modely měst, sakrální i světské architektury, jako např. kostely, kláštery, hrady, zámky, radnice, průmyslové objekty apod.

Ikonografický materiál - zejména staré veduty měst - se v poslední době stále více využívá v reprezentativních obrazových i historických publikacích.⁴⁵ Rozsáhlé dílo o vedutách evropských měst 18. století zpracoval G. Briganti. Z prací vydaných v poslední době bych chtěl upozornit na několik titulů: Např. Štýrsko reprezentuje dílo J. Fr. Kaisera,^{46,47} Korutany práce A. Kreuzera,⁴⁸ Rakousko je zastoupeno monumentální obrazovou publikací P. Weninger, vedutám Prahy je věnována práce V. Hlavsy,⁴⁹ Slovensko zastupuje dílo K. Zavadové,^{50,51} veduty Plzně zpracoval M. Bělohlávek, severočeské veduty uspořádal K. Král.⁵² Konfrontační hledisko k ikonografickému materiálu Brna uplatňuje reprezentativní publikace B. Samka a K.O. Hrubého Brno - proměny města.⁵³ Vedutám vybraných měst severní Moravy a Slezska je věnována reprezentativní publikace s názvem Historické pohledy na města Severomoravského kraje, vydaná v r. 1983.⁵⁴ Veduty měst Olomoucka najdeme v bohatě ilustrované publikaci Krajinou Hané.⁵⁵ Výběr z bohaté ikonografie Olomouce byl použit do reprezentativní publikace M. Pojsla Olomouc očima století.⁵⁶ Veduty moravských zámků a hradů prezentuje práce E. Hubaly⁵⁷ a dílo Hradů, zámků a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. I. Jižní Morava, II. Severní Morava.⁵⁸ Obě tyto reprezentativní publikace ilustrují převážně oceloryty F. A. Hebera z r. 1848, litografie F.A. Kunikeho z r. 1833 a litografie A. Hauna podle kreseb Fr. Kalivody. Škoda jen, že je tu v popiskách mylně uveden jako Hans Kalivoda. Problematiku hradů a zámků mj. i z hlediska ikonografie Moravy zkoumá např. stať Fr. Musila.⁵⁹ Veduty severomoravských měst na tovaryšských listech⁶⁰ charakterizují články B. Indry a Fr. Spurného.⁶¹ Výběr z vedut moravských a slezských měst najdeme např. v publikaci D. Libala Starobylá města v Československu.⁶² Stav moravských zámeckých parků a zahrad, zakládaných převážně v druhé polovině 18. století, ilustrují zejména soudobé mědiryty a litografie, použité pro publikaci Moravské zámecké parky a jejich dřeviny.⁶³ Jde především o veduty F. B. Wernera z poloviny 18. století a litografie F.A. Kunikeho z 30. let 19. stol. Obsáhlou bibliografii monografické literatury, věnovanou problematice vedut evropských měst, zpracoval M. Schefold.⁶⁴ Výše uvedený výběr z reprezentativních děl se může stát i velmi cennou pomůckou při zpracování obrazových publikací, zaměřených na ikonografii severní Moravy a Slezska. Ikonografického materiálu se bohatě

využívá jako příloh v populárněvědné i odborné publikační činnosti, zejména formou seriálů. Z rozsáhlejších cyklů, věnovaných Olomoucku, jmenujme např. seriál o vedutách Šternberka, Uničova a Litovle.⁶⁵ Ikonografické materiály, doplněné o současnou dokumentaci městečka Bouzova, jsou součástí reprezentativní publikace Bouzov - minulost a současnost hradu, obce a JZD „Mír“.⁶⁶ Problematice ikonografie hanáckých měst a obcí jsem se věnoval ve stati otištěné ve sborníku Lidová kultura na Hané vydaném r. 1994.⁶⁷ Tyto obrazové doklady historického vývoje se mohou stát vhodným doplňkem při studiu historického místopisu Moravy.

Veduty měst, hradů, zámků, sakrální architektury aj. jsou využívány v expoziční a výstavní činnosti muzeí a galerií. Veduty měst a míst býv. Severomoravského kraje přiblížila v reprezentativním výběru výstava ze sbírek severomoravských muzeí, uspořádaná Slezským muzeem v Opavě v r. 1962. Katalog výstavy je současně pomůckou při studiu ikonografie severomoravských a slezských lokalit.⁶⁸ S výběrem ikonografických dokladů Olomoucka se veřejnost seznámila prostřednictvím výstav pořádaných v Litovli, Šternberku a Uničově. Výstavu vedut pod názvem Olomouc v minulých staletích uspořádalo Vlastivědné muzeum v Olomouci v r. 1993. Z obdobných akcí v zahraničí je třeba připomenout komorní výstavu Olmütz im graphischen Bild v bavorském Nördlingenu, uspořádanou v r. 1994 z bohaté soukromé sbírky dr. Gerta Giebela. K výstavě byl vydán stejnojmenný katalog.⁶⁹ Ohlas v tisku měla rozsáhlá putovní výstava z fondů Vlastivědného muzea v Olomouci Moravské lázně v proměnách dvou staletí, konaná v letech 1987-1989 v Olomouci, Jeseníku, Šumperku, Velkých Losinách a Luhačovicích. Četné ikonografické doklady doplňovaly putovní výstavu Poutní místa Moravy a Slezska, kterou se Vlastivědné muzeum v Olomouci prezentovalo i v Rakousku.⁷⁰ K výstavě byl vydán katalog s řadou dobových vyobrazení poutních míst. Z větších akcí v severomoravském regionu připomeňme např. výstavu Veduty a pohledy na města Moravské brány,⁷¹ uspořádanou novojičínským muzeem v r. 1983 či výstavu Romantické veduty připravenou ostravským muzeem téhož roku.⁷² Tematicke uchování průmyslové architektury Ostravy byla věnována výstava projektů, obrazů a fotografií.⁷³ U příležitosti oslav 770 let města Opavy se v r. 1994 konala výstava instalovaná ve výstavních sálích Slezského zemského muzea v Opavě.

Atraktivní jsou rovněž výstavy topografických pohlednic, pořádané muzei. Olomoucko např. prezentovala putovní výstava v r. 1981, která byla pod názvem Proměny Olomoucka instalována v Olomouci, ve Šternberku, Litovli a Uničově.⁷⁴ V roce 1990 měli návštěvníci olomouckého muzea možnost zhlédnout výstavu Olomouc na starých pohlednicích, která zahrnovala časové období od poloviny 90. let minulého století do roku 1919, kdy bylo k Olomouci přičleněno 13 okolních obcí. Úvodní informace zprostředkoval pětiminutový videoprogram z ikonografických materiálů - olomouckých vedut a topografických pohlednic.⁷⁵ Obdobnou výstavu ze sbírkových fondů uspořádalo Vlastivědné muzeum v Olomouci v r. 1994 u příležitosti 100. výročí vydání první olomoucké pohlednice. Značný počet návštěvníků svědčí o atraktivnosti těchto ilustrovaných kronik doby.

Ikonografické doklady doplňují jako fotografické přílohy rovněž kroniky měst a obcí. Jde převážně o reprografické starých pohlednic, ilustrujících život měst a obcí od konce 19. století. VM v Olomouci v této oblasti spolupracuje s kronikáři měst a obcí Olomoucka. Originály z fondů muzea či sbírek soukromých sběratelů - filokartistů - jsou přefotografovány a negativy ukládány do fotoarchivu VMO, jehož sbírkový fond zahrnuje na 250 000 negativů. Orientaci v tomto z regionálního hlediska největším sbírkovém fondu moravské provenience umožňuje jak teritoriální, tak systematická kartotéka, uspořádaná dle mezinárodního desetinného třídění. Od roku 1994 je fond pohlednic postupně evidován na PC-AT. Tvorba databáze - vyplňování velmi podrobného obrazovkového formuláře informační věty - probíhá v prostředí WINDOWS.

Součástí kulturně výchovné práce se v poslední době staly i výukové videoprogramy. V rámci spolupráce s katedrou historie FFUP se podařilo realizovat atraktivní videoprogram

s názvem *Reminiscence - Olomouc před sto lety*, v němž bylo využito na 500 ikonografických dokladů o rozvoji města v období od konce minulého století do vzniku ČSR. Jde zejména o dobové pohlednice. Videopořad akcentující řadu animačních prvků bude sloužit pedagogické práci fakulty a kulturně výchovné činnosti olomouckého muzea.⁷⁶ Dodejme, že tato videokoláž získala na AFO 1991 cenu primátora města Olomouce.

Z hlediska praktického využití ikonografických dokladů ilustrujících vývoj lokalit, zejména vedut měst, uvedme oblast památkové péče. Výtvarné prameny k stavebním dějinám měst, zejména historických jader, stále více poutají nejen pozornost historiků umění, ale především architektů a urbanistů. Historická jádra měst a mnohdy již zaniklou architekturu dokládá původní ikonografický materiál - včetně modelů měst, sakrálních či světských staveb apod. Veduty ilustrují i interiér města - náměstí, ulice, fasády domů aj. K tomu poznamenejme, že rekonstrukci v detailech podle nejstarších dřevorytů však pro jejich schematičnost nelze provést. Je nutné zde uplatňovat zpětnou vazbu - uvědomovat si souvislost mezi zobrazovanou skutečností a písemnou informací na základě vlastního studia archívních pramenů. Dobová místopisná zobrazení tu jsou svou autenticitou často nezastupitelnými podklady při restaurování historických objektů.

Z historiografického hlediska považují za potřebné doplnit ikonografii jednotlivých lokalit o mapy a plány, především městských center a památkových objektů. Základní pomůckou pro excerpci práci jsou inventáře a katalogy archívů a muzeí. Při práci s ikonografickými materiály vycházíme mj. ze znalosti půdorysů měst,⁷⁷ historického vývoje aglomerací, architektonických a urbanistických studií,⁷⁸ historického místopisu aj.

Společenské využívání ikonografických materiálů je závislé na jejich zpracovanosti v našich muzeích a archívech, jak formou inventářů, tak katalogů. Zpřístupnění ikonografie lokalit formou soupisů, doplněných rejstříky, umožňuje posun vědomostí i v oblasti dějin výtvarného umění. Domnívám se, že tyto katalogy by se měly koncipovat jako reprezentativní ilustrovaná díla, vyjadřující záměr přiblížit vývoj prostřednictvím chronologicky uspořádaných obrazových informací. Ikonografii stavebních památek, problematice vyhledávání a evidence těchto informací je věnována studie J. Herouta a M. Heroutové.⁷⁹

Vizuální doklady ilustrující vývoj lokalit lze evidovat pomocí výpočetní techniky, která umožňuje jejich rychlé vyhledávání. Využití výpočetní techniky v práci historiků věnovali pozornost již v 60. letech především M. Švankmajer a J. Purš.⁸⁰ Automatizovaný systém sbírkové evidence muzeí se dokončil v polovině 80. let.⁸¹ V roce 1986 byl zpracován podrobný ikonografický třídící systém ICONOCLASS (Iconographic Classification System), evidující náměty děl zobrazivých umění na základě desetinného třídění.⁸² Systém se využívá ve fototéce pražského Ústavu dějin umění AVČR a ve Slovenské národní galerii.

Udaje o ikonografických materiálech se staly základem vlastního informačního systému, založeného na bance dat. Informace (dokumentační záznamy) k ikonografii určité lokality se utřídily do společných souborů. Možností automatizovaného zpracování ikonografie severní Moravy a Slezska tak usnadnil databázový relační systém, tj. programový prostředek určený pro operativní automatizaci uživatelských úloh, zejména z oblasti informatiky - dBASE II, dBASE III, dBASE III+, dBASE IV, či FoxBASE.⁸³ Uživatelský jazyk, sestávající z příkazů, lze využívat ve dvou rovinách:

- jako přímý režim práce dBASE, kdy jednotlivé příkazy jsou zadávány z terminálu
- jako programový režim, kdy se pracuje na základě dříve vytvořených příkazových souborů, uložených na disku.⁸⁴ Toto řešení pokládám za optimální, neboť vylučuje možnost narušení dat uživatelem. Jde o programové režimy s příponou cmd (při práci v systému CP/M) nebo prg. (při využití systému MS DOS).

Základem práce s daty je vytvoření informační věty s pevnou strukturou polí (položek). Navrhovaná skladba věty odpovídá základnímu popisu ikonografických materiálů v katalogích vydávaných olomouckým muzeem (viz výše). Tato struktura je doplněna o položku POZNÁMKA a položku LOKALITA. Informační (deskripční) věta tak obsahuje následující

pole, která se naplňují daty : ZÁBĚR, ROK, TECHNIKA, NÁZEV, AUTOR, ULOŽENÍ, REPRODUKCE, LOKALITA, POZNÁMKA. Značnou informační hodnotu lze čerpat z položky REPRODUKCE, neboť uložení originálů není v mnoha případech známo a ty dnes často ani již neexistují. Tato databanka s pracovním názvem Ikonografie severní Moravy je vybudována jako otevřený soubor dat s možností dalšího průběžného doplňování o nově zjištěnou ikonografii jednotlivých lokalit.

Vytvořený povelový soubor cmd či prg k souboru dat dbf umožňuje efektivní využívání uložených informací na uživatelské bázi, jejich rozšiřování, doplňování, editování, výběru, kopírování, vytištění na připojené tiskárně aj. Uživatel přitom nemá možnost narušit program.

Přehled literatury o jednotlivých lokalitách poskytuje program Lokality Moravy, jehož menu nabízí možnost výběru z celé řady abecedně uspořádaných hesel, jako např. architektura, bibliografie, historie, kláštery, kostely, průmysl, urbanismus aj. Program je uspořádán slovníkovou formou s abecedním řazením jednotlivých lokalit (města, vesnice) od A do Z.

Navazující součástí je program Vedutisti, evidující publikace a články věnované tvorbě moravských vedutistů, včetně těch, kteří mj. vytvořili veduty měst, míst, hradů, zámků, kostelů aj. ve sledované oblasti. Přehled literatury o vedutách naší i zahraniční provenience poskytuje program Veduty.

Tyto dva programy doplňuje program Mapy a plány evidující časopiseckou a knižní literaturu o historických mapách a plánech severomoravských měst, míst a objektů a záznamy excerpované z archivních inventářů.

Na uvedené programy chronologicky navazuje rozsáhlý program Kartotéka, věnovaný problematice místopisných pohlednic, především severomoravské provenience. Uživatel tu má možnost volby z následující škály hesel: Bibliografie, doprava, evidence, firmy, katalogy, lokality, muzea, sbírky, techniky, výstavy.

Doplňující pomůckou pro tvorbu videoprogramů o vývoji jednotlivých lokalit je program video, zpracovaný v rámci ústavního úkolu VMO v r. 1989.⁶⁵ Menu programu nabízí např. hesla : animace, bibliografie, historie, komentáře, muzea, scénáře, videomagnetofony, videoprogramy, videotechnika, videozáznamy aj.

Základní orientaci v této široké škále informací umožňuje program Základní literatura, jehož menu zahrnuje např. hesla architektura, bibliografie, ikonografie, ikonologie, Morava, prameny, Slezsko, urbanismus aj. a program Bibliografie evidující soupisy prací ze sledovaného území. Přitom bibliografie jednotlivých lokalit je součástí výše uvedeného programu Lokality Moravy.

Tyto uvedené uživatelské programy umožňují rychlý přístup k hledanému tématu a získání informace výpisem z připojené tiskárny. Software zahrnující na 20 000 vět je k dispozici na disketách 5,25 ". Datové soubory jsou kompatibilní s relačními databázovými systémy pracujícími pod operačním systémem MS DOS.

Využívání výpočetní techniky alespoň na uživatelské bázi však předpokládá, aby pracovníci v oblasti společenských věd - především střední generace - nezažili dosud přetrvávající arogantní postoj k počítačům, které se jim mohou stát užitečnými pomocníky. Jde zejména o oblast efektivního zpracování dat (místo zdoluhavého psaní a řazení karet evidence II. stupně), a publikační činnost - využívání textových editorů, umožňujících snadnou tvorbu textů, tj. proces zpracování textu od napsání přes korektury až k vytištění na připojené tiskárně. Textem uloženým v paměti počítače lze libovolně pohybovat, prohlížet jej, doplňovat, přepisovat aj. Minimální nutností je, aby se uživatelé seznámili s databázovými systémy, v nichž lze velmi snadno programovat i bez znalosti strojového kódu. Soudím, že právě na dnes aktuální problematiku relačních databázových systémů by se měla orientovat výuka studentů - především v oblasti společenských věd - kteří získané znalosti ve své budoucí praxi již bohatě využijí. Ke studiu popisu relačního databázového systému dBASE a jeho verzí dBASE II, dBASE III, dBASE III + a dBASE IV a problematiky zpracování textů na osobních počítačích lze v současné době doporučit přehledně a velmi srozumitelně zpraco-

vanou publikací Karola Hodinára s názvem *Standardné aplikačné programy osobných počítačov*, vydanou v r. 1989.⁸⁶ Bez praktické práce s počítačem však získané vědomosti zůstanou pouhou teorií.

Prudký rozvoj techniky umožnil již nyní ukládat do paměti počítače obrazové informace při využití skenerů a provádět jejich vytištění na kvalitních laserových a jiných tiskárnách, používat videoprintu k vytištění obrazu z videa atd. Rozvíjí se celá škála interaktivních video-systémů na bázi video-počítač. Nelze již ani v podmínkách naší muzejní práce hovořit o jakési hudbě budoucnosti.

Závěrem poznamenejme, že hodnota videoinformací - v našem případě topografických - je s odstupem času stále rostoucí. Chronologicky uspořádané informace o ikonografii lokalit a následná fotoreprodukce ikonografických dokladů umožňují syntézu pohledu na proměny aglomerací i objektů v průřezu několika staletími a jsou velmi cennou pomůckou nejen v oblasti historiografie. Tiskem vydané soupisy ikonografických materiálů mohou jako základ každé další interpretace sloužit např. ikonologickým pracím, které již směřují k syntéze a k postižení vnitřních významů a souvislostí zkoumaného výtvarného díla.⁸⁷ V současném období jsou informace i u nás zbožím, jehož cena je přímo úměrná kvalitě. Vždyt předchozí historická zkušenost v plné míře potvrdila rovnici, že veškerý optimismus = nedostatek informací. Obecně platí, že kvalitně žít předpokládá vycházet z kvalitních, pertinentních a adresných informací. Systematická tvorba databází o sbírkových fondech je bezesporu dlouhodobým aktuálním tematem muzejní práce.

Na základě studia pramenů z oblasti ikonografie moravských a slezských měst lze soudit, že ikonografické doklady dosud nebyly plně využívány, neboť většinou nejsou zpracovány formou tištěných katalogů. Jejich společenské využití je velmi významné v praxi památkové péče, v historiografii, v oblasti muzejní práce především v prezentační a kulturně výchovné činnosti. V odborné a populárněvědné publikační práci se ikonografické materiály používají např. jako ilustrace vlastivědných publikací a článků v periodickém tisku.

Z komerčního hlediska není zanedbatelné např. vydávání grafických listů, drobných tisků suvenýrového charakteru apod. Ikonografické materiály mohou sloužit rovněž při zpracování atraktivních videoprogramů, využitelných jak v kulturně výchovné činnosti, tak v oblasti rostoucího cestovního ruchu. Zkoumání těchto dokladů je třeba rozšířit i na zahraniční instituce, především sbírky muzeí. Za velmi významný fond, zahrnující na 10 000 ikonografických materiálů moravské a slezské provenience, považují např. grafickou sbírku muzea v Klosterneuburgu nedaleko Vídně. Toto muzeum s názvem Mährisch-Schlesisches Heimatmuseum se zaměřuje na systematické doplňování sbírek z oblasti pohraničí, především však severní Moravy a Slezska. Rovněž v dalších sudetských muzeích v Německu a Rakousku je uloženo mnoho ikonografických dokladů, jimž bude třeba věnovat pozornost formou týmové práce.⁸⁸

Z á v ě r

Vědeckovýzkumný úkol, jehož podstatná část je veřejnosti předkládána, řešil problematiku evidence a využití ikonografických místopisných pramenů z vytypované oblasti (severní Morava a Slezsko). Práce byla zaměřena především na metodologii zpracování ikonografického materiálu ze sbírek vytypovaných muzeí, galerií, archívů a knihoven.

V úvodní části jsem se pokusil o charakteristiku ikonografických dokladů, ilustrujících vývoj měst a obcí s akcentem na rostoucí společenský význam obrazových informací.

Hlavní problémové úkoly byly zaměřeny na řešení problematiky zpracování ikonografie měst a obcí ve vytypované oblasti. Za nezbytné považuji přejít od tradičního vytváření kartoték k automatizované evidenci na bázi moderní výpočetní techniky.

V práci jsem naznačil možnosti společenského využití ikonografických dokladů, a to zejména v praxi památkové péče, prezentační a kulturně výchovné činnosti našich muzeí a v oblasti historiografie. Upozornil jsem rovněž na bohaté sbírky ikonografie severní Moravy a Slezska, uložené v sudetoněmeckých a rakouských muzeích.

Závěrem chci znovu zdůraznit, že v současné době pronikají i do oblasti muzejní práce nová media, především výpočetní technika a videotechnika, na jejichž využití je třeba plně orientovat pozornost a systematicky připravovat jednotlivé pracovníky především k získání počítačové gramotnosti, bez níž se již neobejdou. Jde především o oblast databází a zvládnutí uživatelského přístupu. Ikonografie našich měst a obcí je podle mého názoru možným nosným tematem týmové práce s využitím moderní techniky.

Literatura a poznámky

- 1 Viz např.: Ehmer, H.K.: Visuelle Kommunikation. Beitrage zur Kritik der Bewusstseinindustrie. Köln 1971, Klebe, I. - Klebe, J.: Durch die Augen in den Sinn. Berlin 1984, Schober, H. - Rentschler, I.: Das Bild als Schein der Wirklichkeit. München 1972. Ze starší literatury je závažná práce E.Keysera Das Bild als Geschichtsquelle vydaná v Hamburku v r. 1935 a publikace Wilh. Waetzolda Vom Wesen der Vedute vydaná v Lipsku v r. 1927. Současné výsledky vedutologického bádání viz např.: Jäger, E.: Beiträge zur Vedutenforschung. Lüneburg 1983.
- 2 Ledvinka, Fr.: Homo Spectator. Dívat se a vidět. Praha 1988. 96 s. Z ikonografického hlediska je významná zejména jeho studie Styl a výmluvnost ilustrací obrázkových časopisů. Otázky žurnalistiky, III, 1971, s.36-44.
- 3 Polišenský, J.: Veduta jako historický a etnografický pramen. Umění, XXXI, 1983, s. 377-380, Wirth, Zd.: Česká veduta. Umění, XIII, 1940-1941, Hlaváček, L.: Historická a moderní veduta. Umění, XXXI, 1983, č.6, s. 529-534.
- 4 Hosák, L.: Soupis map Olomoucka ve Státním archívu v Brně. Zprávy Vlastivědného ústavu v Olomouci, 1963, č. 107, s. 21-23.
- 5 Viz např.: Králík, O.: Olomouc na humanistické mapě. Studia comeniana et historica, IV, 1974, č.7, s.101-127.
- 6 O parergách viz např.: Kudrnovská, O.: Veduty českých měst na okrajích map. Československý časopis historický, 1968, s. 637, Šmelhaus, V. - Tlapák, J.: Mapové parergy jako pramen pro studium hmotné kultury našeho lidu. Český lid, 1967, s. 231-234, Šmelhaus, V.: Ikonografie krajiny a život lidu. Český lid, LII, 1965, s. 352 - 359 (doplněno řadou mapových reprodukcí).
- 7 Blíže viz např.: Bohatcová, M.: Topografické motivy v české knize 17. století. Umění, XXXI, 1983, č. 5, s. 462-465.
- 8 Blíže viz : Kozák, J.: Civitates Orbis Terrarum "Pana Francise kniha měst ". Umění, XXXI, 1983, s. 381-391, obr. v textu.
- 9 Viz např. půdorys Uničova z r. 1649 in: Kollmann, Vítězslav: Uničov v proměnách staletí. Ikonografie města. Uničov 1988, 2. str. obálky.
- 10 Blíže viz např.: Bukolská, E.: Veduty na českých portrétech 16. a počátku 17. století. Umění, XXXI, 1983, č. 6, s. 516-522.
- 11 Viz např.: Dostál, Fr.-Jeřábková, A.: Moravský lid v díle Františka Kalivody (1824-1859). Uherské Hradiště 1965. 65 s.
- 12 Blíže viz např.: Klimešová, E.: Lázeňské sklenice s námětem Karlovy Studánky ve sbírkách Slezského muzea. Časopis Slezského muzea, serie B.,XXX, 1981, s. 267-271.

- 13 O díle Ernsta Wilhelma Knippela viz např.: Drlík, R.: Ernst Knippel, malíř moravsko-slezských hutí a železáren v polovině 19. století. Dějiny věd a techniky, IV. 1971, č. 1, s. 41-47.
- 14 Podrobně o Hölzlově albu viz např.: Herzogen, Johanna von: Malerisch historisches Album von Böhmen, Mähren und Schlesien - Mappenwerke des 19. Jh. zur Topographie Böhmens. In: Jäger, E.: Ostseeraum und Osteuropa als Gegenstand der Vedutenforschung. Lüneburg 1990, s. 126-137.
- 15 Perokresby H. Hinzera viz např. v publikaci Dorda, M.: Stadt Jägerndorf bis 1945 in einigen ältesten Photographien von Josef Beyer. Memmingen 1989.
- 16 Klimešová, E.: Veduty Františka Biely z 1. poloviny 19. století. In: 150 let Slezského muzea. Ostrava 1964, s. 142- 146.
- 17 Viz poznámka č. 25.
- 18 Fauser, Al.: Repertorium älterer Topographie. Druckgraphik von 1486-1750. Wiesbaden 1978. 2 sv.
- 19 Bratmann, H.: Mähren im graphischen Bild. Gräfelting bei München 1961. 255 s.
- 20 Mähren. Malerische Ansichten aus Romantik und Biedermeier. (Katalog výstavy). Regensburg - München 1975.
- 21 Gebauer, J.: Soupis map a plánů, vedut a vyobrazení měst, míst a budov do roku 1850, uložených v archívech Severomoravského kraje. In: Sborník Státního archivu v Opavě 1971-1975, s.143-348. Zahrnuje řadu příloh ikonografického materiálu.
- 22 Nebehay, Y. - Wagner, R.: Bibliographie altösterreichischer Ansichtenwerke aus fünf Jahrhunderten. 6 sv. Graz 1982.
- 23 Schramm, W.: Die Ansichtensammlung der mährischen Landesbibliothek. Zeitschrift des Mährischen Landesmuseums, IX, 1909, s.17-67.
- 24 Stopp, Kl.: Die Handwerkskundschaften mit Ortsansichten. Stuttgart 1982. Podrobnou recenzi viz např. in: Vlastivědný věstník moravský, XXXVI, 1984, č. 1, s. 111-112.
- 25 Sedlářová, J.: Morava v obrazech 19. století. (Katalog výstavy). Brno 1985. 32 s., obr. příl. Dále viz např. Kačer, J. - Sedlářová, J.: Moravské malířství první poloviny 19. století. Pohledy do sbírek Moravské galerie v Brně. Brno 1986. 35 s., Kačer, J. - Sedlářová, J.: Moravské malířství 2. poloviny 19. století. (Katalog výstavy). Brno-Kroměříž 1981.
- 26 Klimešová, E. - Orlík, J.: Grafické pohledy z českých zemí a Slovenska ve sbírkách Slezského muzea v Opavě. Časopis Slezského muzea v Opavě, XIII, 1964, s. 69-78, Klimešová, E. - Orlík, J.: Obrazový materiál Slezského muzea pramenem pro vlastivědnou topografii českých zemí. Časopis Slezského muzea, VIII, 1959, serie B, s. 114-124.
- 27 Kollmann, V. - Zatloukal, P.: Moravské lázně v proměnách dvou staletí. Olomouc 1987. 139 s., obr. v textu.
- 28 Breitenbacher, A.: Československá ikonografie v arcibiskupské grafické sbírce v Kroměříži. Časopis Společnosti přátel starožitností, 1935, s. 124-134.
- 29 Kühn, H.: Ansichten mährisch-böhmischer Städte und der Nachbarländer aus der Zeit der schlesischen Kriege von 1742 bis 1745. Zeitschrift des Deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens, 1940, s. 45-56.
- 30 Toman, P.: Nový slovník českých výtvarných umělců. Praha 1936.
- 31 Thieme, Ul. - Becker, F.: Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart. Leipzig 1907.
- 32 Scheufler, V.: Nejstarší pohledy a plány Ostravy do roku 1860. Slezský sborník, L, 1952, s.552-560.

- 33 Klimešová, E.: Opava ve starých pohledech. Opava 1970.
- 34 Košůtek, M.: Město Krnov v pohledech minulých staletí. Krnov 1982.
- 35 Burian, V.: Ikonografie Olomouce do roku 1900. I.část. In: Sborník Krajského vlastivědného muzea v Olomouci, IV, 1956-1958, s. 371-421, týž: Olomouc ve fotografii 19. století. (Ikonografie Olomouce do roku 1900.). II. část. Olomouc 1973. 54 s., týž: Olomoucké pohlednice z 19. století. Olomouc 1981. 47 s., Kollmann, V.: Litovel v proměnách staletí. (Ikonografie Litovle do roku 1905). Litovel 1987. 63 s., týž: Ikonografie Šternberka. Katalog grafik, kreseb, obrazů, fotografií a pohlednic do roku 1905. Olomouc 1987. Nest., týž: Uničov v proměnách staletí. (Ikonografie města). Uničov 1988. 88 s., týž: Ikonografie městečka Bouzova. Zprávy Krajského vlastivědného muzea v Olomouci, 1988, č. 256, s. 17-21, týž: Ikonografie severomoravských železničních nádraží. Sborník památkové péče v Severomoravském kraji, sv. 8, 1990, s. 145-171. Z ikonografických prací věnovaných městům jižní Moravy uvedme např. soupis Věry Bednářové Brno v obrazech. Průvodce obrazovým materiálem Universitní knihovny v Brně. Brno 1964. 72 s., katalog výstavy vydaný pod názvem Brno v obrazech pěti staletí v r. 1969, Bretholzovu studii Brünns Stadtbilder bis zum Jahre 1750 otištěnou v r. 1897 v Museum Franciscum Annales, práci J. Bránského Boskovice v obrazech 17.-20. století, vydanou v Boskovicích v r. 1985 a přehled ikonografie Kroměříže od J. Vackové, otištěný ve Zprávách památkové péče v r. 1959 pod názvem Ikonografie Kroměříže od konce 16. století do poloviny 19. století.
- 36 Die Länder Österreich-Ungarns in Wort und Bild. Wien 1889.
- 37 Die Österreichisch-Ungarische Monarchie. X. Mähren und Schlesien. 1897. XIV. 730 s.
- 38 Smolle, L.: Die Markgrafschaft Mähren. Wien 1881. 156 s.
- 39 Kirchner, G.: Das Herzogthum Schlesien. Wien 1881, Sláma, Fr.: Putování po Slezsku. Praha 1887 (vyšlo i v německé mutaci pod názvem Österreichs Schlesien).
- 40 V souboru litografických pohledů na význačnější zámky a zříceniny rakouské monarchie vydaném vídeňským grafikem F.A. Kunikem v r. 1833 najdeme 60 hradů a zámků z Moravy a Slezska. Album vycházelo v rozměrném sešitovém vydání pod názvem Malerische Darstellung aller vorzüglichen Schloesser und Ruinen der Österreichischen Monarchie nach der Natur von mehreren Künstlern gezeichnet. Wien 1833-1835. - Monumentální dílo moravské provenience představuje album litografických zobrazení podle předloh Františka Kalivody, které vydal olomoucký nakladatel Eduard Hölzel v letech 1857-1859 pod názvem Malerisch-historisches Album von Mähren und Schlesien. K připravovanému knižnímu vydání umělecké topografie Moravy, ilustrované vedutami Františka Richtera z první poloviny 19. století, však již nedošlo. Jeho práce jsou uloženy ve sbírce Moravské galerie v Brně a v lichtenštejnském Vaduzu.
- 41 Šimanič, J.: Obrazy z Moravy. Olomouc 1860. (V německé mutaci vycházelo pod názvem Ansichten aus Mähren mit vorzüglicher Beachtung der Alterthümer und Denkwürdigkeiten, als Burgen, Schloesser, Kirchen, Kurorte, Fabriken. Roznau-Olmütz, A. Halauska 1860.
- 42 Kollmann, V.: Topografické pohlednice jako součást komplexní dokumentace současnosti a jejich využití v kulturně výchovné činnosti muzeí. Olomouc 1985. 33 s. (Strojopis uložen v knihovně Vlastivědného muzea v Olomouci).
- 43 Kollmann, V.: Pohlednice v muzejní práci. Severní Morava, sv. 47, 1984, s. 71-77.
- 44 Blíže viz: Kollmann, V.: Místopisné pohlednice v muzejní práci. (V příloze jsou otištěny ukázky obrazovkového formuláře k informační větě Pohlednice). Muzejní a vlastivědná práce, XXVII, 1989, č. 3, s. 202-213.
- 45 Briganti, G.: Glanzvolles Europa. Berühmte Veduten und Reiseberichte des 18. Jhdts. München 1969.

- 46 Kaiser, Jos. Fr.: Lithographierte Ansichten der Steyermärkische Staedte, Maerkte und Schloesser. Graz 1982.
- 47 Kreuzer, Ant.: Romantisches Kärnten. Bilder aus dem 19 Jh. Klagenfurt 1977. 95 s.
- 48 Weninger, P.: Österreich in alten Ansichten (Veduten aus der Zeit von 1490 bis 1850). Wien 1980. 405 s.
- 49 Hlavsa, V.: Praha očima staletí. Pražské veduty 1493-1870. Praha 1984. 237 s.
- 50 Zavadová, Kat.: Verný a pravý obraz slovenských miest a hradov ako ich znázornili rytci a ilustrátori v XVI., XVII. a XVIII. storočí. Bratislava 1974. 143 s.
- 51 Bělohlávek, Mil.: Plzeňské veduty. Plzeň 1984.
- 52 Král, K.: Severočeské veduty. Ústí nad Labem 1987. 107 s., týž: Pohledy na město Ústí nad Labem v 18. a 19. století. Ústí nad Labem 1984.
- 53 Samek, Boh. - Hrubý, K. O.: Brno - proměny města. Brno 1982. 264 s., obr. příl.
- 54 Historické pohledy na města Severomoravského kraje. Ostrava 1983. 24 listů formátu 42 x 30 cm. Recenzi viz in: Vlastivědné listy, X, 1984, č.1, s. 44.
- 55 Petrů, Jar.: Krajinou Hané. Praha 1976. 280 s.
- 56 Pojsl, Mil. - Hyhlík, Vlad.: Olomouc očima staletí. Olomouc 1992. 297 s., obr. příl.
- 57 Hubala, E.: Burgen und Schloesser in Mähren. Nach alten Vorlagen. Frankfurt am Main 1965. 206 s. Velmi kritickou recenzi od Fr. Spurného na chyby díla viz in Vlastivědný věstník moravský, XXIV, 1972, s. 250-251.
- 58 Hradý, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. I. Jižní Morava. Praha 1981. 364 s. Hradý, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. II. Severní Morava. Praha 1983. 357 s.
- 59 Musil, Fr.: Cenný ikonografický materiál k moravským hradům a zámkům. Vlastivědný věstník moravský, XXXVII, 1985, č. 1, s. 87-89, týž: Z historie studia a poznávání moravských a slezských hradů a tvrzí. Zprávy Krajského vlastivědného muzea v Olomouci, 1988, č. 254, s. 1-21.
- 60 Indra, Boh.: Neznámé veduty severomoravských měst na tovaryšských listech. Vlastivědné listy, IX, 1983, č. 1, s. 9-14, č. 2, s. 12-16.
- 61 Spurný, Fr.: Tovaryšské listy s vedutami některých severomoravských a slezských měst. Severní Morava, 1987, sv. 54, s. 28-36.
- 62 Líbal, Dobr.: Starobylá města v Československu. Stavba jako obraz dějin. Praha 1970. 90 s., 206 obr. příl.
- 63 Hieke, K.: Moravské zámecké parky a jejich dřeviny. Praha 1985. 305 s., Dokoupil, Z. - Naumann, P. - Riedl, D. - Veselý, I.: Historické zahrady v Čechách a na Moravě. Praha 1957.
- 64 Schefold, M.: Bibliografie der Vedute. Berlin 1976.
- 65 Bibliografie je součástí uvedených publikací o ikonografii měst olomouckého okresu.
- 66 Bouzov - minulost a současnost hradu, obce a JZD „Mír“. Praha 1990. 144 s.
- 67 Kollmann, V.: K ikonografii hanáckých měst a obcí. In: Lidová kultura na Hané. Sborník příspěvků z III. odborné konference 23. - 24. 11. 1993. Olomouc 1994, s. 113-119.
- 68 Severomoravský kraj ve starých pohledech. Výstava malířského a grafického díla minulých staletí. Opava 1962. 10 s.
- 69 Giebel, Gert: Olmütz im graphischen Bild. Ausstellung im Hause der Stadtbücherei in der Eisengasse in Nördlingen vom 17.- 21. September 1994 und während der Rieser Kulturtag 1996. 12 s., obr. příl. v textu.

- 70 Srov.: Hošková, Miloslava - Groiss, Franz: Wallfahrtsorte in Mähren und Schlesien. Wien 1994, 40 s., obr. příl. v textu. Výstava se konala ve skanzenu Meierhofu v Gross-Schweinbarthu v r. 1994.
- 71 Blíže viz: Jurok, J.: Veduty a pohledy na města a hrady Moravské brány. Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín, 1985, č. 36, s. 73-75.
- 72 VPK.: Romantické veduty. Ostravský večerník, 20.7. 1988, s. 4
- 73 Němec, L.: Průmyslová architektura aktuální (výstava projektů, obrazů a fotografií s tematikou budoucnosti starých průmyslových staveb Ostravy). Kulturní měsíčník, III, 1985, č. 10, s. 24.
- 74 Kollmann, V.: K výstavě pohlednic Proměny Olomoucka. Zprávy Krajského vlastivědného muzea v Olomouci, 1982, c. 216, s. 1-4. K výstavě byl vydán stejnojmenný katalog a publikace V. Buriana: Olomoucké pohlednice z 19. století. Olomouc 1981. 47 s.
- 75 Vík (Kollmann, V.): Olomouc na starých pohlednicích. Kdy-kde-co v Olomouci, 1990, říjen, s.11-12.
- 76 Kollmann, V.: Videoprogram "Reminiscence "- Olomouc v 19. a na počátku 20. století. Kdy - kde - co v Olomouci, říjen 1989, s. 30-31.
- 77 K vývoji půdorysů moravských měst viz např.: Hosák, L.: Poznámky k půdorysu středoevropského moravského města. In: Sborník prací historických, IV, 1963, s.143-172, Koláček, Fr.: Půdorysy moravských měst. Brno 1930. 37 s.
- 78 O vývoji moravských a slezských měst viz např.: Bartoš, J.: Základní trendy ve vývoji městských středisek na Moravě a ve Slezsku za posledních sto let. In: Historická Olomouc a její současné problémy, VII, 1989, s.11-19, Marek, J.: O velikosti moravských měst v minulosti. Vlastivědný věstník moravský, XV, 1960, s.295-300, Moravská a slezská města. In: Líbal, D.: Starobylá města v Československu. Stavba jako obraz dějin. Praha 1970, s. 41-56, Paměť měst. Městské památkové rezervace v českých zemích. Praha 1975, Weiss, J.: Poznámky k vývoji našich měst. In: Sborník SIA. Olomouc 1926, s. 641-651. O urbanismu viz např.: Marek, O.: Základní problematika urbanistické struktury v Čechách a na Moravě. Brno 1954. O architektuře na Moravě viz např.: Kudělka, Zd.: K otázce manýristické architektury na Moravě. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, VII, 1958, F 2, s.88-97, Richter, V. - Kudělka, Zd.: Die Architektur des 17. und 18. Jahrhunderts in Mähren. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, 1972, F 16, s. 91-130, Kroupa, Jiří: Příspěvek k architektuře šedesátých let 18. století na Moravě. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, 1986-87, F 30-31, s. 67-71, Zatloukal, P.: Přehled architektury historismu XIX. století na Moravě. Umění, XXVIII, 1980, č. 4, s. 355-367.
- 79 Blíže v.: Herout, J. - Heroutová, M.: Ikonografie stavebních památek, její vyhledávání a evidence. Památky a příroda, 1981, č. 6, s. 18 -27, 32.
- 80 Švankmajer, M.: Historik a soudobá technika. Zprávy ČSČH, VII, 1964, č. 1, s. 24-27, Švankmajer, M. - Vaněk, V.: K otázkám použití výpočetní techniky v historické práci. In: Sborník racionalizace práce. Strojové zpracování informací v knihovnách a útvech TEI. Praha 1963, s. 93-103, Purš, J.: Historie, teorie informace a výpočetní technika. In: Kybernetika ve společenských vědách. Praha 1965, s. 195, týž: Historiometrie v Československu (o využití výpočetní techniky v historiografii). Historická geografie, XXI, 1983, s. 9- 32, týž: Teorie informace a historická věda. In: Kybernetika a její využití. Praha 1965, s. 362.
- 81 Viz např. Automatizovaný systém sbírkové evidence muzeí. In: Bulletin sekce památkové péče vedoucího pracoviště vědecko technického rozvoje, 1987, č. 4, s. 109-115.

- 82 Blíže viz: Muchka, K.: Umělecko-historická evidence a výpočetní technika. In: Bulletin sekce památkové péče vedoucího pracoviště vědecko technického rozvoje, 1987, č. 4, s. 56-59.
- 83 DBASE. Slušovice 1987. 312 s. (Publikace je určena programujícím pod operačním systémem CPM. Představuje základ pro programování v databázích. Jde o dBASE II). Pro síť muzeí a vědeckých knihoven je určena dBASE IV pracující pod operačním systémem MS DOS.
- 84 Blíže viz in: DBASE. Slušovice 1987, s. 1 - 2.
- 85 Kollmann, V.: Využití videoprogramů v kulturně výchovné činnosti muzeí. Strojopis. Olomouc 1989. 43 s. (Uloženo v knihovně VMO).
- 86 Hodinár, K.: Štandardné aplikačné programy osobných počítačov. Bratislava 1989. 269 s. (Velmi přehledná je kapitola Databázové systémy, s. 48 - 121 a kapitola Spracovanie textou, s. 191 - 228, která se věnuje především práci s textovým editorem Word-Star).
- 87 Blíže viz např.: Kaemmerling, E: Bildende Kunst als Zeichensystem. Bd 1. Ikonographie und Ikonologie. Theorie - Entwicklung - Probleme. Köln 1979. 520 s., Panofsky, E.: Studien zur Ikonologie. Humanistische Themen in der Kunst der Renaissance. Köln 1980. 365 s.
- 88 O těchto sbírkách viz základní informace např. in: M.G.M., Antoni: Ostdeutsche Museen und Sammlungen in der Bundesrepublik Deutschland und Österreich. Bonn 1989. 168 s. či v rozsáhlém přehledu Heinricha Kuhna vydaném v r. 1985 v Mnichově pod názvem Sudetendeutsche Heimatsammlungen. Museen-Archive Galerien-Bibliotheken-Heimatsstuben-Privatsammlungen.

Zusammenfassung

Veduten Der Wert ikonographischer Dokumente

Das Interesse für alte Ortsbilder, früher Domäne eines engen Fachkreises, ergriff viele Liebhaber und somit kam der Begriff Vedute in den alltäglichen Gebrauch. Das Wort Vedute ist italienischen Ursprungs und bedeutet im allgemeinen den Anblick oder die Aussicht, in engerem Sinn aber die getreue malerische Abbildung einer Landschaft, einer Siedlung, oder ihrer Teile.

Die Veduten stellen vor allem genaue graphische Darstellungen von Landschaften oder Ansiedlungen - mit historischem, künstlerischem und denkmaldokumentarischem Wert dar. Die ikonographischen Dokumente topographischen Charakters sind bedeutendes Quellenmaterial für das Studium der Regionalhistorie, der Ethnographie, der Pädagogik usw. Die Verzeichnisse dieser aktuellen visuellen Artefakte sind natürlich bedeutungsvolle Hilfsmittel namentlich auf dem Gebiet der Denkmalpflege.

Das Interesse für die Veduten regte das 19. Jahrhundert an. Das war die Zeit, die aus der romantischen Überlieferung wuchs und die das Spektrum ihres Suchens auf alles verbreitete, was irgendwie mit dem Heimatland verbunden war.

Mit den mährischen Veduten befasste sich als erster Hugo Bratmann. In seinem Werk "Mähren im graphischer Bild", das im Jahre 1960 erschienen ist, beschrieb er alle bis dahin

bekannten Ansichten der mährischen Städte, Burgen, Märkte, Dörfer, Klöster, Kirchen usw. Die Veduten des 17. Jahrhunderts sind für Stadtprospekte vorgesehen.

Die Veduten des 18. Jahrhunderts charakterisieren sowohl ausdrucksvolle figurale Staffagen, die ursprünglich statisch - beschreibende Darstellungen dynamisieren, als auch Wahrnehmung und Umbewertung der Landschaft. Die indifferenten oder häufig stereotypen Schablonen, die kennzeichnend für Empire und Biedermeier sind, ersetzen schrittweise die Darstellung konkreter Ausschnitte der Naturrealität. Das Postulat der Zeit, die die Arbeit im Plénair akzentuiert, entsprach vollkommen der zeitgemässen Phase des Romantismus, programmässig die Rückkehr des Menschen zur Natur suchend. In der Landschaftsmalerei des 19. Jahrhunderts können wir eine gegenseitige Verschmelzung der zwei Grundrichtungen der damaligen Zeit verfolgen - des Romantismus und Realismus. Die Vedute hatte in dieser Zeit nicht nur Bedeutung für die Entwicklung der Landschaftsmalerei. Im breiteren Masstab - während der nationalen Aufklärung in Böhmen und Mähren - wurde sie auch Mittel zum Kennenlernen der konkreten Landschaft und erfüllte so eine patriotische Mission. Davon zeugt eine ganze Reihe von Veduten in Beilagen der Zeitungen. In der 1. Hälfte des 19. Jahrhunderts, mit dem Verschwinden der monumentalen Malerei, die früher von Mäzenen bestellt wurde, drang immer mehr die graphische Vedute kleinen Formats durch, die den Bedürfnissen bescheidenerer Besteller und Kunden entsprach. Die Künstler, die anfangs kompakt aufgefasst wurden, orientierten sich schrittweise auf eine detaillierte Darstellung der Realität.

Neben Architektur und Terrain widmeten die Vedutisten ebenfalls der figuralen Staffage immer mehr Aufmerksamkeit, die später häufig eine gleichberechtigte Komponente der dargestellten Landschaft zu bilden begann.

Veduten in Form von Graphikblättern, herausgegeben ca. von der Mitte des 19. Jahrhunderts an, dienten meistens als beliebte Souvenirs zur Propagierung der Naturschönheiten - Burgen, Schlösser, Ruinen, Orte. In diesem Zeitraum begannen sich auch sogenannte Tableau Ansichten zu verbreiten - Montagen mehrerer lithographischer Darstellungen - das heisst Ansichten einzelner lokaler Ortlichkeiten, die in die Fläche um das Zentrum der Gesamtansicht plaziert wurden. Um die Jahrhundertwende drang diese Form der Anordnung logisch auch in die Produktion topographischer Ansichtskarten ein.

Wie gesagt, die illustrativen Tendenzen der mährischen Landschaftsmalerei der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts belegen zuerst die lithographischen und danach die xylographischen Bildbeilagen der populären Periodika - zum Beispiel von "Květy", "Světobor", "Zlatá Praha", in Mähren zum Beispiel "Die Biene", "Mährischer Wanderer", "Neuer Bothe aus Mähren" - die in beschreibender und dokumentarischer Weise im Geist des zeitgemässen Patriotismus die Landschaft erfassen. Jeder Künstler hoffte, Fremden einen Dienst und seiner Nation eine Ehre zu erweisen, wenn er die schönsten und merkwürdigsten Gegenstände der Städte seines Vaterlandes in einem wahrhaft ähnlichen Bilde darstellte.

Es ist nötig zu sagen, dass die zeitgemässe Darstellung eine Vorstellung vom baulichen Charakter der Gebäude und ihrer Areale sowie von der urbanistischen Entwicklung vermittelt. Die figuralen Szenen in der Umgebung der Veduten illustrieren die Mode und den Lebensstil der Zeit, manchmal im Querschnitt mehrerer sozialer Schichten. Diese visuellen Quellen ermöglichen aber gleichzeitig eine Analyse der Zeit, zum Beispiel die romantisierende Betrachtung der Realität. In Mähren schuf in diesem Geist Franz Kalivoda - siehe das Werk "Malerisch historisches Album von Mähren und Schlesien", Olmütz 1857.

In diesem Sinn ist vor allem die Ikonographie der mährischen Bäder verhältnismässig reichhaltig. Sie dokumentiert die Entwicklung der Kurlokalitäten insbesondere im 19. Jahrhundert. Das Bad Jeseník - früher Gräfenberg - stellten zum Beispiel auch Künstler europäischen Rufts dar, die weiteren Bäder dann eher Reproduktionstopographen und regionale Vedutisten. Ausser der Reihe anonymer und zweckgerichteter Darstellungen

repräsentieren die Ikonographie der mährischen Bäder die Namen einiger bedeutender und in ihrer Zeit populärer Schöpfer: einer von ihnen war Heimatkunde- und Wiedergeburtsthusiast in M. Weisskirchen Jos. Heřman Agapit Gallaš (1756-1840), ein anderer der Architekt und Maler von Troppau Franz Biela (1789-1871), der Wiener Landschaftsmaler und Lithograph Jakob Alt (1789-1872), sein Sohn Rudolf (1812-1905), der Prager Landschaftsmaler Jan Malý (1804-1839), der mährische Maler Franz Richter (1774-1860), der Wiener Zeichner und Lithograph Adolf Friedrich Kunike (1777-1838), der Prager Graveur Josef Rybička (1815-1895), der Wiener Landschaftsmaler Franz Xaver Sandmann (1805-1856), der Lithograph August Haun (1815-1895), der berühmte mährische Landschaftsmaler und Lithograph, der in Wien wirkte, Franz Kalivoda (1824-1858), der Wiener Maler und Lithograph Carl Goebel (1824-1899), der Prager Xylograph František Chalupa (1828-1887), der Berliner Zeichner und Grafiker Adolf Friedrich Menzel (1815-1905), der Wiener Lithograph Faustinn Herr, der um die Mitte des vorigen Jahrhunderts tätig war und der deutsche Zeichner und Lithograph aus derselben Zeit, W. Loeillot, sowie eine Reihe weiterer Künstler.

Mit der Entwicklung des Fremdenverkehrs und konkret des Bäderwesens verbreitete sich in Mähren um die Mitte des 19. Jahrhunderts ebenfalls die Vedute auf Glas; vor allem in Jeseník - Gräfenberg -, Karlova Studánka - Karlsbrunn, Velké Losiny - Gross Ullersdorf und Luhačovice. Für diese gemalten und geschnittenen Ansichten wurden als Vorlagen meistens graphische Veduten verwendet. Die Entwicklung der Erzeugung dieser Andenkengegenstände erreichte in den 30er bis 50er Jahren ihren Höhepunkt. Die geschnittene oder gemalte Vedute wurde in ein rundes oder ovales Medaillon auf meistens reich ornamental dekorierten Bechern plazierte.

Zur Verzierung dieser Kursouvenirs wurde später gleichfalls die lithographische Darstellung ergänzt durch ein florales Jugendstildekor. Eine ganze Reihe von Bechern mit Veduten haben die Museen in Olmütz und Troppau in ihren Sammlungen.

Die Funktion der genauen, besonders aber rasch und massenhaft zugänglichen Darstellung übernahm Ende des Jahrhunderts die Photographie in Fotoateliers anfangs in Visitenkartenformat und später im Kabinettformat. Diese sich rasch verbreitende technische Neuheit drang bald auch in die Ansichtskartenproduktion ein, wo sie Ende der 90er Jahre die lithographischen Ansichtskarten verdrängte.

Die topographischen Ansichtskarten sind die illustrierten Chroniken der Zeit. Sie dokumentieren das Lebensmilieu sowie die Lebensweise seit mehr als hundert Jahren. Die eigentliche Geschichte der Ansichtskarten begann im Jahre 1870. Eine massenhafte Verbreitung der Ansichtskartenproduktion setzte in der Mitte der 80.er Jahre des 19. Jahrhunderts ein. Ausser ihrer dokumentarischen Funktion haben die Ansichtskarten eine ästhetische und in der pädagogischen Praxis auch eine ethische Funktion zu erfüllen. In breiteren Zusammenhängen ist es insbesondere eine soziologische Funktion, da die Ansichtskarte ein Dokument vom Leben der Gesellschaft ist.

Die ältesten Ansichtskarten wurden mit der Technik der Xylographie und der Lithographie gestaltet. Die Kostspieligkeit dieser Produktionen führte jedoch gegen Ende der 90. Jahre des vergangenen Jahrhunderts zur Einführung bzw. Anwendung des Lichtdruckverfahrens. Aus dokumentarischer Sicht sind die mittels Lichtdruck gefertigten Ansichtskarten sehr wertvoll. Zum Unterschied von der für die Lithographie damals typischen Montagen haben sich nach und nach ganzflächige Aufnahmen durchgesetzt. Das Lichtdruckverfahren (Phototypie) hat somit die Entwicklung der mit der Photographie wiedergegebenen Verfahrenstechnik beschleunigt. Zu Beginn des 20. Jahrhunderts setzten sich nach und nach der Farbdruck und später das Tiefdruckverfahren durch.

Im mährischen Gebiet gaben sie zu Beginn meistens ausländische Firmen heraus, wie beispielweise Hermann Seibt aus Meissen, Karl Schwidernoch aus Wien, Regel & Krug aus Leipzig. Von den einheimischen Firmen erinnern wir zum Beispiel an Jan Motal, der im Ja-

hre 1898 in Luhačovice die erste Lichtdruckanstalt in Mähren errichtete. In diesem Zusammenhang rufen wir uns ins Gedächtnis, dass gerade durch die Ansichtskartenproduktion massenhaft Kunstwerke, Bilder, Zeichnungen und Graphiken bedeutender Künstler propagiert wurden, die sich gelegentlich auch den mährischen Bädern widmeten. Besonders Luhačovice lockte Antonín Slavíček (1870-1910), Stanislav Lolek (1873-1936), Zdeňka Vorlová (1872-1954), Alois Kalvoda (1875-1934) und Jaroslav Král (1883-1942) an.

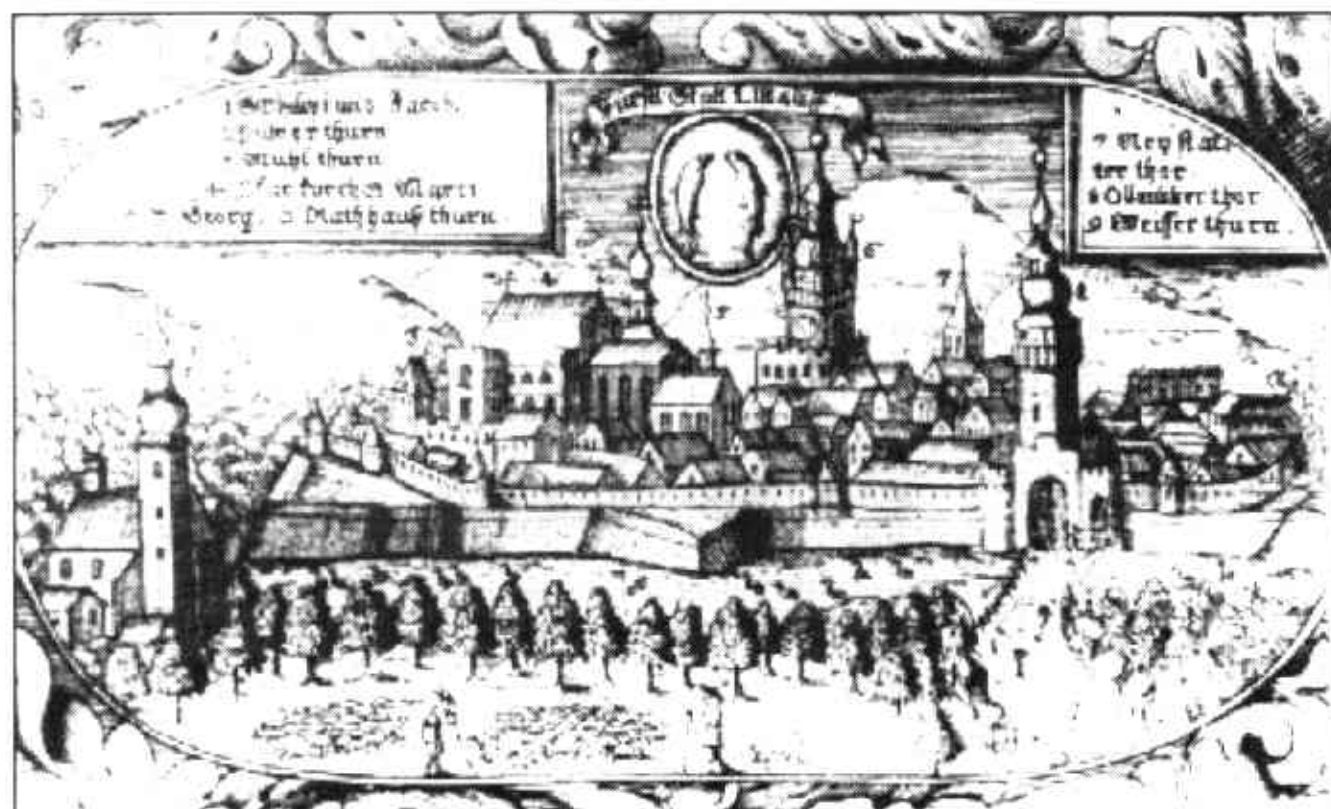
Mit systematischem Sammeln, Registrieren, Sortieren, Bearbeiten und Benutzen dieser visuellen Kulturdokumente befassen sich vor allem die heimatkundlichen Museen. Zu den umfangreichsten Sammlungen der Ansichtskartenproduktion in Mähren zählen die Bestände der Photoabteilung des Schlesischen Landesmuseums in Troppau und die Sammlung des Heimatkundlichen Museums in Olmütz.

Als eine authentische ikonographische Informationsquelle können die alten topographischen Ansichtskarten sowohl in fachgerechter als auch in der Popularisierungsarbeit der heimatkundlichen Museen gute Dienste leisten. Topographische Ansichtskarten können in musealer Arbeit insbesondere in Form von Ausstellungen aktuell ausgewertet werden. Im Heimatkundlichen Museum in Olmütz wurde im Jahre 1981 eine grosse Ausstellung unter dem Titel "Die Veränderungen des Olmützer Gebietes" veranstaltet. Die Konzeption der Ausstellung, die fast 1200 Ausstellungsstücke aus den Sammlungen des Heimatkundlichen Museums und von Privatsammlern umfasste, ging von dem Dokumentationscharakter der Ansichtskarten aus. Die Orientierung wurde den Besuchern durch die Landkarten der einzelnen Lokalitäten erleichtert. Ausser Ansichtskarten wurden hier zeitgemässe Alben, Chroniken der Städte und Dörfer des Olmützer Bezirkes mit den Dokumentationsbeilagen der Ansichtskarten, philokartische Literatur und Reiseführer ausgestellt. Das Museum für Heimatkunde in Olmütz hat zu dieser Ausstellung einen gleichnamigen Katalog und eine Publikation von Václav Burian "Die Ansichtskarten der Stadt Olmütz aus dem 19. Jahrhundert" herausgegeben, die eine Reihe der Werke über die Ikonographie der Stadt Olmütz beendete. Die ikonographischen Dokumente sind ein sehr wichtiges Material in der täglichen Praxis im Bereich der Denkmalpflege, vor allem bei baugeschichtlichen Untersuchungen, wo sie nicht selten einen integrierenden Bestandteil der Projektunterlagen bilden.

In jüngster Zeit dienen diese Dokumente auch zur Gestaltung von Videoprogrammen. Im Museum Olmütz steht ein Videoprogramm - Olmütz vor 100 Jahren - als Erinnerung an diese Zeit, zur Verfügung. Es wurde auf den ikonographischen Materialien aufgebaut, hauptsächlich auf ältesten Ansichtskarten von Olmütz. Eine sehr wichtige Rolle spielt hier die Animation.

Die ältesten bildlichen Darstellungen der Städte in Evidenz zu führen und sie zu verarbeiten - beginnend mit den graphischen Veduten und endend mit ersten photographischen Aufnahmen und mit der sich daran anknüpfenden Ansichtskartenproduktion aus der Wende des 19. zum 20. Jahrhundert - ist eine der wichtigen Aufgaben unserer Museen, Galerien und Archive.

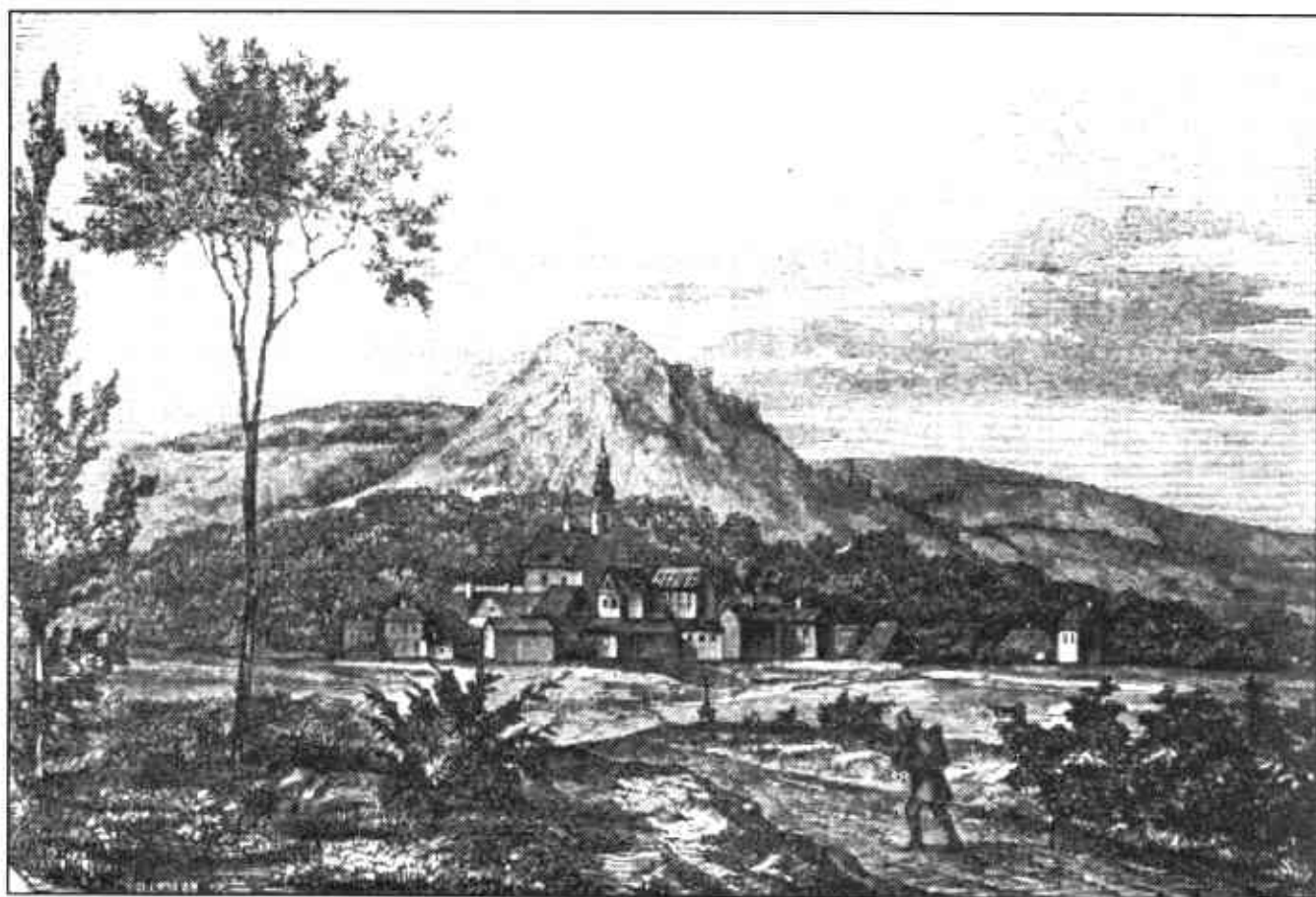
Die moderne Computertechnik bietet die Möglichkeit, von bisherigen Registrationsverfahren zur Bildung von Dateien im Rahmen eines einheitlichen Sammlungssystems in das automatisierte Informationssystem des Museumswesens hinüberzuwechseln. Es handelt sich um Datasysteme in dBASE IV, FoxBASE und WINDOWS.

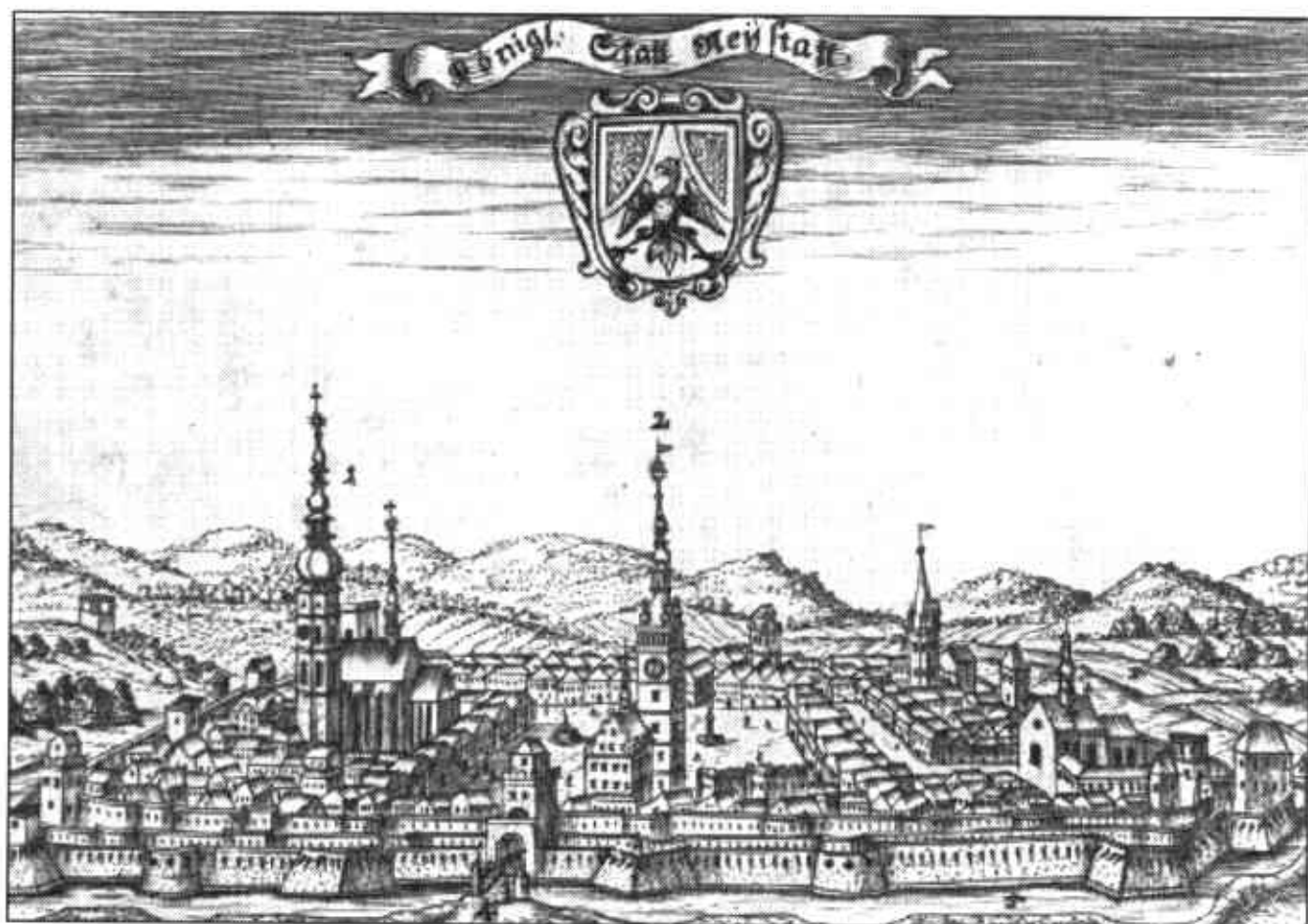
Látovel, celkový pohľad od j., pred r. 1724.

Rymaňov, celkový pohľad, 1693, kresba M.L. Schmidta.

Rožnov, 1860, xylografie.

Uničov, celkový pohled od jz., 120. léta 18. století, mědirytina.

Olomouc od jz., měřítý: 18. století.

Der Lettner in der Stadt Uničov / ČR

Pavel Michna

Die Stadt Uničov¹ liegt in der fruchtbaren Ebene des nördlichen Teiles der Obermährischen Senke, jedoch in der Nähe der ersten Ausläufer des erzeichen Gesenkes. Sie entstand als Kolonisationssiedlung schon im Jahre 1213 und gilt deshalb in rechtsgeschichtlicher Hinsicht als die älteste Gründungsstadt auf dem Gebiet des böhmischen Staates². Mehr als einhundert Jahre nach der Lokation machte sich in Uničov ein Bettelorden ansässig, dessen Klostergebäude am südöstlichen Rand des abgerundeten Stadtgrundrisses lagen (Abb. 2). Der Südtrakt des Konvents wurde zum Bestandteil des Innenringes der Stadtmauer. Das Klostergebäude war bereits in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts - also vor seiner Gründung - besiedelt, wofür zwei im Chor entdeckte Grubenhäuser sprechen³. Diese gingen möglicherweise im Zusammenhang mit dem Bau der Klosterkirche zur hl. Kreuzerhöhung unter.

Die ältere Literatur behauptet, der Mendikantenkonvent sei im Jahre 1330 für die Schwestern des St.-Klara-Ordens errichtet worden⁴. Diese Datum scheint, wenn wir nach den Maßwerke den Chorfenstern betrachten, glaubwürdig zu sein; dagegen stammt der erste verlässliche schriftliche Bericht über das Kloster erst aus dem Jahr 1381 und spricht von Minoriten, nicht von Klarissinnen.

Abb. 1. Klosterkirche zur hl. Kreuzerhöhung in Uničov. Barocke Gestalt. Foto vom Rathausum (1974).

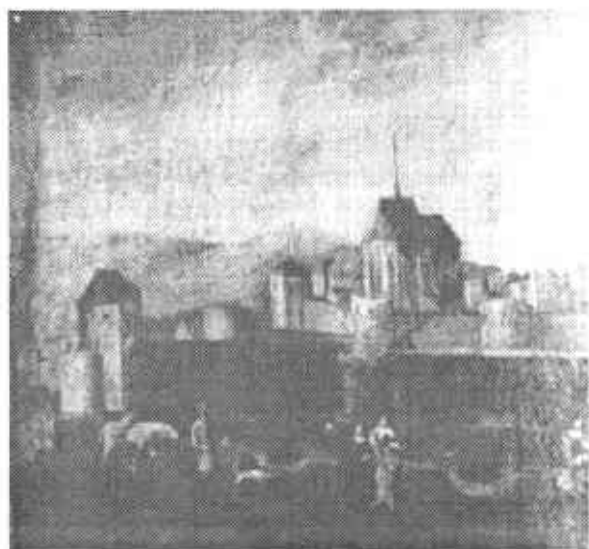

Abb. 3. Ältester Blick auf die Stadt Uničov (1670). Ausschnitt mit der Klosterkirche.

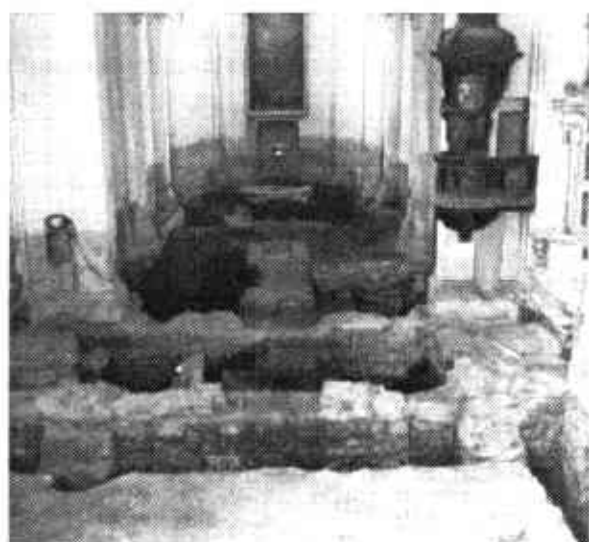

Abb. 4. Gesamtblick auf die archaischen Ausgrabungen von Westen in den Chor.

Abb. 5. Fundament des barocken Pfeilers 7 und unterirdische Wölbung zwischen den Pfeilern A und B der Lettnerwand. Blick aus dem Chor von Nordosten.

Die Geländesituation bei der archaischen Untersuchung der Lettnerfundamente

Nach Abtragung der rezenten Pflasterung am Westende des Chores (Sonden II und III) und Entfernung ihres 10 - 15 cm starken Schotterbettes wurde zwischen Chor und Schiff ein mächtiges Fundament aus Bruchsteinen (Größe 20 - 40 cm) auf qualitativem, stark kalkigem Mörtel, festgestellt (Abb. 13:11)². An manchen Stellen war in geringem Maß auch sein oberirdisches Mauerwerk erhalten; aus ihm kann man schließen, daß die oberirdische Partie 130 - 135 cm breit war. Das Fundament liegt unter dem Triumphbogen, in dessen mittelalterliche Fundamente es an beiden Enden eingebunden ist, und trägt denselben Baucharakter wie diese. Die ursprüngliche mittelalterliche Spannweite des Triumphbogens wurde durch zwei barocke Wandvorlagen, die auf der entdeckten Mauer ruhen, etwas verkleinert (auf 700 cm). Der gotische Chor war an seinem Westende 850 cm breit; dem kann auch die ursprüngliche Spannweite des Triumphbogens vor dem barocken Umbau entsprochen haben. Die südliche barocke Wandvorlage tritt von der Chormauer um 87 cm in den Raum, die nördliche nur um 63 cm.

Nach Abtragung des rezenten Chorgeländes längs der entdeckten Mauer wurde das offenbar ursprüngliche Kirchenpflaster (Abb. 13:8) aus gebrannten, diagonal gelegten Fliesen (18 x 18 x 4 cm) gefunden. Das Kirchenpflaster entsprach dem Höhenniveau des Fundamentabsatzes der ausgegrabenen Mauer. Die Breite dieses Absatzes ist beiderseits 5 - 15 cm, so daß die Breite der unterirdischen Mauerpartie 150 - 175 cm beträgt. Es gelang, in den letzten Resten des oberirdischen Teils der Fundamente Spuren des ursprünglichen Durchgangs (Abb. 13:11) zu entdecken, der sich in den Chor öffnete (Breite der Öffnung 160 und 250 cm). Der Durchgang war ursprünglich von der Seite des Kirchenraumes mit einer heute bereits ausgebrochenen steinernen Schwelle und steinernem Gewände versehen. Nach der Geländesituation und analogen Funden kann man die unter dem Triumphbogen entdeckte Mauer als Lettnermauer ansehen, welchen die Mönchs- und die Laienkirche voneinander trennte.

Nach Entfernung der mit dem Kirchenbau zusammenhängenden Kulturschichten im Westteil des Chores wurde das bisher älteste Objekt an dieser Fundstelle freigelegt. Es handelte sich um

ein stark devastiertes, von humusartigem Lehm mit Funden aus dem 13. Jahrhundert verschüttetes Grubenhaus. Die Lettnermauer war in diese Verschüttung eingelassen und reichte bis zum gewachsenen Boden (340 cm unter dem heutigen Bodenniveau). Das statische Risiko dieser kaum tragfähigen Verschüttung wurde überwunden, indem das mächtige Fundament auf Gurtbögen gesetzt wurde. Vom technologischen Standpunkt aus ist es klar, daß zuerst wohl eine 1 m tiefe Fundamentfurchung ausgehoben wurde, in der man dann an drei Stellen durch rechteckige Gruben (Tiefe 200 - 250 cm) ein statisch entsprechendes - d.h. gewachsenes - Liegendes erzielte, das hier aus gelbgrünem Letten besteht. Die in den so entstandenen Schächten gebauten Pfeiler wurden noch in der Fundamentfurchung mit zwei gewölbten Bändern (Gurten) verbunden (Abb. 6, 5).

Der Nordpfeiler (Abb. 13:11 C) ist 175 cm breit, 225 cm lang und 290 cm tief eingelassen. In nördlicher schräger Richtung erreicht er das seichtere Niveau der Fundamentfurchung (197 cm). In welcher Weise er an das Mauerwerk des Chores und des Schiffes sowie an das Fuß des Triumphbogens anknüpft, bleibt vorläufig ungeklärt. Die Südwand des Pfeilers ist absichtlich - aus statischen Gründen - von der Senkrechten etwas in nördlicher Richtung verschoben.

Der Mittelpfeiler (Abb. 13:11 B) ist 160 cm breit, 238 cm lang und etwa 340 cm tief eingelassen. Die Nord- und Südwand nähern sich einander unmerklich gegen oben zu.

Der Südpfeiler (Abb. 13:11 A) ist 160 cm breit, 319 cm lang und 303 cm tief eingelassen. Gegen Süden reicht er bis zum Kreuzgang. Dort ist im Mauerverband mit dem oberen Teil der hier endenden Südwand des Kirchenschiffes, er reicht jedoch um 58 cm tiefer. In der Sonde XI (an der nordöstlichen Ecke des Kreuzganges) kann man beobachten, daß die Fundamente des Kreuzganges, Lettners und Schiffes gegenseitig verbunden sind und einander in der Qualität und Art der Mauerung entsprechen. Verschieden ist nur die Tiefe der Gründung, was man mit der unterschiedlichen Höhe der oberirdischen Konstruktionen und den unterschiedlichen statischen Eigenschaften des Liegenden an diesen Stellen erklären kann.

Der Nordbogen mit einer maximalen Spannweite von 218 cm ist gegen die Längsachse der Kirche um 82 cm nördlich verschoben. Er besteht aus einer einzigen Schicht unbearbeiteter Steine.

Abb. 6. Fundament des Barockpfeilers 9 und unterirdische Wölbung zwischen den Pfeilern B und C der Lettnerwand. Blick aus dem Chor von Südosten.

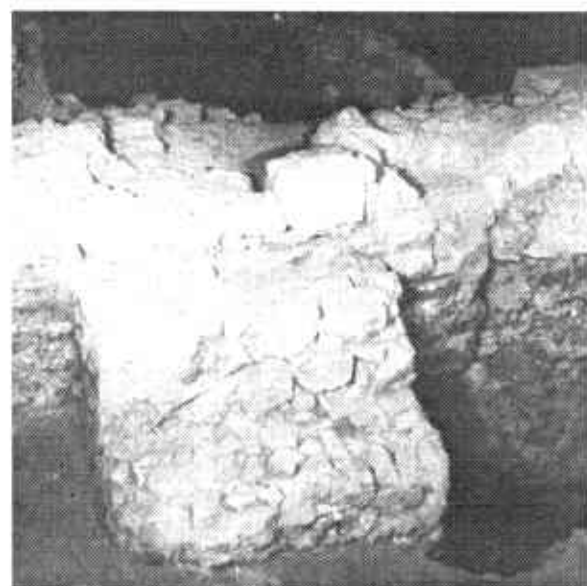

Abb. 7. Abgestuftes Fundament 19 der Nordstütze des Lettnerpodiums. Rechts und links von einer Fuge getrennt die Mauern 18 und 19 der Vorhalle. Blick von Westen.

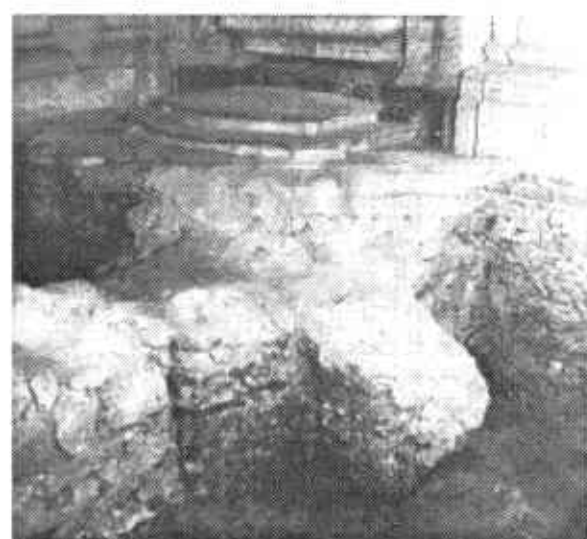

Abb. 8. Fundament 17 der Südstütze des Lettnerpodiums. Rechts und links von einer Fuge getrennt die Mauern 16 und 18 der Vorhalle. Blick von Nordwesten.

Abb. 9: Interieur vielleicht des Basler Münsters auf einem Bild aus der Werkstatt von Konrad Witz aus der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts. Die Lettnerbühne tragen drei Arkaden. Durch den in der Mitte der Lettnermauer liegenden Durchgang ist der Hochaltar zu sehen; unter den Seitenarkaden die Laienaltäre.

Der Südbogen mit einer maximalen Spannweite von 216 cm ist gegen die Längsachse der Kirche - asymmetrisch zum Nordbogen - um 345 cm südlich verschoben. Obwohl auch dieser Bogen nur aus einer einzigen Schicht von 30 - 40 cm langen Steinen konstruiert ist, trägt er die volle Last des Südpfeilers des Triumphbogens. Der Arbeit des mittelalterlichen Mauerers vertraute auch der barocke Baumeister als er auf diese Wölbung den Bündelpfeiler des Triumphbogens der barocken Kirche stellte. Zur besseren Sicherung seiner Statik gründete er jedoch trotzdem die östliche Verbreiterung des Pfeilers auf einem besonderen Block, der bis in die Tiefe der Grundfuge der Lettnermauer reichte (Abb. 5). Unter beiden Bögen blieb bis heute eine 30 - 50 cm hohe Höhlung erhalten. Der Umriss der Pfeiler und Bögen ist auf Abb. Nr.13 projiziert.

Um Kenntnis über die Umgebung der Lettnermauer zu erhalten, wurden längs ihrer westlichen Vorderseite die Sonden IV und V ausgehoben. Gleich nach der Enttarnung des rezenten Pfeilers erschien der parallele Streifen eines etwa 150 cm starken Mauerwerks 270 cm westlich der Lettnerwand (Abb. 13:18). Die neu entdeckte Wand unterschied sich jedoch weitgehend von der Lettnerwand: während das Fundament dieser Wand sorgfältig aus Bruchstein mit reichem, weißem, stark kalkigem Mörtel gebaut wurde, ist das neu festgestellte Fundament nur nachlässig unter Verwendung gemischten Materials gemauert: aus Bruchstein, Ziegeln, gotischen Architekturteilen mit sparsamer Verwendung von Mörtel

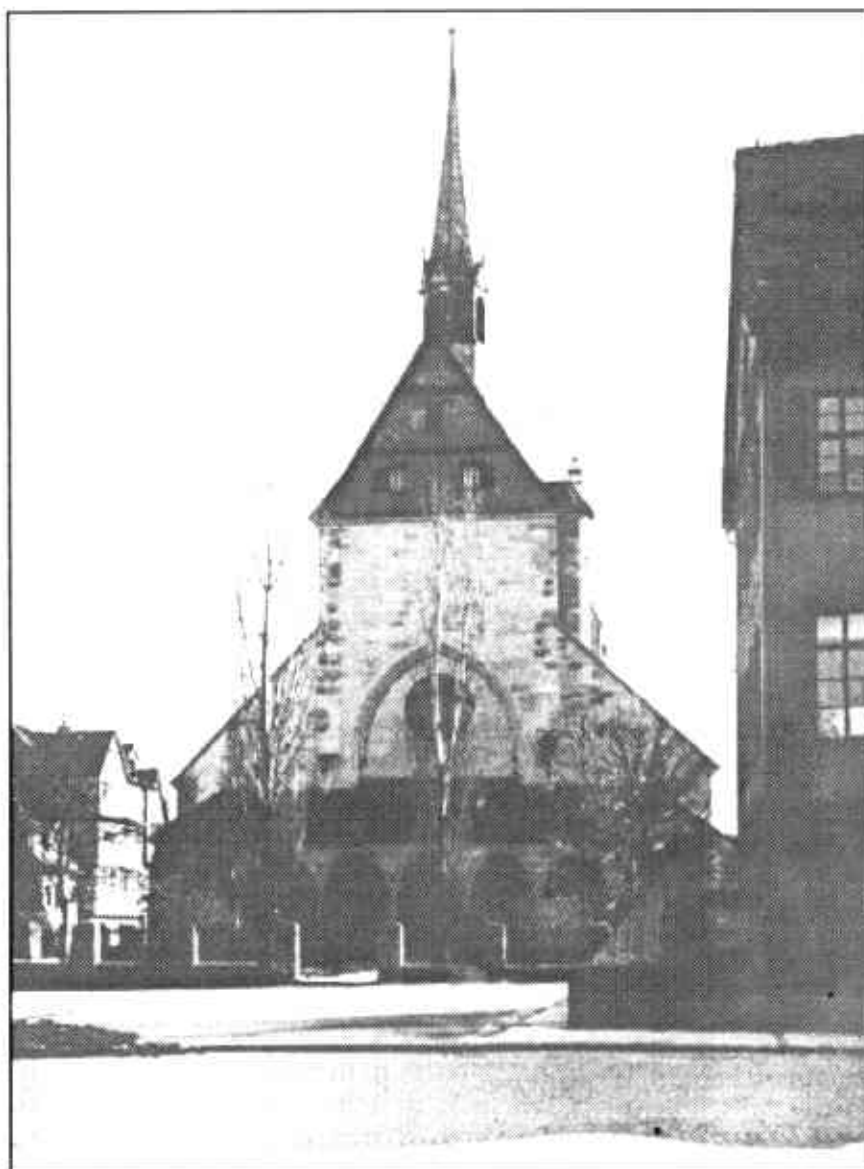

Abb. 10. St.-Georg-Kirche in Esslingen, BRD, nach Abriss des Langhauses, Vormauerung des Triumphbogens und Bedachung des siebenarkadigen Lettners mit einem Pultdach.

(Abb. 4). Dieses Fundament erreicht dieselbe Tiefe wie die Lettnermauer, was man abermals mit den Störungen des Baugrundes durch das ältere Grubenhaus erklären kann.

Diese zweite Wand ist entlang der ganzen Breite des Kirchenschiffes gebaut und bedeckt zwei Mauerblöcke, die auf dem gewachsenen Ton (Tiefe der Grundfuge 200 - 220 cm) ruhen und die Grundrißform des Buchstabens „T“ besitzen (Abb. 7, 8, Abb. 13:17, 19). Beide Blöcke bestehen aus je drei Teilen: die mittleren längsten, nord-südlich orientierten Teile werden an den äußeren Enden, d.h. näher der Außenmauer des Kirchenschiffes, von je zwei abgestuften kleineren Teilen eingeschlossen. Alles ist aus Bruchstein auf hochwertigem, stark kalkhaltigem Mörtel gebaut und entspricht in seinem Charakter den Fundamenten der Kirche und der Lettnerwand. Beide Blöcke sind um etwa 10 cm westlich aus der Flucht der jüngeren Mauer verschoben. Die Entfernung zwischen den T-förmigen Blöcken (470 cm) ist geringer als die lichte Breite des gotischen Chors (850 cm); ihre Zentrier sind 720 cm voneinander und 340 cm von der Front der Lettnerwand entfernt. Jüngeres Mauerwerk füllt auch die Räume zwischen den T-förmigen Blöcken und den Außenmauern der Kirche (Abb. 13:16, 20).

Stratigraphische und historische Beobachtungen deuten an, daß die Wand zwischen den Blöcken - die diese bedeckt - jünger ist als der gotische Bau und erst nach dem Untergang der Kirche bzw. des Kirchenschiffes, vielleicht im 16. Jahrhundert, entstanden ist. Offenbar es

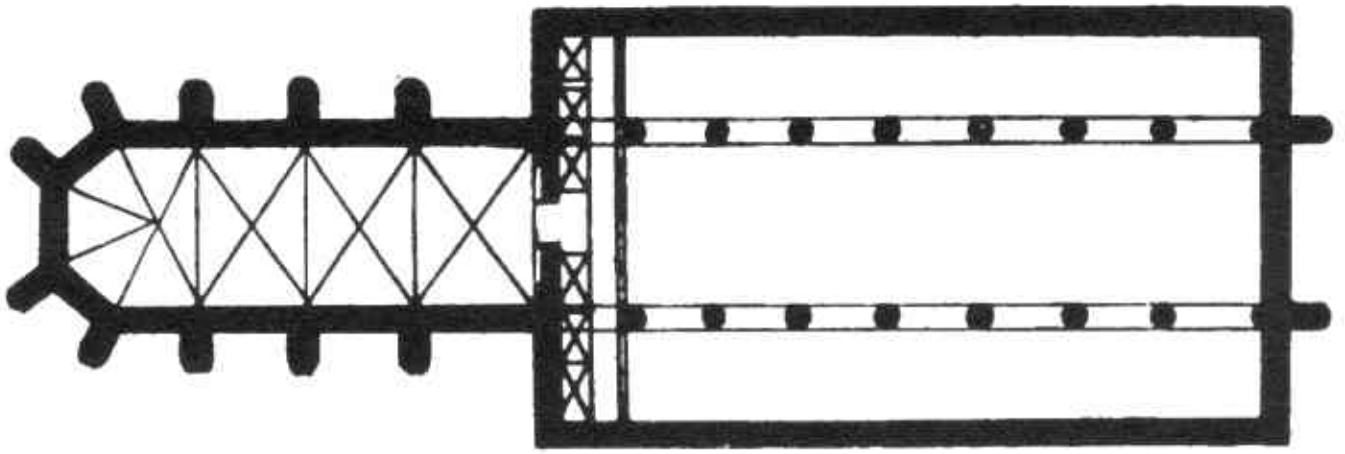

Abb. 11. St.-Georg-Kirche in Esslingen, BRD. Grundriß des Baues vor dem Abriß des Langhauses. Der siebenarkadige Lettner mit zentral gelegenem Durchgang.

handelt sich um die Giebelwand der Vorhalle, die dem Chor angefügt wurde, als das Kirchenschiff schon zerstört und die Kirche auf den Chor reduziert war. Diese Giebelwand war durch einen in der Achse angebrachten Zugang mit parallelen Spaletten und heute bereits ausgebrochener Tafelung geöffnet. Die lichte Weite der Eintrittsöffnung beträgt 190 cm.

Beim Herausnehmen der Grubenfüllung aus dem älteren Objekt zwischen der Lettnermauer und der jüngeren Giebelmauer der Vorhalle wurde vor der Schwelle des Durchgangs durch die Lettnermauer ein länglicher Bruchsteinblock auf qualitativem Mörtel (Abb. 13:13) freigelegt, dessen längere Seite sich an den Nordbogen anschloß. Die Ausmaße des Blockes betragen: Breite 160 cm, Länge 270 cm, Höhe 50 cm, das Niveau der ungeraden Fundamentfuge beträgt 150 bis 180 cm. Diese Konstruktion sicherte offenbar den Fußboden vor dem Lettner-Durchgang gegen das Abrutschen in die Höhlung unter dem Nordbogen. Auf diesem Block blieben einige verbundene Fliesen viereckigen Formats aus gebranntem Ton erhalten (Abb. 13:12).

Die Lettner in den Kirchen der Bettelorden

Die Kirchenbauten der Mendikanten stellen die letzte eigenständige Äußerung der klösterlichen Architektur des Mittelalters dar. Während die „alten“ Orden (Benediktiner, Zisterzienser) ihre Klöster weit von Bevölkerungszentren entfernt bauten, wurden die Bettel-

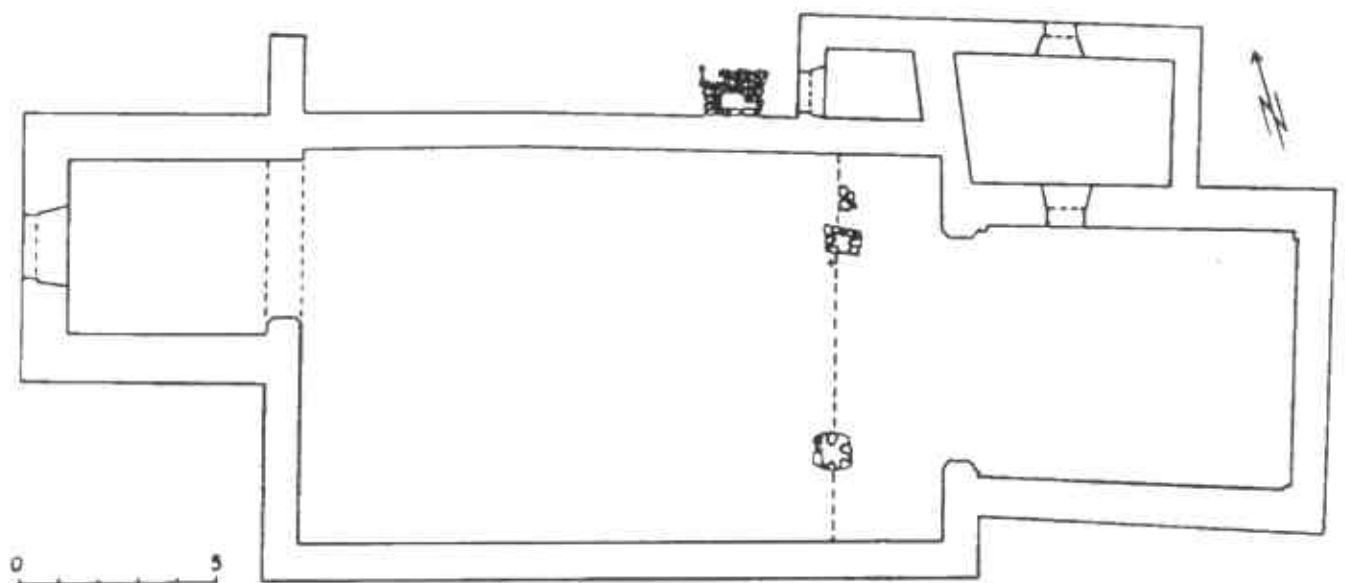

Abb. 12. Stadtkirche in Möckmühl, BRD. Fundamente der Pfeiler für die lettnerartige Abtrennung des Schiffes vom Chor.

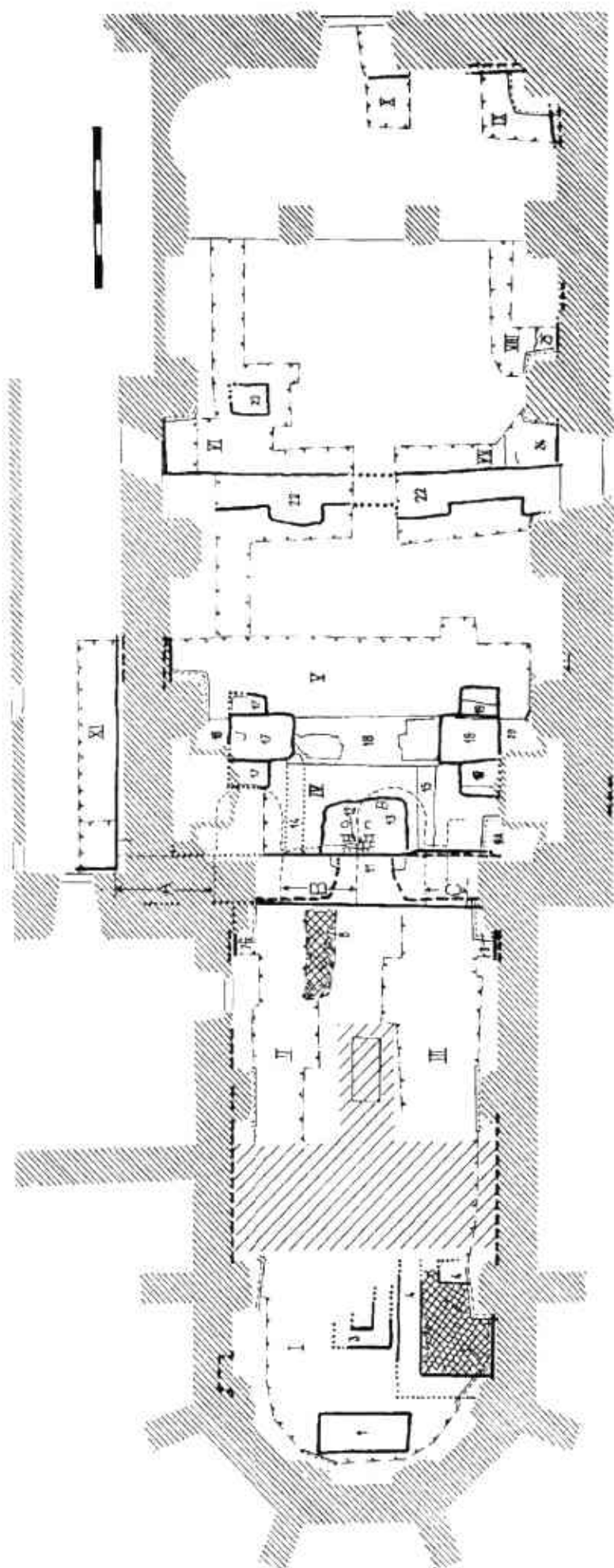
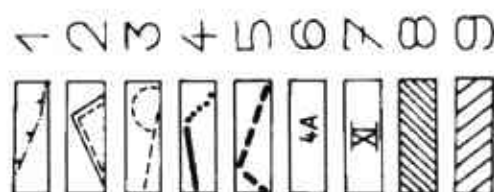

Abb. 13. Kirche der hl. Kreuzerhöhung in Uničov. Schematische Darstellung der archäologischen Befunde. 1 - gotische Altarmensa, 3 - ummauertes Grab vor dem Altar, 4 - mittelalterlicher Gruftkeller, 7, 9, 9A - Fundament der barocken Wandvorlagen des Triumphbogens, 8 - Rest des gotischen Fußbodens aus gebrannten Fliesen, 11 - Lettnermauer, A, B, C - Pfeiler der unterirdischen Wölbungen der Lettnermauer, 12 - Rest des gotischen Pflasters des Kirchenschiffes aus gebrannten Fliesen, 13 - Block des gotischen Mauerwerks vor dem Durchgang der Lettnermauer, 14, 15 - Querwände in der Vorhalle, 16, 18, 20 - westliche Wand der Vorhalle aus der Zeit nach dem Untergang des gotischen Schiffes, 17, 19 - von der jüngeren Vorhallenwand überdeckte Fundamente der die Lettnerbühne tragenden Pfeiler, 22 - Spanmmauer der Nonnenempore der gotischen Kirche, 23 - Fundament eines Pfeilers aus der Zeit nach dem Untergang des gotischen Schiffes, 24, 25 - vermörtelte, mit dem gotischen Bau zusammenhängende Steinschicht.

Erklärungen:

1 - Sondenränder, 2 - Fundamente der barocken Pfeiler, 3 - projizierter Umriss der unterirdischen Wölbungen der Lettnermauer, 4 - Verlauf des gotischen Fundaments, 5 - Verlauf der Vorderseite des gotischen oberirdischen Mauerwerks, 6 - Befundnummern, 7 - Zahlen der Sonden, 8 - Umfang der Kirche und barocker Altäre, 9 - barocke Krypta mit Eingang. Der Norden unten.

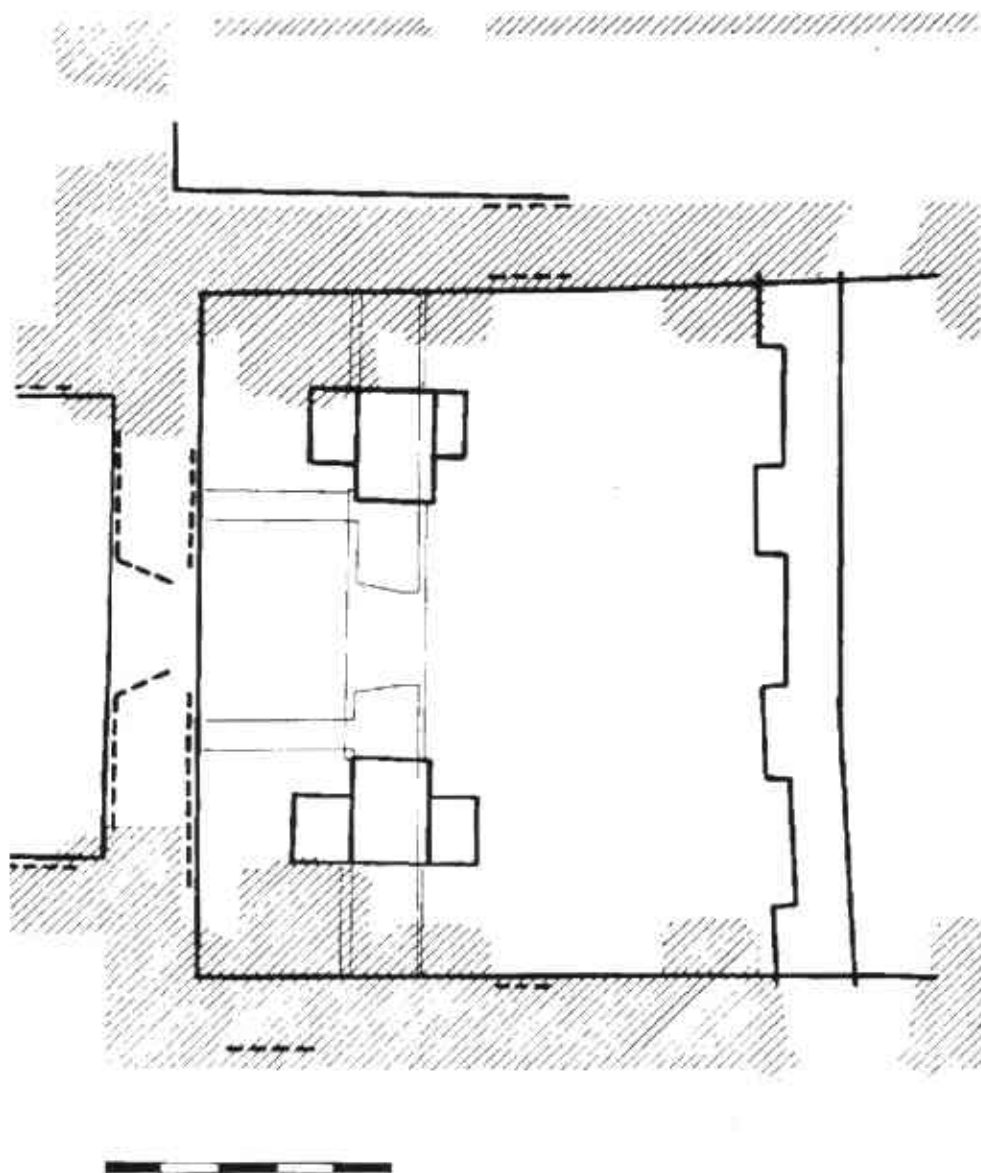

Abb. 14. Kirche der hl. Kreuzerhöhung. Schema des Grundrisses in der Umgebung des Lettners und der Spannmauer der Nonnenempore. Dünne Linien: Querwände der Vorhalle und ihre Giebelwand mit Durchgang.

orden durch ihre Verpflichtungen in dichtbevölkerte Städte geführt, wo sie in engster Nachbarschaft zu den Armenvierteln bescheidene Konventbauten und -kirchen errichteten. Die umfangreichen Komplexe der „Klosterstädte“ mit Wirtschaftsgebäuden verschwanden, und die Kirche gelangte in den Vordergrund des Interesses. Der Baustil der Bettelorden zeichnete sich zumindest anfangs durch nüchterne Einfachheit aus. Aus Mangel an materiellen Mitteln, die durch Almosensammeln gewonnen werden mußten, baute man die Mendikantenkirchen auf Kosten der Gemeinden. Es war verboten, Türme zu errichten, ja sogar das Kirchenschiff zu überwölben und Stützpfiler zu bauen. Der Rückgang des Chorgebetes hatte eine Verkleinerung (Verkürzung) des Chorraumes zur Folge, die nur einfachen Zeremonien unter Beteiligung einer minimalen Zahl von Priestern und Mönchen Platz boten. Die Kirche hörte auf, monchisch zu sein, und wurde zum volkstümlichen Kanzelinstitut.

Die spätere Abkehr von den Grundsätzen des hl. Franz von Assisi führte zu einer abermaligen Verlängerung des Chores und auch zu dessen Abschluß durch den Lettner. Die Betonung der den Ordensbrüdern vorbehaltenen Teile der Kirche bedeutete einen Rückschritt in der Entwicklung der Bettelorden: von der geistlichen Sorge für das Volk zu Meditation und Chorgebet. Der früheste, die erwähnten Tendenzen demonstrierende Franziskanerbau, war der um das Jahr 1300 errichtete St.-Georgs-Dom in Esslingen^b. In diesem

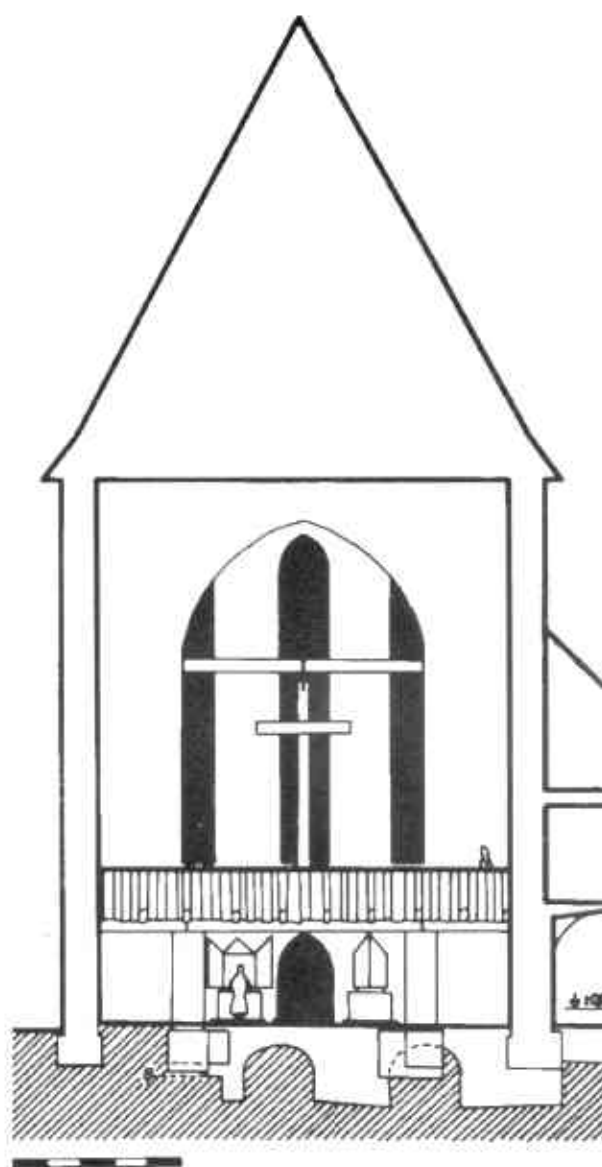

Abb. 15, Kirche der hl. Kreuzerhöhung. Schematisierte Rekonstruktion des Lettners beim Blick von Westen in den Chor.

dreischiffigen Bau mit langem, entwickeltem Chor wurde ein Lettner gebaut, der sogar nach der Abtragung des Schiffes - sei es auch in eine Vorhalle mit sieben gewölbten Jochen umgebaut - als ein einzigartiger Beleg erhalten geblieben ist (Abb. 10, 11).

Der charakteristische Typ des Lettners in Bettelordenskirchen ist der Bau mit offener Halle unter einer rechteckigen Bühne, die rückwärts (im Osten) auf der mit einem oder zwei Durchgängen versehenen Mauer unter dem Triumphbogen ruht⁷. Unter der Lettnerbühne öffnet sich eine Arkade, mit einer unterschiedlichen Zahl von Bögen überwölbt, gegen das Schiff. Die so entstandene Halle diente als Standort für die an die Lettnerwand angebauten Laienaltäre. Der Hallenlettner mit rechteckiger Bühne pflegt in Deutschland drei gewölbte Joche zu besitzen; in Mendikantenkirchen zieht er sich durch die Breite aller Kirchenschiffe. Zum Unterschied vom deutschen Typ, den zwei Durchgänge der Lettnermauer kennzeichnen, übernahm die Architektur der Bettelorden den französischen Typ mit einem zentralen Eingang.

Versuch einer Rekonstruktion des Lettners in Uničov

Der Lettner in der Kreuz-Erhöhung-Kirche zu Uničov gehört offenbar zum Hallentyp mit rechteckiger Bühne. Die zentrale Position des Mauerdurchganges deutet die Zugehörigkeit zur französischen Gruppe an. Das mächtige, dem übrigen gotischen Bau auf Gurtbögen

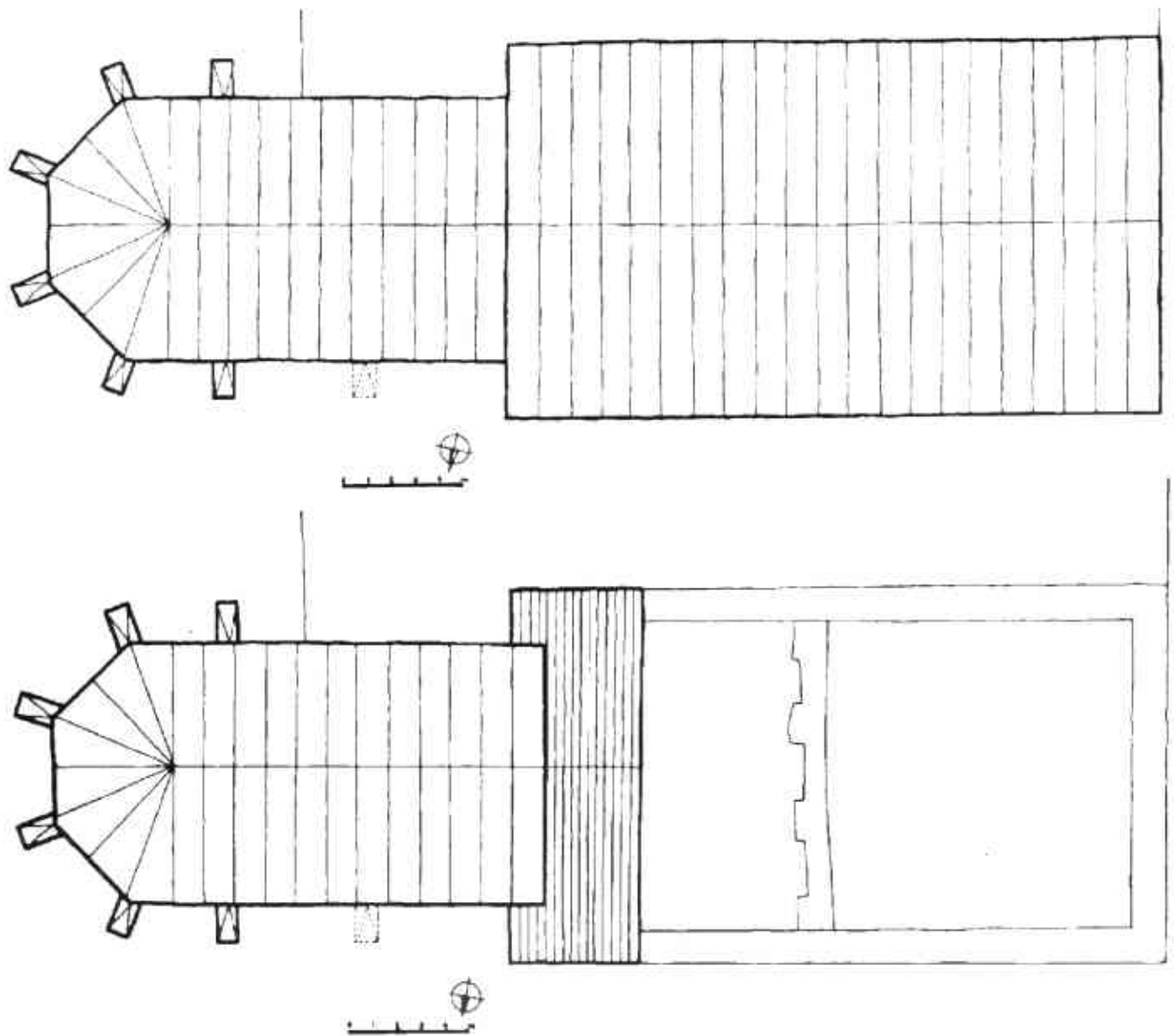

Abb. 16. Kirche der hl. Kreuzerhöhung. Blick aus der Vogelperspektive auf den gotischen Bau vor und nach dem Abriss des Kirchenschiffes, an dessen Stelle eine vor den Chorgebaute niedrigere Vorhalle trat.

eingebaute Fundament trug eine nicht weniger mächtige Scheidmauer (oberirdische Breite 130 - 135 cm), deren einzige heute erkennbare Unterbrechung der sich in den Chor öffnende, ursprünglich mit einem steinernen Gewände versehene Eingang darstellt. Es ist nicht ausgeschlossen, daß diese Mauer durch Blendnischen gegliedert war, wie dies auch in anderen Kirchen der Fall war.¹¹

Die Westseite des Podiums stützten zwei Pfeiler, für die jene T-förmigen Fundamente bestimmt waren. Der längere, 150 x 200 cm groß Block besaß eine tragende Funktion, während die beiden Seitenblöcke stützten. Das deutet ihre stufenförmige Anordnung an. Wenn man annimmt, daß auf diesen Fundamenten Säulen oder Pfeiler der Ausmaße 100 x 100 cm emporragten, betrug die lichte Weite zwischen ihnen etwa 600 cm, zwischen den Wänden des gotischen Schiffes 230 cm und zwischen der Lettnerwand 300 cm. Diese markante Unregelmäßigkeit ist recht interessant. Weitere Pfeiler zwischen den beiden entdeckten lassen sich nicht mehr voraussetzen, weil sie die archäologische Untersuchung in der jüngeren Vermauerung der Vorhalle gefunden hätte. Während sich der Raum zwischen den Pfeilern und Wänden des Kirchenschiffs überwölben ließ, wofür allerdings kein Beleg existiert, war die Entfernung zwischen den Pfeilern selbst kaum anders zu überwinden als durch ein waagrechttes Säulengebälk in Form eines mächtigen Balkens. Wenn wir hier einen Spitzbogen

voraussetzen wollten, dann hätte der Lettner die unwahrscheinliche Höhe von 700 bis 800 cm erreicht. Die schriftlichen und ikonographischen Belege sprechen jedoch von einer wesentlich geringeren Höhe: 400 - 500 cm⁹. Eine analoge Grundrißsituation wurde bei der archäologischen Untersuchung der Stadtkirche in Möckmühl in Württemberg, BRD, entdeckt. Etwa 250 cm vor dem Chorbogen fand man je ein 90 x 70 cm großes Pfeilerfundament. Voneinander waren diese etwa 460 cm und von den Außen des Kirchenschiffes 200 cm entfernt. Obwohl unter dem Triumphbogen - zum Unterschied von Uničov - keine Fundamente einer Scheidmauer entdeckt wurden, deutet Robert Koch diese Konstruktion als „lettnerartige Abtrennung“ des Chores vom Kirchenschiff¹⁰ (Abb. 12).

Unseren Lettner können wir vielleicht als rechteckige - offenbar hölzerne - Bühne rekonstruieren, die mit ihrer Ostseite auf der Scheidmauer ruhte und im Westen von einem Balken mit zwei Stützen getragen wurde, deren lichte Weite etwas geringer war als die Chorbreite. Die dermaßen entstandene und nur flach gedeckte Halle war etwa 400 cm breit. Die Gesamtbreite des oberirdischen Teils - einschließlich der Lettnermauer - betrug etwa 550 cm. Unsicher bleibt, ob Lettnerbühne und Halle die ganze Breite des Kirchenschiffes (1270 cm) durchliefen, wie dies bei den Bettelorden üblich war. Die Lettnerbühne betrat man über eine oder zwei Treppen aus dem Chor oder unmittelbar über den Durchgang aus dem Obergeschoß des Kreuzgangs. Nach der Entdeckung einer Ziegelgruppe kann man annehmen, daß den Fußboden der Halle gebrannte, im Verband gelegte Fliesen bedeckten. Beiderseits des Eingangs setzen wir Laienaltäre voraus, die jedoch ebenso spurlos verschwunden sind wie der plastische Schmuck des Lettners - sofern ein solcher überhaupt vorhanden war. Einen Hallenlettner mit zentralem Durchgang und gewölbten Arkaden sehen wir auf einem Bild aus der Werkstatt des Konrad Witz aus der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts. An beiden Seiten des Lettnerdurchganges, durch den man den Hauptaltar im Presbyterium sieht, steht jeweils ein Laienaltar¹¹ (Abb. 9).

Der in Uničov gleichzeitig mit der Kirche in der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts erbaute Lettner blieb wahrscheinlich bis in das 16. Jahrhundert unversehrt, als Brände das Kloster verwüsteten. Damals ging offenbar der gotische einschiffige Bau unter, der Lettner wurde nach Bauberichtigungen in eine Vorhalle verwandelt, und der Mönchschor ersetzte die Funktion der ganzen Kirche. Aus dem durch Abtragen von Teilen des gotischen Baues gewonnenen Material wurde eine Giebelwand errichtet, die in der vollen Breite des ehemaligen einschiffigen Baues die Pfeilerfundamente der Lettnerhalle überdeckte und in der Achse der Kirche mit einem rechtwinkligen Durchgang offen blieb. Es ist nicht gewiß, ob auch der Triumphbogen durch Erhöhung der Lettnerwand vermauert wurde. Die Vorhalle erhielt ein Satteldach, das allerdings niedriger war als der Chor und bis heute Spuren auf dem Boden des Kirchenschiffes hinterlassen hat. Die südwestliche Ecke des herausragenden Chores schmückte von außen eine Sgraffito-Quaderung, deren Reste man bis heute sehen kann. Das Innere der Vorhalle teilten leicht verankerte, 50 bis 55 cm breite Querwände in drei kleinere Räume. Diese waren nachweislich an die jüngere Schildwand gebunden, während sie den Lettner nur berührten (Abb. 13:14, 15). Vielleicht hält gerade diese Bauphase der Entwicklung der Klosterkirche ein Prospekt der Stadt Uničov aus dem Jahr 1670 fest¹² (Abb. 3).

Ein ähnliches Schicksal traf auch den Lettner bei den Barfüßern in Esslingen, als das dortige Kirchenschiff im Jahre 1840 niedergerissen wurde. Damals kam es zur Vermauerung des Triumphbogens, der Lettner mit der siebenfachen Arkade wurde mit einem Pultdach gedeckt und diente als Vorhalle des Chores. Die drei mittleren Joche entsprechen der Breite des bis heute stehenden Chores und des verschwundenen mittleren Kirchenschiffes. Erhalten blieb der in der Mitte der Scheidmauer liegende Durchgang.

Der umgebaute Lettner in Uničov wurde am Anfang des 18. Jahrhunderts abgetragen. Dies geschah im Zusammenhang mit dem Anbau eines neuen Kirchenschiffes und der Barockisierung des gesamten Bauwerkes.

Anmerkungen:

- 1 Die Stadt Uničov liegt in Mähren, im Bezirk Olomouc, ČR. Der deutsche Name der Stadt lautet Mährisch-Neustadt.
- 2 František Kafka, Die Städte Böhmens und Mährens zur Zeit des Přemysliden-Staates, in: Städte Mitteleuropas im 12. und 13. Jahrhundert, Linz 1963, S. 142. Abgesehen von der Zeit zwischen den zwanziger Jahren des 15. Jahrhunderts (Hussitenkriege) und dem Ende des Dreißigjährigen Krieges, als in der Stadt das tschechische Ethnikum überwogen hat, war Uničov eine deutsche Stadt. Dieser Zustand dauerte bis zum Jahr 1945.
- 3 Pavel Michna, Zwei Siedlungsbauten aus den Anfängen der Lokationsperiode der Geschichte von Uničov in der Gegend von Olomouc, in: Vlastivědný věstník moravský 32, 1980, Nr. 2, S. 182-186.
- 4 Dazu siehe: Pavel Michna, Eine schriftliche Quelle im Lichte der archäologischen Erforschung in Mährisch-Neustadt bei Olmütz, in: Vlastivědný věstník moravský 28, 1976, Nr. 2, S. 194-195.
- 5 Pavel Michna, Die archäologische Erkundung des historischen Stadtkerns von Uničov. Ein Vorbericht, in: Archaeologia historica 1, 1976, S. 227-230.
- 6 Otto Linck, Vom mittelalterlichen Mönchtum und seinen Bauten in Württemberg, Augsburg 1931, S. 146.
- 7 Erika Kirchner-Doberer, Die deutschen Lettner bis 1330. Dissertation an der phil. Fak. der Universität Wien, Linz 1946, S. 10.
- 8 Vgl. z.B. den Lettner in Mondsee Oberösterreich. Lothar Eckhart, Zur gotischen und romanischen Stiftskirche von Mondsee, in: Jahrbuch des oberösterreichischen Musealvereins 115, 1970, I, S. 115-128.
- 9 Peter Schubert, Der Lettner der Friedberger Stadtkirche, in: Wetterauer Geschichtsblätter 14, 1965, S. 41. Der hiesige Lettner war 480 cm hoch.
- 10 Robert Koch, Die Baugeschichte der Stadtpfarrkirche. Ergebnisse der Grabung 1973, in: Die Stadtkirche von Möckmühl, Heilbronner Museumshefte, Heft 4, 1974, S. 48, 50, Abb. 6.
- 11 Uta Feldges-Henning, Werkstatt und Nachfolge des Konrad Witz. Ein Beitrag zur Geschichte der Basler Malerei des 15. Jahrhunderts, in: Basler Zeitschrift für Geschichte und Altertumskunde 67, 1976, S. 51, 53, 63.
- 12 Gesamtblick auf Uničov von Osten. Öl auf Leinwand, unsigniert, aus dem Jahre 1670, Ausmaße 165 x 90 cm. In den Sammlungen des Heimatkundlichen Kreismuseums in Olomouc.

S o u h r n Letner v Uničově

(Příspěvek k poznání mendikantské architektury na Moravě)

Podle písemných zpráv je Uničov (okres Olomouc) nejstarším lokačním městem českého státu (1213). Teprve po stu letech od založení se ve městě usadil mendikantský řád, jehož klášterní budovy se nalézají na jihovýchodním okraji města a vytváří tak součást městského opevnění. Na místě klášterního kostela je archeologicky doloženo osídlení ve 13. století. První věrohodná zpráva o klášteře hovoří o řádu minoritů a pochází z roku 1381. Jiné prameny kladou založení do roku 1330 a sice pro ženský řád klarisek. Do této doby datoval okenní kružby chóru Václav Mencl.

Kostel Povýšení sv. Kříže byl jednolodní stavbou s polygonálně uzavřeným chórem o dvou polích žebrové klenby. Zvenčí chór podpíralo původně sedm jedenkrát odstupněných

opěráků, mezi nimiž byla vysoká, dnes zazděná, lomená okna, jejichž kružby jsou z části dochovány. Plochostropá loď se otevírala na západ osově položeným hlavním vstupem.

V 16. století loď zanikla a kostel zůstal omezen jen na chór. Teprve počátkem 18. století byla loď, tentokrát již klenutá, na starých základech obnovena a chrám v barokní podobě roku 1767 vysvěcen.

Při archeologickém výzkumu roku 1974 byla pod triumfálním obloukem na rozmezí chóru a lodi objevena mohutná základová zeď (nadzemní š. 130-135 cm, pod základovým ústupkem š. 150-175 cm) budovaná z lomového kamene na kvalitní, silně vápennou maltu. Zeď stavěná „na studně“ hluboké až 340 cm, byla vevázána do základů chrámu, čímž je zhruba dáno její datování. V jejím středu nalezeny stopy po okoseném, do chóru se rozšiřujícím průchodu. Asi 270 cm před touto zdí byly v lodi zjištěny dva mohutné kamenné základy půdorysu tvaru písmene T.

Analýzou celkové situace jsme dospěli k názoru, že jde o pozůstatky letneru halového typu s pravouhlým pódiem, náležejícího k francouzské skupině těchto staveb. Podium přístupné schodištěm spočívalo na letnerové zdi a do lodi předstupovalo s podporou dvou pilířů na vzpomenuých základech půdorysu T.

V intencích mystizace církevního obřadu obětování odehrávajícího se u oltáře, měl letner již od 12. století zabraňovat přístupu a pohledu laiků do kněžiště. Současně však poskytoval vyvýšené stanoviště, odkud se věřícím shromážděným v lodi před letnerem četla evangelia, vyhlašovaly se odtud papežské buly, stávaly zde varhany a o církevních svátcích sbory zpěváků, procházela tudý procesí a dokonce na letnerech někdy zasedala městská rada při rozhodování v soudních případech, jejichž výsledky se odtud vyhlašovaly. Od 15. století se počíná se stavbou kazatelen a letnery ztrácet opodstatnění. Avšak poslední z nich byly zřizovány ještě v 16. století. Od 17. věku jsou odstraňovány vlivem odklonu církve od mysticismu. Za zemi letnerů bývá považována Francie, ale i Německo a Itálie. Vinou malé znalosti naší odborné literatury mezi západními vědci (letner býval i v klášterní basilice v Třebíči a Brně-Králově poli), zůstávají české země stranou jejich vědomostí.

Po zániku kostelní lodi v 16. století byl uničovský letner přestavěn v předsíň, tak jako v německých Esslinkách (Esslingen). Počátkem 18. století byl zbořen v souvislosti s barokizací chrámu.

Olomoucký Sokol v protifašistickém odboji

Josef Bartoš

Ve zpracování dějin druhé světové války a protifašistického odboje v českých zemích existuje sice ještě stále hodně bílých míst, ale k největším nesporně patří účast sokolů a Sokola v tomto zápase za návrat svobody a demokracie, což platí i pro oblast střední Moravy a města Olomouce.¹ Nelze zapomenout, že Sokol představoval po roce 1918 nejpočetnější a nejvýznamnější český spolek, který se vedle tělocviku a postupně i sportu zabýval také rozsáhlou činností vzdělávací, výchovnou, kulturní, zájmovou i zábavnou, vše v českém národním duchu; jeho X. všesokolský slet v roce 1938 vyzněl jako nejmasovější manifestace na

obranu republiky proti domácím i zahraničním fašistům.

Nebudeme přehánět, jestliže sokolské hnutí v prvních letech nacistické okupace budeme považovat za páteř českého národního odboje, nebo aspoň za jednu z jeho nejvýznamnějších složek. Je sice pravda, že nacisté zakázali Sokol až v roce 1941, ale již předtím se sokolové jednak aktivně a v rozsáhlém měřítku zapojili do různých ilegálních odbojových skupin, jednak, a to je málo známo, se připravovali na ilegální činnosti v rámci vlastních sokolských jednot, žup i ústředí.

V olomoucké župě Sokola, a podobně tomu bylo na Litovelsku, Prostějovsku a Přerovsku, se nedlouho po zřízení Protektorátu Čechy a Morava, na jaře roku 1939, začala tvořit ilegální sokolská odbojová síť, do jejíhož čela byl v Olomouci postaven župní náčelník Miroslav Václavík, učitel z Hodolan, a osm členů z řad představenstva a náčelnictva župy. Olomoucká sokolská župa zaujímal v té době obvod, který byl v podstatě shodný s tehdejšími politickými okresy Olomouc-město a Olomouc-venkov.² Župa se členila na sedm menších okrsků a na základní jednoty v jednotlivých obcích, resp. v olomouckých předměstích.

Dr. Otakar Smrčka.
Kresba ze vzpomínkové publikace Památce
bratra dr. Otakara Smrčky, Olomouc 1947.

Nemůžeme přesně určit, kdy byl tento ilegální orgán vytvořen, protože vznikal zřejmě postupně a pamětníci uváděli později různá data. Zcela jistě se tak stalo nejpозději v létě 1939, protože tehdy vzniklo ilegální centrum v rámci ústředí Československé obce sokolské v Praze, vedené A. Pechlátem a F. Bláhou, které vystupovalo legálně jako tzv. komise pro styk se župami. Ve středomoravských župách byl využit k navázání prvních kontaktů prázdninový sokolský stanový tábor u Javoříčka a v srpnu nebo počátkem září zorganizoval Václavík v Hodolanech první schůzku činovníků, na které dostal každý nějaký konkrétní úkol. Šlo zejména o získávání zpráv z jednotlivých míst a podniků, evidenci spolehlivých osob, podporu pronásledovaných a v neposlední řadě získávání zbraní. Již na této první schůzce Václavík ohlásil, že sokolové budou pomáhat ilegální vojenské organizaci, a jeden člen vedoucí skupiny sokolského odboje olomoucké župy byl pověřen stykem s dalšími organizacemi protinacistického odporu.³

Nejdůležitějším konkrétním činem k přípravě odboje a k mobilizaci v případě převratu a obnovení ČSR bylo získávání zbraní. Činovníci Sokola olomoucké župy za pomoci dalších

vlastenců shromáždili na podzim 1939 menší počet zbraní a další výzbroje (telefony) ze skladů 152. dělostřeleckého pluku na Tabulovém vrchu v Olomouci, další i s lehkým kulometem od finanční stráže v Bělkovicích a ampulky se slzným plynem z Lošova. Vše bylo ukryto napřed v nářadovně hodolanské sokolovny, částečně v objektech olomouckého sokolského stadionu, ale odtud byly brzy zbraně i s municí převezeny do trvalejších skrýší v Náměšti n. H., Velkém Týnci a Štěpánově. Byly objeveny gestapem až v roce 1943.⁴

Největší význam sokolského hnutí za nacistické okupace a ještě v době jeho legálního, byť již různě omezovaného a oklešťovaného působení do roku 1941, spočíval ve spolupráci s dalšími odbojovými organizacemi, zejména s Obranou národa (ON) a s Petičním výborem Věrní Zůstaneme (PVVZ). Bylo tomu tak v celostátním měřítku, ale na Olomoucku a Litovelsku byla sokolská podpora obzvláště významná a důležitá, protože zde sokolové zajistili pro vojensky vedenou ON, částečně též s pořadatelskými sbory Národního souručenství, organizační základnu pohotovostních a pořádkových jednotek pro případ převratu, včetně obsazení okupovaného pohraničí ČSR. V dané době šlo sice spíše o evidenci spolehlivých osob než o začlenění do aktivního odboje, ale i tak bylo od družstev, čet a rot až po prapory v jednotlivých župách podchyceno ohromné množství potencionálních odpůrců fašismu a okupace. V olomoucké župě byl později odhadován počet takto registrovaných sokolů až na 5 000, ale toto číslo je spíše reálné pro celou oblast střední Moravy (Olomoucko, Litovelsko, Prostějovsko a Přerovsko). Olomoucká sokolská župa sice měla koncem roku 1940 celkem 13 867 příslušníků, ale z toho připadalo na muže 5 422 a na ženy 2 973 členů, zbývajících počet vyplňoval dorost a žactvo.⁵

Olomouc jako významné posádkové a vojensky mimořádně důležité město, bylo určeno vedle Brna za druhé nejvyšší centrum Obrany národa na Moravě, kterému byla svěřena celá východní část země s velitelstvím krajů ON v Uherském Hradišti, Ostravě a znovu v Olomouci.⁶ Členem olomouckého krajského vedení ON se stal také již několikrát zmiňovaný M. Václavík a vedle něj štábní kapitán Jan Skokánek, který měl na starosti organizaci pohotovostních jednotek a spolu s podplukovníkem Metodějem Šimkem styk se Sokolem i s pořadatelskými sbory Národního souručenství (NS). Zde je třeba jenom na okraj připomenout, že olomoucká župa NS se vymkla z prorežimního rámce této oficiální protektorátní organizace a byla koncem roku 1939 úředně rozpuštěna a její funkcionáři uvězněni.⁷

Slibně se rozvíjející odbojová činnost Obrany národa i Sokola byla bohužel poměrně brzy ohrožena a nakonec i zlomena gestapem. Již v souvislosti s napadením Polska Hitlerem a počátkem druhé světové války 1. září 1939 byla v rámci tzv. akce Albrecht I zatčena i v Olomouci a okolí celá řada rukojmí, veřejných činitelů z českého národního, církevního i levicového života, kteří byli odvezeni do sběrného tábora v objektu bývalých železáren ve Štěpánově a odtud pak většina z nich do koncentračních nacistických táborů, i když se „provínili“ jenom svým dřívějším českým vlasteneckým postojem. Tak se dostal do vězení již zmiňovaný důstojník Jan Skokánek, který našel smrt v lednu 1943 ve Vratislavi (tehdy Breslau), a na dva roky župní vzdělavatel Sokola, profesor František Malínský.⁸

Další pohroma přišla v prosinci 1939, kdy gestapo zahájilo zatýkání všech hlavních představitelů ON na Moravě i v Olomouci, včetně generála Václava Ždímalu. Župní vedení Sokola nebylo napřed tímto zákrokem zasaženo, ale jeho ilegální činnost byla zřejmě na určitou dobu zastavena a začala se rozvíjet až na začátku léta 1940, kdy M. Václavík svolal další schůzku ilegální župní osmičky či devítky; zúčastnil se jí totiž i župní místonáčelník, učitel Rudolf Paňák z Černovíra. Na této schůzce bylo projednáno hlavně vypracování tzv. mobilizačních plánů pro případ převratu a obnovení republiky, ale k realizaci tohoto úkolu již nedošlo.⁹ Zasáhlo totiž olomoucké gestapo, které 21. srpna 1940 zatkl Miroslava Václavíka i starostu olomoucké sokolské župy od roku 1934 dr. Otakara Smrčky, advokáta, který pokračoval ve šlépějích svého otce JUDr. Františka Smrčky. Oba byli v listopadu 1942 postaveni před nacistický soud a 12. března 1943 ve Vratislavi popraveni. K dalšímu většímu zatýkání v této souvislosti naštěstí nedošlo a M. Václavík nahradil okamžitě R. Paňák, i když z opatrnosti a obavy z prozrazení začal aktivnější ilegální činnost opět až v roce 1941.¹⁰

Pokud jde o vztah olomouckých sokolů k odbojové organizaci Petiční výbor Věrní zůstaneme (PVVZ), není ještě podrobně prozkoumán. Víme však, že již v roce 1939 zde existovaly vzájemné kontakty a členové Sokola rozšiřovali a v některých případech dokonce dále rozmnožovali ilegální časopisy a další tiskoviny PVVZ, zejména časopis *V boj*.¹¹ Při rekonstrukci ilegální sítě PVVZ se dá zjistit, že se zde poměrně často objevují členové i funkcionáři Sokola a že nejaktivnější odbojovou skupinu v tomto směru vedl hodolanský klempíř, legionář a sokol František Bartoš. Ilegální skupiny PVVZ na Olomoucku se většinou udržely až do března 1942, kdy byla postupně většina jejích vedoucích funkcionářů zatčena, v rámci tzv. heydrichiády postavena v Brně před mimořádný nacistický soud a již v červnu a začátkem července 1942 popravena. Podle neúplného poválečného seznamu stihl tento osud asi 23 příslušníků Sokola z jednot olomoucké župy, což je počet zcela mimořádný.¹² Ani to další odbojovou činnost Sokola zcela neochromilo.

Zde je důležité připomenout, že nacistické bezpečnostní složky postupovaly proti Sokolu poněkud jinak než proti jednoznačně ilegálním odbojovým organizacím. Na jedné straně sice byla Sokolu ponechána v prvních letech okupace jistá legalita, ale na druhé straně to byla pro nacisty tak nepohodlná a nebezpečná česká národní organizace, že neváhali použít represe i proti těm sokolským funkcionářům, kterým nějakou přímou odbojovou činnost prokázat nemohli. Tak tomu bylo zejména v době hlavního útoku proti Sokolu v roce 1941, kdy byla napřed 14. dubna úředně zastavena veškerá sokolská činnost a po příchodu R. Heydricha do Prahy celá organizace 11. října rozpuštěna a její majetek zabaven. Za této situace se celostátní vedení Sokola rozhodlo vybudovat vlastní ilegální organizaci s názvem Obec sokolská v odboji (OSO), případně s krycím označením Jindra (podle bývalého náčelníka ČOS Jindřicha Vaníčka).¹³

Ústřední Sokolská revoluční rada v čele s dr. A. Hřebíkem byla sice ustavena až v červenci 1941, ale na Moravě nejagilnější profesor L. Vaněk (mimochodem rodák z olomouckých Hodolan) zahájil budování ilegální sokolské organizace zřejmě již dříve. Svědčí o tom i skutečnost, že s Vaněkem se již v květnu 1941 v Křenovicích u Slavkova sešel nový náčelník olomoucké sokolské župy R. Paňák. Ten potom zorganizoval v létě 1941 v červnu a červenci na různých místech v Hodolanech asi tři schůzky důvěryhodných činovníků Sokola, s nimiž byly projednávány další úkoly ilegální činnosti. V čele olomoucké župy bylo v té době, resp. před zákazem činnosti, nové vedení, které reprezentovali zejména starosta ing. František Rompart, ředitel reálky, místostarosta Alois Rozsypal, náčelník Rudolf Paňák a náčelnice Milada Pohlídalová.¹⁴

V rozhodující chvíli však opět zasáhlo gestapo. Vzhledem k uvedenému postoji nacistů k Sokolu je pravděpodobné, že šlo tentokrát o celkový útok proti této organizaci a jejím funkcionářům, aniž by se museli přímo a aktivně podílet na ilegální činnosti. Svědčí o tom také ta skutečnost, že většina činovníků olomoucké župy i jednotlivých jednot v čele s F. Rompartem a A. Rozsypalem byla zatčena již 8. října, tedy tři dny před úředním rozpuštěním Sokola, a že všichni byli bez výslechů posláni hned do vězení v Brně. Kupodivu nebyl hned zatčen hlavní organizátor ilegální sokolské sítě na Olomoucku R. Paňák, který se dostal do rukou gestapa až v prvních měsících roku 1942.¹⁵

Z dochované závěrečné zprávy služebny olomouckého gestapa ze 4. listopadu 1941 vyplývá, že do té doby bylo na Olomoucku, Litovelsku a Prostějovsku zatčeno celkem 71 funkcionářů Sokola, z toho 32 z olomoucké župy a z nich pak 23 přímo z Olomouce.¹⁶ Všichni zatčení byli rozděleni do tří skupin. Do první řady se dostalo osm čelných funkcionářů Sokola, z toho šest z Olomouce, kteří měli být postaveni před soud. Tak se také stalo a tři z nich se již domů nikdy nevrátili. Do druhé skupiny byli zařazeni ti činovníci Sokola, kteří měli být posláni bez soudního řízení do koncentračního tábora; v tomto případě to byla většinou Osvětim. Bylo jich celkem 40, z nichž 19 patřilo do obvodu olomoucké sokolské župy a z toho 14 do Olomouce. Zde se nevrátila téměř polovina vězněných a z Olomouce to bylo dokonce deset obětí na životech. Zbývajících 23 zatčených mělo být podle názoru

olomouckého gestapa uvězněno jenom na šest týdnů a po patřičném výslechu a napomenutí propuštěno na svobodu.

Je třeba se sklonit před skutečností, že z členů představenstev olomoucké sokolské župy v době nacistické okupace bylo popraveno a umučeno 15 činovníků. Po dr. O. Smrčkovi a M. Václavíkovi se tentokrát museli navždy rozloučit se svobodou další starosta župy ing. F. Rompart, který zemřel 27. listopadu 1941 v Maulhausenu, župní jednatelé J. Špičák z Černovíra a A. Tůma z Nových Sadů, pokladník V. Hándl, župní vzdělavatel F. Milička a další, mezi nimi i organizátor odbojové činnosti R. Paňák, který zahynul 20. července 1942 v Osvětimi.¹⁷

Ilegální činnost olomoucké sokolské župy byla sice koncem roku 1941 ochromena, ale nebyla zcela zničena. Iniciativy se tentokrát ujal náčelník hodolanského Sokola Ladislav Krejčí, který se v květnu 1942 s dalšími spolupracovníky z vlastní jednoty i z vnitřní Olomouce (města) rozhodl pokračovat v odbojové činnosti. Podařilo se mu sice přežít období represí po atentátu na R. Heydricha, ale nakonec byl i on 8. prosince 1942 zatčen. Již předtím, 4. září 1942, byl v Praze zatčen poslední člen vedení ilegální sokolské organizace Jindra L. Vaněk. Celá sokolská ilegální síť byla zcela rozbita v Čechách již koncem roku 1942, na Moravě v průběhu roku 1943.¹⁸

V Olomouci a olomoucké sokolské župě zahájilo gestapo rozsáhlé zatýkání v únoru 1943. Byli to zpočátku hlavně spolupracovníci L. Krejčího z vnitřní Olomouce a Hodolan, ale postupně došlo i na další činovníky, kteří působili v ilegální sokolské síti již dříve, včetně skupiny kolem M. Václavíka z roku 1939; někteří dokonce již ani nebydleli v Olomouci (např. profesor J. Formánek). Podle poválečné výpovědi příslušníků olomouckého gestapa byl podnět k zatýkání motivován napřed podezřením ze zatajování a ukrývání sokolského majetku, ale vyšetřování dostalo brzy úplně jiný směr, protože se podařilo odhalit skryté zbraně. Byl to jeden lehký kulomet, 10 vojenských pušek, 2 flobertky, 4 pistole, 4 granáty, munice a další výzbroj a výstroj (polní telefony, slzotvorné ampule, plynové patrony). Nebyl to počet nijak velký a významný, ale pro nacisty velmi nežádoucí a dostatečně průkazný pro obvinění z velezrady.¹⁹

Z dochovaného obžalovacího materiálu je zřejmé, že většině zatčených hrozily nejvyšší tresty. Měli však relativní štěstí, že vyšetřování trvalo hodně dlouho a zmíněný spis nese datum 1. března 1945. Zatčení museli být již předtím evakuováni ze soudní věznice ve Vratislavi do jiných míst Německa, soud se již nekonal a většina obviněných se nakonec dostala různými cestami domů. Přesto se někteří také nevrátili a zemřeli nedlouho před osvobozením, zejména F. Milinovský, A. Krejčí a bývalý náčelník Severomoravské sokolské župy J. Čičák, který se po okupaci pohraničí v roce 1938 přestěhoval do Olomouce-Bélidel.²⁰

Řada funkcionářů i členů olomoucké sokolské župy se zúčastnila aktivního a nakonec i ozbrojeného protifašistického odboje i v závěrečném období nacistické okupace a druhé světové války, i když již jenom v rámci jiných odbojových skupin a složek, např. v ilegální síti olomouckého tzv. Národního výboru v roce 1944 a v řadách příslušníků odbojové a nakonec partyzánské skupiny ve Velké Bystřici. Nelze zapomenout ani na ty aktivní sokoly z Olomouce a okolí, kteří odešli bojovat do zahraničí, z nichž nejeden našel smrt v leteckém či pozemním boji s nepřítelem. Nebylo náhodné, že Sokol obnovil svoji činnost okamžitě po osvobození v roce 1945 a že jeho olomoucká župa převzala do svého názvu jméno Smrčkova.

Podle poválečných odhadů bylo za nacistické okupace zatčeno a vězněno celkem asi 20 000 sokolských pracovníků, z nichž 5 000 bylo popraveno a umučeno.²¹ Samozřejmě záleží na tom, zda do těchto počtů byli vedle vlastního sokolského odboje zahrnuti, jak se stalo i v tomto případě, také ti členové a funkcionáři Sokola, kteří bojovali proti okupantům v jiných ilegálních strukturách, zejména ve zmiňované Obráně národa. I takový údaj je však důležitý. První poválečný seznam z roku 1945 obsahoval u města Olomouce jména 101 zatčených a 37 popravených a umučených členů Sokola.²² Další seznam, který byl pořízen v roce 1950, obsahoval pro bývalou Smrčkovu olomouckou župu jmenovitě celkem 165

sokolských obětí na životech, z toho 103 pocházely z města Olomouce a olomouckých předměstí.²³ Ze seznamu je dostatečně zřejmé, že do něj byli zařazeni i ti sokolové, kteří se podíleli na odboji jiných organizací doma a také na boji se zbraní v ruce v zahraničí. V každém případě to byla velká oběť a nejcennější dar svobodě.

Jsem si vědom, že není doba, která by byla nakloněna silným vlasteneckým citům a velkým slovům. Ale právě proto chceme aspoň jednou větou připomenout postoje a pocity sokolských odbojových pracovníků v době nacistické okupace. Jde o závěrečnou sloku z básně dr. Otakara Smrčky, kterou napsal ve vězeňské cele na hradě Mírově v září 1941:²⁴

“A třebaš všechny moci zla do boje povoláte,
nám ducha, srdce, odvalu a víru nezdoláte.”

Poznámky:

- 1 Neexistuje soustavnější historické zpracování sokolského odboje v celostátním měřítku, z hlediska regionálního zůstala jenom v rukopise rozsáhlá práce J. Bartoše Odboj proti nacistickým okupantům na Olomoucku (z roku 1989) a v tomto směru nebyla využita ani možnost publikace 100 let Sokola Olomouc (Olomouc 1969), kde jsou období okupace věnovány necelé čtyři strany a je zde téměř zcela pominut vlastní sokolský odboj, zejména po zákazu činnosti Sokola v roce 1941.
- 2 75 let Sokola Olomouc (1870-1945), Olomouc 1946. Výroční zpráva sokolské župy Olomoucké-Smrčkovy 1946, Olomouc 1946. Materiály a vzpomínky F. Řehořky z Olomouce a M. Strouhala z Litovle.
- 3 Tamtéž. Dále: Zemský archiv v Opavě, pob. v Olomouci; Mimořádný lidový soud Olomouc, Ls 180/48 - dr. L. Pospíšil, výpověď dr. F. Malínského. Obžaloba vrchního říšského návladního při Lidovém soudním dvoře v Berlíně z 1. 3. 1945; fotokopie v držení L. Španera z Olomouce. Vzpomínky L. Bedřicha z Prahy.
- 4 Obžaloba vrchního říšského návladního, c.d. Vzpomínky F. Řehořky.
- 5 Výroční zpráva sokolské župy Olomoucké-Smrčkovy 1946, c.d. J. Cekl v druhém vydání knihy Kraj, jímž táhla válka, uvádí pro Olomoucko (asi Olomouc s bezprostředním okolím) počet 600 do ON zapojených členů Sokola. Viz c.d., Olomouc 1946, s. 33.
- 6 J. Příkryl: Vojenská odbojová organizace Obrana národa; Sborník Matice moravské, r. 86, 1967, s. 43-60. I. Petr a kol.: Olomoučtí vojáci v domácím odboji proti okupantům v letech 1944-1945; Slezský sborník, 1975, č. 3, s. 210 an.
- 7 100 let Sokola Olomouc (1869-1968), c.d. s. 77-78. J. Sedláček: První odboj v kraji olomouckém, Prostějov 1945.
- 8 S. Kubín: Sběrný tábor Štěpánov, Olomouc 1988, strojopis. MLS Olomouc, Ls 180/48, výpověď F. Malínského.
- 9 Obžaloba vrchního říšského návladního z 1. 3. 1945, c.d.
- 10 Památce bratra dr. Otakara Smrčky, Olomouc 1947. Hanácké noviny, 17. 11. 1992. Z dalších zatčených je třeba jmenovat plukovníka Č. Hejdu a celního úředníka J. Gráce; oba zahynuli v koncentračním táboře.
- 11 Vzpomínky a materiály F. Rittera z Olomouce. Malé dějiny Olomouce, Ostrava 1972, s. 168.
- 12 Materiály O. Kubíčka z Olomouce a prof. dr. V. Žampacha z Brna: Popravení v Kounicových kolejích v období druhého stanného práva 28. 5. - 3. 7. 1942.
- 13 Sokolové v druhé světové válce; Národní osvobození, č. 9, 28. 2. 1991, s. 6. Na prahu smrti; Hlas revoluce, č. 26, 28. 6. 1980, s. 4.

- 14 Výroční zpráva sokolské župy Olomoucké-Smrčkovy, c.d. Obžaloba vrchního říšského návladního z 1. 3. 1945, c.d.
- 15 MLS Olomouc, Ls 180/48, výpověď člena olomouckého gestapa K. Raunera. Hlas revoluce, č. 32, 14. 8. 1982, s. 3.
- 16 Závěrečná zpráva venkovské služebny tajné státní policie v Olomouci z 4. 11. 1941 o akci Sokol; fotokopie u O. Sládka v Praze.
- 17 Výroční zpráva sokolské župy Olomoucké-Smrčkovy 1946, c.d. 75 let Sokola Olomouc (1870-1945), c.d. Český máj, Olomouc 1946, seznamy popravených a umučených. Seznam sokolských obětí v pozvánce OV Sokola v Olomouci na odhalení Památníku obětem války z let 1939-1945 v sokolském výcvikovém středisku v Mor. Berouně 24. 9. 1950 (materiály F. Řehořky). Viz též Hanácké noviny, 11. 10. 1991, 7. 4. 1992 a 17. 11. 1992.
- 18 Český antifašismus a odboj, Praha 1988, s. 430-431.
- 19 MLS Olomouc, Ls 180/48, výpověď K. Raunera. Obžaloba vrchního říšského návladního z 1. 3. 1945, c.d.
- 20 Viz. pozn. č. 17.
- 21 F. Klátil: Republika nad stranami, Praha 1992, s. 188. Národní osvobození, č. 9, 28. 2. 1991, s. 5; to však již nesprávně tvrdí, že 20 000 sokolů za okupace zahynulo.
- 22 75 let Sokola Olomouc (1870-1945), c.d.
- 23 Seznam sokolských obětí z roku 1950 (viz. pozn. č. 17). F. Řehořka v písemných vzpomínkách uvádí pro olomouckou župu 441 zatčených a 165 popravených, ale nepodává důkaz.
- 24 Výroční zpráva sokolské župy Olomoucké-Smrčkovy, c.d., s. 2.

Počátky živnostenského politického hnutí

(Příspěvek k problematice vztahu mladočechů k politické emancipaci živnostnictva)

Pavel Marek

Při podrobnějším rozboru naší historické literatury dojdeme k překvapivému zjištění, že problematice politické organizace středních vrstev byla dosud věnována poměrně malá pozornost; v prvé řadě se toto zjištění vztahuje na drobné a střední podnikatele - živnostníky a obchodníky.¹ Přitom nelze popírat jejich početnost i významné místo ve struktuře společenské skladby obyvatelstva industriálního období. Toto konstatování nemá být východiskem pro hledání příčin, ale chceme se pokusit o průhled do počátků formování prvních politických seskupení živnostníků a obchodníků v českém národním prostředí; soustředíme se na otázku poměru mladočechů k emancipačním snahám živnostníků na základě nově nalezeného archivního materiálu v osobním fondu olomouckého předáka národní demokracie JUDr. Richarda Fischera a budeme dokumentovat jejich pokus o likvidaci živnostenské politické strany na Moravě v zemských volbách v roce 1913.

Analýza politické struktury české společnosti před 1. světovou válkou ukazuje, že k vytvoření samostatné stabilní strany živnostníků a obchodníků dochází ve srovnání s ostatními politickými stranickými subjekty vlastně opožděně: považujeme-li za ni živnostensko - obchodnickou stranu na Moravě, proces jejího ustavení probíhá na přelomu prvního a druhého desetiletí 20. století a snahy etablovat se v daném prostředí narážejí na zformované struktury; proniká do prostoru, který už byl obsazen. Vrstvy městských malovýrobců a obchodních podnikatelů tvořily v českém prostředí jádro liberálního opozičního hnutí od 60. let 19. století a patřily k oporám mladočeské strany.² Stejně tak dlouho si uchovávaly pozitivní poměr ke staročechům. Jestliže však jsou 90. léta ve znamení další diferenciaci české společnosti a štěpení do nových politických stran,³ je nemyslitelné, aby střední podnikatelské vrstvy zůstaly natrvalo k těmto jevům a podnětům imunní. Zatímco k mladočechům přešla většina pokrokověji smýšlejících živnostníků od staročechů, od počátku 20. století se začínají formovat zvláštní živnostenské organizace v rámci dalších existujících politických proudů. Velmi obratně si např. počínala národně sociální strana, která už v roce 1906 založila v Čechách Zemskou jednotu národně sociálních živnostníků. Ta od roku 1907 vydávala vlastní tisk (Živnostenské listy) a o čtyři roky později vyslala svého vůdce, obuvníka Jana Slavíčka, jako poslance na říšskou radu do Vídně.⁴ Své národně orientované kolegy záhy napodobili sociální demokraté: v roce 1908 vzniká na Moravě Zemský svaz živnostnictva a obchodnictva.⁵ Pozadu nemohly přirozeně zůstat ani další strany, jako např. křesťansko - sociální a agrární.⁶ Živnostníci a obchodníci v důsledku snah politických stran posílit vlastní členskou základnu právě z těchto vrstev byli rozptýleni a jejich stavovské zájmy hájila řada subjektů. Přirozená konkurence, řevnivost a vypjaté stranictví nevytvářelo však vhodné předpoklady pro vznik společné programové platformy. Úzké, profesně motivované požadavky nenacházely v kruzích vedení jednotlivých politických stran dostatečný ohlas, což se odráželo v sílení pocitu opomíjení a zanedbávání. Ten byl živnou půdou pro snahy vytvořit samostatnou stavovskou politickou stranu soustřeďující výlučně živnostníky a obchodníky, jež se měla stát podle organizátorů opravdovým hajitelem jejich požadavků. Je přirozené, že projevy tohoto druhu, příp. i organizační pokusy, byly ze strany vůdčích elementů jednotlivých politických

stran bagatelizovány, zpochybňovány a zesměšňovány. Příliš dobře si uvědomovaly, že ztráta této vrstvy by znamenala pro ně nejen podstatný úbytek členstva, ale i zformování nového silného protivníka na politické scéně.

Nejintenzivněji a dlouhodobě se proti úsilí živnostníků založit vlastní politickou stranu stavěli mladočeši. Bylo to pochopitelné, neboť právě tato vrstva tradičně tvořila jádro jejich členstva a postupující proces industrializace, ovlivňující svými důsledky česká města, nabízel dobré perspektivy i do budoucna. Vedení mladočeské strany si bylo významu drobných podnikatelů pro stranu vědomo, o čemž svědčí např. skutečnost, že už v roce 1896 lidová (mladočeská) strana na Moravě přijala zvláštní živnostenský program.⁷ Současně se však dopouštělo osudné chyby, která živnostníky a obchodníky straně vzdalovala a neschopnost vyvarovat se jí vedla k posílení pokusů o politickou emancipaci této vrstvy. Vedení strany bylo převážně v rukách inteligence, která dispozice živnostníků a obchodníků podceňovala a prohlašovala - do velké míry oprávněně, že v jejich řadách je málo vzdělaných a natolik fundovaných lidí, aby byli schopni sami kandidovat do zastupitelských orgánů a tam hájit požadavky voličů. Proto je nutné, aby stranu reprezentovali - a tedy i živnostníky a obchodníky zastupovali - ti nejlepší: advokáti, profesori, žurnalisté atd. Neochota adekvátně reagovat na volání živnostníků a obchodníků po stavovském zastoupení, po poslancích z vlastních řad, postupně vytvořilo mezi touto vrstvou a stranou propast, která se stále rozšiřovala. Vlastně už od 80. let 19. století lze registrovat pokusy o postavení samostatné kandidatury živnostníků (bez patronace či podpory některé z politických stran) pro volby do říšské rady nebo zemského sněmu. Pravidelně však končily fiaskem, neboť v konkurenci většinou politicky oštěřených a zkušených kandidátů politických stran jednorázově a účelově vybraní řemeslníci a obchodníci nebyli sto získat podporu voličů. Tyto neúspěchy na přelomu století jen zvyšovaly nedůvěru vůči mladočechům, přičemž volební boj, v jehož rámci mladočeši v zájmu uhájení vlastních pozic přirozeně vystupovali i proti živnostníkům, sloužil jako důkaz tvrzení o zanedbávání živnostenských zájmů vedoucí silou české politiky. V určitých kruzích drobných podnikatelů se účinně ujímalo heslo: „Nikdo nám nepomůže, musíme si pomoci sami.“ Jedním z východisek bylo odpoutání od mladočechů a socialistická, příp. klerikální orientace. Jiné řešení nabízela povinná stavovská organizační síť - živnostenská společenstva a obchodní gremia, která postupně směřovala ke konstituování vyšších celků až po úroveň země. Na této bázi vznikají od počátku 20. století první pokusy konstituovat samostatné politické strany živnostníků a obchodníků. Jestliže v předchozí době zůstaly pouze v přípravné fázi, pak zformování Strany pokrokového a neodvislého živnostnictva českého v roce 1904 v Českých Budějovicích lze označit za první úspěšný krok k politické emancipaci živnostnictva. Na tomto konstatování nic nemění ani krátkodechost činnosti, která je charakteristická i pro další obdobné snahy, jakými bylo Sdružení českých živnostníků pro království České založené v roce 1905 na Kladně nebo pražské živnostenské aktivity z roku 1906.⁸ Snaha využít k založení strany živnostenská společenstva neuspěla, byla to orientace na nuceně vytvářené celky suplující v podstatě někdejší středověké cechy, v nichž však vedle nepořádků převládaly konzervativní postoje a nálady. Novou fází, dobově však nepostřehnutou, otevírá Politická strana českého živnostnictva na Moravě, kterou založil kruh živnostníků kolem Zpravodaje v Prostějově v roce 1908: také ona sice byla připravena na půdě okresní jednoty živnostenských společenstev, ovšem její organizační řád už respektoval moderní občanský princip výstavby strany.⁹ V počáteční fázi se orientovala na živnostníky, ovšem záhy, pravděpodobně pod vlivem aktivit Strany živnostnictva a obchodnictva československého (založena v roce 1909 v Praze J. V. Najmanem¹⁰), která naopak v zakladatelském období počítala pouze s obchodníky, posilovala svou členskou základnu z řad obchodních podnikatelů. V letech 1909 - 1913 došlo na půdě posledně jmenovaných institucí poprvé k realizaci myšlenky užší spolupráce českého a moravského politického proudu v živnostenském hnutí, která se stala páteří existence Československé živnostensko - obchodnické strany středostavovské v letech první republiky.

Jednotlivé pokusy o založení politické strany českého živnostnictva jakoby nahrávaly vůdcům mladočeské strany, kteří tvrdili, že malí a střední podnikatelé nejsou sami schopni vytvořit významnější politickou jednotku a proto musí hledat ochranu svých stavovských zájmů v lůně mladočeské strany. Je pro ně totiž příznačná malá soudržnost, absence programu přesahujícího úzce stavovský rámec a především četné a ostré osobní spory, které organizace rozkládají. Svou roli tu sehrála přirozená heterogenost živnostenského hnutí a roztříštěné zájmy, pro něž bylo obtížné nalézt jednotící platformu. Proto i založení živnostenské strany na Moravě, která prokázala ze všech zmíněných subjektů největší životaschopnost, bylo provázeno z fóra moravských mladočechů širokou nepřátelskou kampaní, která veřejnost přesvědčovala o zbytečnosti nového politického seskupení a záměrném tříštění živnostnictva, za nímž stály neukojené mocenské ambice Rudolfa Mlčocha¹¹ a jeho kolegů z prostějovského živnostenského střediska.¹² I když byla takováto interpretace vzniku nového, konkurujícího politického subjektu přirozeně účelově jednostranná, zploštělá a stranicky zabarvená, moment osobních aspirací svou roli nepochybně sehrál. Mladočeši však nechtěli vidět a přirozeně ani přiznat, že největší měrou k politické emancipaci živnostníků přispěli sami svým málo prozíravým postupem. Utěšovali se však tím, že ani tentokrát nebude mít strana dlouhého trvání a utopí se v osobních střetech.

Předpovědi a očekávání mladočechů se však nenaplnily. Živnostenská strana velmi brzy překonala rámec teritoriálního dosahu omezeného na Prostějovsko a už v prvních letech druhého decenia 20. století nejen že své aktivity rozšířila na střední a severní Moravu, navázala kontakty s živnostenskou stranou v Čechách, pomáhala jí překlenout kritickou periodu a Zpravodajem suplovala absenci živnostenského politického tisku v Čechách, ale v letech 1911 a 1913 postavila vlastní kandidátky ve volbách do říšské rady a moravského zemského sněmu.¹³ Za této situace moravští mladočeši už nevystačili s bagatelizací a tiskovými útoky, neboť v praxi byli konfrontováni s úbytkem voličských hlasů, které jim kandidáti živnostenské strany odčerpávali v zápase s dalšími politickými subjekty, především sociálními demokraty a klerikály. Přestože bylo všem zřejmé, že živnostenská kandidáti ve volbách neuspějí, včetně živnostenské strany samotné, šlo o problém ztráty hlasů. Za dané situace, kdy živnostenská strana důsledně odmítala volební kompromisy, bylo třeba hledat způsob, jak se s její konkurencí vypořádat. Před zemskými volbami v roce 1913 moravská lidová pokroková strana sáhla ke krajnímu prostředku: vzhledem k tomu, že někteří její vůdčí činitelé i v tomto období hodnotili vznik a existenci živnostenské strany jako osobní záležitost Rudolfa Mlčocha, zrodila se myšlenka volebního spojení lidové pokrokové a živnostenské strany, které Mlčochovi umožní získat vytoužené poslanecké křeslo za cenu zrušení živnostenské strany - předpokládali, že po volbách dojde k fúzi. Taktickým manévrem mělo být odštěpené živnostenské politické hnutí likvidováno. Šlo přirozeně o utajovaný záměr, o němž věděla pouze úzká skupina lidí ve vedení lidové pokrokové strany. Pokud o něm psal tisk, jednalo se pouze o spekulace a úvahy vyvozené z náznaků nebo o indiskreci. Při studiu materiálů v osobní pozůstalosti JUDr. Richarda Fischera ve Státním okresním archivu v Olomouci se nám však podařilo najít několik dokumentů, které, domníváme se průkazně, naznačený cíl eliminace živnostenské strany lidovými pokroky potvrzuje; budeme z nich citovat níže.

Volby na moravský zemský sněm v roce 1913 byly pro živnostníky prověrkou v dvojitým smyslu: 1. ověřovaly, zda jsou schopni se sjednotit a postavit samostatnou stavovskou kandidátku jako tzv. nepolitická síla, nebo se stoupenci politizace živnostenského hnutí od těchto kruhů distancují a vystoupí jako reprezentanti živnostensko - obchodnické strany; 2. jaký je poměr živnostníků k jednotlivým politickým proudům Moravy, zejména pak k tzv. pokrokovému bloku,¹⁴ jehož existence a program průběh a výsledky voleb v roce 1913 výrazně modifikoval. Pokud jde o situaci uvnitř živnostenského hnutí, počátek volební kampaně ovlivňovala skutečnost, že existovala dvě organizační centra: první představoval akční výbor živnostensko - obchodnické strany, druhým byl volební výbor tzv. společného pracovního sboru, vrcholné živnostenské organizace na Moravě, v němž se sešli představi-

telé všech živnostenských korporací - povinných ze zákona i dobrovolných (živnostenských jednot i různých spolků). Volební výbor v počáteční fázi opanoval pole a pokusil se vyjednávat s politickými stranami, aby uznaly živnostenské kandidáty za společné představitele všech občanských stran a nestavěly proti nim protikandidáty; požadoval obsadit takovým způsobem 15 volebních okresů. Naivně koncipovaný záměr přirozeně ztroskotál, neboť představitelé politických proudů na něj ani nereagovali. Za této situace společný pracovní sbor volební výbor rozpustil jako zbytečný orgán a uvolnil pole živnostenské straně, která v průběhu předvolební kampaně vstupovala do četných jednání s různými subjekty na politické scéně s cílem vytvořit podmínky pro kooperaci. Tak např. 12. března 1913 na schůzi důvěrníků živnostenské, agrární a lidové pokrokové strany byl doporučen pro IV. kurii okresu Olomouc - Hranice - Lipník agrární nebo živnostník.¹⁵ V pozadí fiaska pokusu o jednotný postup živnostníků stály politické difference, proto i ve fázi příprav kandidatur garantovaných živnostenskou stranou byla naděje na úspěch velmi malá. Jestliže se tedy nakonec hovořilo o živnostenských kandidaturách (např. Jan Pauček v okrese Místek - Frenštát, Adolf Portl na Olomoucku aj.), ve skutečnosti šlo o živnostníky a obchodníky svázané s jinými politickými stranami než se živnostenskou; pouze v případě Rudolfa Mlčocha na Valašsku lze hovořit o kandidátovi politických živnostníků, ovšem podporovaném lidovými pokrokaři. Volební dohoda živnostensko - obchodnické strany s lidovou pokrokovou byla jediným ziskem jednání živnostenské strany s dalšími politickými organizacemi o společném volebním postupu. Jejich průběh živnostníky zklamal a i samotný výsledek nebyl přijat živnostenskou veřejností jednoznačně: vždyť šlo o dosud krajně nepřátelené subjekty, které měly postupovat společně a vzájemně obhajovat kandidáty. Vedle této všeobecné směrnice dohoda obsahovala konkrétní obchodní záměr: zatímco se živnostenská strana zavázala podpořit lidovo - pokrokového kandidáta Josefa Pastyřáka z Hulína v holešovské městské skupině, lidoví pokrokaři přenechali na oplátku živnostenské straně mandát na Valašsku, resp. se zavázali nepostavit zde vlastního kandidáta a odevzdat hlasy pro Rudolfa Mlčocha. Brzy se však ukázalo, že dohoda měla vedle už zmíněného taktického nádechu i konkrétní trhlínu, která se časem zvětšovala. Mnohé vysvětluje dopis šéfa Stránského Lidových novin Arnošta Heimricha JUDr. Richardu Fischerovi do Olomouce z 21. 3. 1913: reaguje v něm na jisté potíže, které vznikly při jednáních s R. Mlčochem. Píše: „Co má nebo nemá (Mlčoch, pozn. P.M.) se Staňkem, není naše věc, protože mezi námi a Staňkem není žádné souručenství. Ohledně mandátu ve všeobecné kurii olomoucké jsme mluvili na poslední poradě čtyř stran tolik: Staněk a Marcha projevili ochotu kandidovat Sontága místo Otáhalu, jestli živnostníci kandidaturu Otáhalovu odstíhají. V tom případě by všeobecná kurie připadla Procházkovi. S tím byl srozuměn také p. Mlčoch; nechce-li nebo neumí-li teď provést svůj úkol, ať se nevymlouvá na nás a ať svou roztrpčenost obrátí na sebe. Dát jim Šerého mandát je ovšem kavalírství, ale dovoluji si upozornit, že tím ztrácíme už několikátý z bezpečných svých mandátů a že dopadneme ve volbách zle, bude-li se takto rozdávat. Teď to vypadá na to, že dostaneme 15 mandátů, to jest o 7 méně než jsme měli ... Na venkově dělají naši lidé presenty agrárikům, Vyškovští zmařili naši nanejvýš nadějnou kandidaturu po Šrámkovi, kde to teď vyhraje Rouček; národním sociálům jsme postoupili staré Brno, které nám nemohlo ujít, ať říkají národní sociálové co chtějí atd. Šerý kandidovat chce a bude-li, bude to jen naším následkem. Mlčoch mohl dobýt Parmova mandátu, kdyby se byl podřídil našim dispozicím. Ale on má všude „pozici“ a tak si jel za tepla bez našeho vědomí do Příbora. Kdyby byl počkal, až s jeho kandidaturou seznámíme naši inteligenci, která ho ovšem nechce, bylo dobře. Takto však příborští živnostníci naši nebyli připraveni a odmítli ho. Podle toho, co nám píše naši z valašských měst, sotva tam dopadne mnohem líp. A hlavní je to, že by političtí živnostníci, kdyby se jejich aspirace z našich řad neposilovaly, byli se smířili s koncesemi, které jsme jim nabídli. Ten dojem měli všichni účastníci poslední konference. My zde všichni chceme upřímně dohodu s nimi, ale ne za cenu vlastní katastrofy. Nejvíce mohou snad škodit Stránskému, ale ani to nám není důvodem k tomu, abychom je na útraty strany přepláceli. Jak to teď dopadá, nezbude snad než dát jim Šerého dnes, protože teď Šerý už sotva bude kandidovat.

Potřeboval by z naší strany povzbuzení ke kandidatuře. Ale pak se musí páni živnostníci postavit ke straně podstatně jinak než dosud a musí dát záruky splynutí s lidově pokrokovou stranou. Jinak je pro nás celá dohoda harakiri. 15 mandátů je pro nás právě tak potřebný počet k - likvidaci. S tím příslušenstvím národních sociálů ke klubu nemusíme mít iluze... Takový obraz mám z volebních příprav já. Dr. Stránský byl by ovšem na konferenci stran rozdál pomalu celou stranu a je také pro Šerého rezignaci na prospěch Mlčochův. Není tedy překážek, aby byl p. Mlčoch uspokojen draže, ačkoliv mohl být uspokojen laciněji. Já dělám, co jsem mohl, aby se dohoda uzavřela za slušných a pro nás možných podmínek, teď si myju ruce ...¹⁵

Zásadním problémem, který volební dohodu živnostníků s lidovými pokrokaři komplikoval, byl postoj valašskomeziříčského starosty a továrníka Františka Šerého, lidového pokrokáře, bývalého poslance, na jehož místo měl nyní kandidovat Mlčoch. Původně vydal prohlášení, že se o mandát ucházet nebude, proto jeho strana hodlala postoupit okres živnostníkům. Když však vešla tato skutečnost ve známost, začal manévrovat, vydával různá prohlášení a víceméně byl ochoten podstoupit předvolební zápas znovu. Tím ovšem dostal vedení své strany do těžké situace: volební dohoda se živnostníky byla ohrožena a lidoví pokrokaři se vystavovali nebezpečí nařčení z nesolidnosti. Šerého taktizování bylo možné pouze v důsledku situace, jaká na Valašsku vznikla po oznámení, že sem byl dosazen prostějovský Mlčoch. I v tomto případě se lze opřít o dokumenty z Fischerovy pozůstalosti, které jsou typické pro postižení celkové nálady. Pokrokový politický spolek ve Valašském Meziříčí v dopise R. Fischerovi ze 14. 4. 1913 prohlašuje Mlčochovu kandidaturu za nepřijatelnou a uvádí důvody: „Nepovažujeme p. Mlčocha za osobu dosti pokrokovou, nepodařilo by se nám získat inteligenci pro jeho osobu a věc. Na poradě ve Vsetíně padlo slovo, že jsou ohroženy některé mandáty lidovopokrokové...“ Dále autor dopisu Josef Karas rozvíjí myšlenku, pokud by tomu tak skutečně bylo, inteligence by se musela přemlouvat. Živnostenských hlasů je totiž v kraji velmi málo - ve Valašském Meziříčí Mlčoch, nebude-li přijat za kandidáta lidové pokrokové strany, dostane 20 hlasů, v Rožnově 5, ve Vsetíně nanejvýš 100, v celé skupině nanejvýš 150. My jsme pro Šerého. „Kompromis se živnostníky se nám nezamlouvá právě z důvodů pokrokovosti zásadové: kdyby strana měla spolknout všechny pány Mlčochy, co jich po Moravě chodí a jezdí, kam by se poděl pokrokový ráz strany. Tedy jen ohled na citelné ztráty mužů opravdu pokrokových by nás mohl odzbrojit.“ V Brně udělali chybu, že rozhodli bez nás - nevěděli jsme, co se připravuje. Kdyby k nám poslali Pastyříka a Mlčocha na Holešovsko, bylo by možno Pastyříka přijmout.¹⁷ - A ještě jeden hlas, tentokrát z pera předsedy učitelské jednoty a náčelníka Sokola ve Valašských Kloboukách Eduarda Maráka. 10. dubna 1913 píše Fischerovi: Mlčoch byl vybrán za kandidáta bez dotazu u důvěrníků - není pro poslaneckou funkci kvalifikován. Mají být voleni pouze lidé nejlepší. Rveme se o pokrok plných 15 let a najednou vsazeno na bublinu a dovoleno tak, aby Kavan opanoval pole. Vyzval Fischera, aby prosadil opět kandidaturu Šerého. Mlčoch není vhodný pro samotné živnostnictvo, tím méně pro inteligenci. Valašsko bude v případě jeho vystoupení vrženo do rukou klerikálů.¹⁸

Šerý, revidující původní postoj, lavíroval a vymlouval se, že jeho předvolební aktivita je motivována vlastně změnou osob - on sám se mandátu vzdal ve prospěch Pastyříka a nikoliv Mlčocha. Na výzvu dr. Fischera, aby veřejně potvrdil rezignaci na účast ve volbách, 21. 6. 1913 odpověděl: volebního ruchu se neúčastním a nedělám nic a své prohlášení před dr. Pluhařem ve Vsetíně plním. „Tam řekli zástupcové voličstva, že oni se komandovat nedají a prohlásili rozhodně Mlčocha nevoliti a mně nezbylo jiné výhybky, když přemlouvání nic nepomohlo, než že jsem tam, totiž Rožnovským a Meziříčským přislíbil před dr. Pluhařem, když by proti mému prohlášení, že nekandiduji, při volbě hlasy mi odevzdali a já opravdu byl zvolen, že bych nemohl voličstvu toho odepřít. (...) Tím dohoda se živnostníky nemůže být porušena, vždyť ta se od Vás i mne dodržuje... Já neprovádím žádný tajný trik, nýbrž prohlášení veřejně učiněné, dodržuji.“ Vedení lidové pokrokové strany však vidělo situaci jinak, o čemž svědčí dopis Václava Šlesingera R. Fischerovi z 23. 6. 1913: „...Pan sta-

rosta Šerý hrá opravdu neupřímnou komedii a nemáte ponětí, jak věci škodí." Klerikálové jezdí po městech a ukazují plakát, že Šerý kandiduje a že lidová pokroková strana napálila živnostníky. Musíme místo práce jezdit po okresech a hasit situaci. Kdyby Šerý zaujal jasné stanovisko, byl by klid.¹⁹ - Do ohně svým psaním přiléval i tisk, zejména olomoucký Pozor, který tvrdě napadal volební kompromis obou stran i Mlčochovu osobu. Za zajímavý považujeme jeho postřeh vyslovený v souvislosti s možnou fúzí živnostenské a lidové pokrokové strany, na niž pohlížel skepticky: „Jsme si jisti, že i pak zůstanou živnostníci stranou ve straně připravenou k nové odluce, kdykoliv vedení strany provede něco, co nebude zrovna "extraživnostenským" zájmem. Strana bude mít v sobě živel politicky nedůtklivý a stavovsky zaujatý - budou nové roztržky, secese, boje.“²⁰

Vedení lidové pokrokové strany se problémem valašského volebního okresu nepodařilo vyřešit a tak vedle Mlčocha kandidoval i Šerý jako nezávislý uchazeč. V prvním kole se většinou jednoho hlasu (!) dostal do užší volby s Mlčochem a v ní díky podpoře ze strany klerikálních voličů živnostenského předáka porazil. Živnostenské straně se tedy ani tentokrát nepodařilo plně prorazit na politickou scénu, nesplnila jeden z hlavních úkolů vytyčených při založení. Porážku prezentovala jako velkou školu života a vedení z ní vyvodilo závěry zejména organizačního rázu. Pravděpodobně nejzávažnějším opatřením bylo přenesení sídla ústředního sekretariátu strany a tiskového orgánu Živnostenského zpravodaje z Prostějova do Olomouce; hanácká metropole se stala od té doby až do roku 1938 centrem moravského politického živnostenského hnutí. Neméně významná však byla pro budoucnost strany, živnostenského politického hnutí a nakonec i pro politický systém ČSR v letech 1918 - 1938 zkušenost živnostníků s lidovými pokrokaři: volby v roce 1913 zásadním způsobem ovlivnily postoj živnostníků k politickému proudu reprezentovanému touto stranou a jejími dědici státoprávní a národní demokracií. ČŽOSS zásadně odmítala nejen návrhy na fúzi, ale i jakoukoliv užší spolupráci; to platí nejen pro krátké období do 1. světové války, ale především pro periodu meziválečného období.

P o z n á m k y

- 1 Z novější literatury srv.: DEYL, Z.: *Městská maloburžoazie v českých zemích v letech 1918 - 1938*. Hospodářské dějiny, sv. 1, 1978, s. 271 - 274. MALÍŘ, J.: *K politizaci českého živnostenského hnutí na Moravě do roku 1909*. ČMM, CI, 1982, č. 3 - 4, s. 283 - 309. BRABENCOVÁ, J.: *K otázce vývoje emancipačních snah českého drobného živnostnictva ve 2. polovině 19. století*. Hospodářské dějiny, sv. 20, 1992, s. 43 - 61.
- 2 Srv.: VOJTĚCH, T.: *Mladočeši a boj o politickou moc v Čechách*. Praha 1980, s. 91.
- 3 HARNA, J.: *Politické strany a formování politického systému v Československu po roce 1918*. In: *Politický systém a státní politika v prvních letech existence ČSR (1918 - 1923)*. Praha 1990, s. 18 - 28.
- 4 Srv. např.: *Sebrané paměti za 20 let práce živnostnictva národně sociálního. 1906 - 1926*. Živnostenské listy, 8, 1926, č. 9, s. 229 - 247.
- 5 *Svaz živnostníků a obchodníků pro Moravu a Slezsko se sídlem v Olomouci*. Živnostník, 1, 1908, č. 27, 14. 3., s. 7. *Živnostenské organizace při politických stranách*. Živnostník, 6, 1913, č. 42, 21. 6., s. 1.
- 6 *Při prvním kroku*. Živnostenský buditel československý, 1, 1920, č. 1, 2. 1., s. 1. *Náš první pracovní sjezd*. ŽBČ, 1, 1920, č. 48, 26. 11., s. 1. *10 let práce Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu v republice Československé*. Praha 1928 - 1929, s. 142 - 144.
- 7 K historii lidové (lidové pokrokové) strany srv.: MALÍŘ, J.: *Vývoj liberálního proudu české politiky na Moravě*. Brno 1985. 226 s. Týž: *Lidová strana na Moravě v letech 1896 -*

1907. Brno, FF UJEP 1981. 197 s. + 158 s. příl., rkp. disertační práce. MACHURA, J.: *Lidová strana pokroková na Moravě v letech 1909 - 1914*. Brno, FF UJEP 1972. 114 s., rkp. diplomové práce. PERNES, J.: *Vznik a počátky lidové strany na Moravě 1889 - 1896*. Brno, FF UJEP 1975. 297 s. Rkp. disertační práce.
- 8 KUCHYNKA, B.: *Vývoj živnostenské organizace na Kladně a historie Středočeského živnostníka*. Středočeský živnostník, 25, 1937, jubilejní číslo, 5. 6., s. 15. J.V. Najman. *Jeho život a veřejná práce. 1882 - 1932*. Praha 1932, s. 51 - 55.
 - 9 MAREK, P.: *K založení živnostenské strany na Moravě*. ČMM, CII, 1983, č. 1 - 2, s. 55 - 70. Týž: *Příspěvek k historii živnostenské strany na Moravě v letech 1909 - 1911*. ČMM, CI, 1983, č. 3 - 4, s. 226 - 244.
 - 10 *Utvoření strany živnostnictva a obchodnictva československého*. Řeznicko - uzenářské zájmy, 2, 1909, č. 39, 6. 4., s. 3. *Sjezd strany živnostnictva a obchodnictva československého*. ŘUZ, 2, 1909, č. 49, 15. 6., s. 1 - 3.
 - 11 R. Mlčoch (17. 4. 1880 Třebčín - 10. 4. 1948 Olomouc). Srv.: *Rudolf Mlčoch, zakladatel ŽOSS. 1880 - 1930*. Olomouc 1930. 95 s. FISCHER, R.: *Olomoucký památník 1848 - 1918*. Olomouc 1938.
 - 12 MAREK, P.: *K otázce politizace živnostenského hnutí a vzniku prostějovského živnostenského centra*. Zpravodaj Muzea Prostějovska, 9, 1989, č. 1, s. 1 - 20.
 - 13 MAREK, P.: *Volební zápasy živnostenské politické strany na Moravě v letech 1911 - 1913*. ČMM, CII, 1984, č. 3 - 4, s. 291 - 311.
 - 14 UHER, J.: *Blok pokrokových politických stran na Moravě v letech 1907 - 1914*. Brno, FF UJEP 1970. Rkp. diplomové práce. MAREK, P.: *K dělnickému hnutí na střední Moravě v roce 1913*. VVM, 36, 1984, č. 3, s. 317 - 319.
 - 15 StOA Olomouc, fond Okresní jednota živnostenských společenstev, 1913 - 1948, sig. M 3 - 38, č. 2 - zápis výborové schůze 11. 7. 1913.
 - 16 StOA Olomouc, pozůstalost R. Fischera, sig. 2 b, i.č. 6, karton 1.
 - 17 Tamtéž.
 - 18 Tamtéž.
 - 19 Tamtéž.
 - 20 *Volba na Valašsku*. Pozor, 20, 1913, č. 124, 1. 7., s. 1.

kronika

Medaile k 250. výročí Englerových varhan u sv. Mořice v Olomouci (autor Bohumil Teplý)

Věra Michnová

V roce 250. výročí jednoho z nejvýznamnějších skvostů organologického umění na Moravě - Englerových varhan u sv. Mořice, vydal tamní proboštský úřad příležitostnou medaili. Tím navázal na svůj předešlý počín z roku 1992, kterým bylo vydání medaile k jubileu kostela sv. Mořice od akad. sochaře Miroslava Kovářika.

Autorem nové „mořické“ medaile je akad. sochař Bohumil Teplý, který respektoval ideový námět navržený děkanem proboštského farního úřadu P. Františkem Hanáčkem. Na aversní stranu medaile umístil v celé ploše rozvinutý motiv varhan Michaela Englera podaný v nízkém reliéfu. Mořické varhany jsou dodnes jediným z Englerových velkých nástrojů, který je rekonstruován do původní podoby. O jejich výtvarnou stránku (skříň jakož i zábradlí kůru) se zasloužil hněvo-

tínský řezbář Jan Jiří Ehrlich. Po obvodu tří stran obdélníkové medaile je vedený opis: MICHAEL ENGLER. LAUDATE DOMINUM PER ORGANUM. A. D. MDCCXLV FEC. Na zábradlí kůru je v kartuši umístěna číslice 250, upomínající na výročí dokončení stavby varhan a jejich předání veřejnosti 21. září 1745. Medaile je signována při dolním okraji: B. TEPLÝ - 1995.

Jako předloha k reversní straně posloužila olejomalba z majetku farního úřadu u sv. Mořice. Představuje prvního probošta a současné obnovitele chrámu Františka Řehoře hraběte Gianniniho (1722 - 1758), jehož snahy jsou svázány s působením olomoucké společnosti Societas incognitorum.

Zachována je původní kompozice známého obrazu, pozměněno je pouze umístění roduvého znaku, který je na medaili situován

Medaile k 250. výročí Englerových varhan u sv. Mořice v Olomouci, autor Bohumil Teplý; Foto D. Špidlová

v pravé horní části. Opis: FRANCISCUS GREGORIUS GIANNINI - DONATOR . ECCL. SCTI. MAURITII PRAEP. OLOMU-CENSIS . / A. D. MVM /.

Olomoucké varhany od sv.Mořice mají 59 rejstříků, 2.311 píšťal a 3 klaviatury jsou často také nazývány „perlou“ mezi varhanami na Moravě. Není bez zajímavosti, že vlastně nebyly nikdy svému tvůrci, vratislavskému Michaelu Englerovi zcela zaplacený. Na tehdejší dobu stály také obrovskou sumu - celých 18.902 zlatých a 40 krejcarů. Z toho více než 7.000 zlatých zůstal probošt, jehož znak, vyřezávaný ze dřeva je umístěný na střed prospektu varhan, jejich staviteli dlužen.

Ražbu medaile o rozměrech 50,4 x 60,5 mm provedla mincovna v Kremnici v počtu 360 kusů. Použitým materiálem byl tombak. Z celého nákladu však 205 ks bylo postříbřeno. K uvedeným medailím nutno přičíst ještě dva kusy, které si nechal v kremnické mincovně zhotovit soukromý olomoucký sběratel - a sice jednu medaili ve stříbře a druhou raženou rovněž ze stříbra, avšak pozlacenou. Váha se u tombakových medailí pohybuje okolo 95,73 g u varianty se stříbrnou patinou necelých 95,81 g.

Proměny tradiční lidové kultury na Hané - výstava k oslavám Národopisné výstavy československé v Praze roku 1895

(Olomouc 24.11.1994 - 28.2.1995)

Miloslava Hošková

Národopisná výstava československá v Praze roku 1895 se stala všeobecně uznávaným mezníkem v historii českého národopisu. Byla výsledkem soustředěné práce mnoha odborníků a nadšených organizátorů, kteří jejím prostřednictvím demonstrovali jedinečnost československé lidové kultury. Její uspořádání a obsah na dlouhá léta ovlivnilo další vývoj národopisu u nás. Na Moravě se předními sběrateli a propagátory národopisu Moravy, ale především Hané, stali členové Vlasteneckého muzejního spolku olomouckého, kteří první výstavu lidových výšivek a lidových krojů uspořádali již v roce 1885 /6.ledna/. Velmi výrazně se angažovali při přípravách Národopisné výstavy v Praze i při pořádání četných regionálních výstav na Hané (Náklo, Senice, Dřevohostice a další). Jejich sbírky se staly základem národopisné sbírky olomouckého muzea, řada předmětů byla zapůjčena i na Národopisnou výstavu 1895 do Prahy. Práce těchto dobrovolných pracovníků se stala impulzem a inspirací pro celou řadu následovníků, kteří svojí činností sběratelskou i vědeckou obohatili národopisnou vědu v mnoha

směrech jejího zkoumání. V olomouckém muzeu pracovala v uplynulých sto letech celá řada národopisců, z nichž každý se svým způsobem podílel na rozšiřování i zpracovávání národopisných sbírek. Obsah a kvalita sbírkového fondu dovoluje, po doplnění současnými předměty zapůjčenými od soukromých sběratelů či současných výrobců a lidových umělců, ukázat tvář lidové kultury, získanou v průběhu 20. století a dokumentující vývoj lidové kultury v etapě změněných společenských a sociálních podmínek v posledních sto letech. Před uspořádáním této národopisné výstavy v listopadu 1994 byl stanoven nelehký úkol ukázat lidovou kulturu v uplynulém století, se všemi aspekty přežívání kulturních prvků z 19. století.

Období první republiky se neslo ve znamení návratu k tradicím, ožívaly národopisné slavnosti, pro něž se obnovovaly kroje, zvyky a obřady. Samozřejmě, v této době již nešlo o naprosto věrné dodržování tradičních zvyklostí, jejich provádění a podoba nesly pečeť doby, ve které se obnovovaly. V této fázi se nedá hovořit o naprosté autenticitě národopisných

a folklórních prvků, ty v sobě zahrnovaly prvky více období z více oblastí, přesto však do povědomí lidí vešly jako tradiční hanácké jevy. Obnovovaly se zejména hanácké kroje, ponejvíce ženské, které z tohoto období jsou značně bohaté, dekorativní, používají i náhražkové materiály, vznikaly však podle dobových fotografií i jednotlivých oděvních součástí tak, jak byly nacházeny v terénu. Uvážíme-li však, že již před rokem 1895, v době kdy se sbíral materiál pro Národopisnou výstavu v Praze, bylo velice málo původních materiálů, je zcela zřejmé, že při obnově hanáckých krojů ve dvacátých, třicátých a pozdějších letech se vycházelo z předloh, které samy byly více či méně zdařilými kopiemi krojů zaniklých. (V publikaci o Národopisné výstavě československé v Praze 1895 na str. 176 stojí: „Škoda, přeškoda hanáckého kroje! Byl až na nepatrné výjimky /z krajů chudších/ tak bohatý, velkolepý, ať nedím, jak Hanáci sami....Ale ze všeho toho kroje mimo okolí Kroměříže a Kvasic /mužové/ a na Záhoří /děvčata/ takměř ničeho nezachováno. Ode třiceti let zaniklo vše a jen truhlice starých lidí a výměnky ukrývají zbytky bývalé nádhery hanácké. To, co o slavnostech moravských na výstavě jsme viděli, co o všelijakých místních slavnostech na Haně krojového zastihneme, to vše jen k vůli těm slavnostem upraveno“). Tím naprosto nelze snižovat důležitost těchto krojových součástí i jiných předmětů lidové kultury, je však zapotřebí, zejména na tomto příkladě, si uvědomit, že vývoj působil i v lidovém prostředí. Předměty takto vzniklé však byly chápány jako autentické (a ony skutečně svým způsobem autentické byly) a pro nás jsou dnes jedním z vývojových stupňů v existenci předmětů lidové kultury.

V současné době se však stále jen velmi obtížně pracujeme k poznávání

toho, co nás dnes bezprostředně obklopuje, co tvoří kulturu našeho současného života. Nevidíme, a někdy ani nedokážeme vidět jevy, které jsou pro toto období charakteristické a v určité podobě přetrvávají již několik desetiletí. Je povinností národopisců, aby tyto jevy zachycovali a na podkladě zkoumání a jejich hlubšího poro-

Fotografie ze zahájení výstavy. Účastníci vernisáže v krojích u figuríny obra Drásala.

Foto Danuše Spudilová.

zumění objasňovali, jaký význam a jakou roli tyto prvky v životě současných lidí sehrávají a jaké místo zaujímají v žebříčku jejich hodnot. Někdy se zdá, že snad v dnešní době jevy, které by bylo možno zahrnout do oblasti lidové kultury již z našeho života zmizely. Je to však dáno mimo jiné také tím, že vše srovnáváme s projevy minulé lidové tradice a dostatečně silně si neuvědomujeme, že se v průběhu 20. století, kdy se velmi podstatně změnila spole-

čenské, hospodářské i ekonomické podmínky, změnily i projevy tradiční lidové kultury. To, že je však na první pohled mnohdy nedokážeme rozpoznat neznámá, že nejsou, že nežijí mezi různými skupinami lidí. Mnohé staré tradiční jevy přežívají i v dnešní době, změnil se však jejich smysl i funkce a není vyloučeno, že v příštím období se jejich význam opět nezmění. V uplynulých desetiletích se velké množství zvyků a obřadů projevovalo jen v rodinném společenství, nabývalo specifických forem, v nichž se prolíná staré s novým rovnocenně. Druhou oblastí, ve které je možno vidět projevy lidové kultury, je společenský život, existence různých spolků a jejich činnost. Je však třeba najít optimální hledisko nejen při zkoumání těchto prvků, ale i při jejich dokumentaci. Velmi těžko se zatím vytvářejí a získávají předměty, které by byly názorným dokladem konkrétního jevu. Velmi bohatá je však obrazová dokumentace. Existuje velké množství fotografií zachycujících různé slavnosti, zvyky a další projevy současnosti.

Výstava Proměny tradiční lidové kultury na Hané byla pořádána v rámci oslav Národopisné výstavy československé v Praze

v r. 1895. Koncepčně se členila do dvou částí - na část retrospektivní, s ukázkou autentických předmětů vystavovaných před sto lety, a na část usilující o představení národopisných prvků existujících na Hané a v jejích přilehlých částech v průběhu 20. století. Těžištěm se stal divácky atraktivní materiál z oblasti lidové výroby a lidového umění, pozornost byla věnována i lidové tradici a proměnám života lidí na vesnici a v městském prostředí v průběhu 20. století.

Jednotlivé oddíly však nedovolily představit lidovou kulturu v zamýšlené šíři a v podobě, ve které existovala nejen v první polovině 20. století, ale až do konce osmdesátých let, kdy se otvírá další etapa života společnosti, která bude mít určitý vliv i na kulturu lidovou. Ukázalo se však, že lidová kultura a lidové umění se v současnosti dostávají do oblasti spíše reprezentativní nežli užité.

Na přípravě výstavy se podílela kromě muzejních pracovníků celá řada spolupracovníků z řad soukromých sběratelů i lidových tvůrců, kteří zapůjčili řadu cenných exponátů, bez kterých by výstavu nebylo možno uspořádat.

Nová expozice z dějin města Uničova

Miloslav Čermák

V dubnu roku 1993 byla v Uničově slavnostně otevřena nová expozice, věnovaná dějinám města. Tím se také po dvaceti letech vrátily do Uničova nejcennější sbírkové předměty někdejšího uničovského muzea, které byly od roku 1975 uloženy ve Vlastivědném muzeu v Olomouci.

Nová expozice, umístěná v části dochovaného městského opevnění nazvaného Vodní branka, opraveného značným nákladem městským úřadem, si klade za cíl seznámit širokou veřejnost s významnými událostmi městských dějin, předvést

předměty, které vytvořili obyvatelé města a jež se dochovaly do dnešních dnů. Expozice je rozdělena do třinácti oddílů, které si ovšem nekladou za cíl vyčerpávajícím způsobem zachytit a dokumentovat dějiny města. To zejména proto, že není k dispozici dostatek originálních trojrozměrných předmětů a nahradit je fotografiemi nepovažoval autor scénáře pro návštěvníky za zajímavé.

Úvod seznamuje návštěvníky s osídlením Uničovska od starší doby kamenné přes lid zvoncovitých pohárů, Kelty, Germány až ke slovanskému obyvatelstvu

střední doby hradištní, kdy význam této oblasti rostl v souvislosti s exploatací rudných ložisek Jesenicka a domácí železářskou výrobou. Druhý oddíl připomíná založení Uničova jako jednoho z nejstarších královských měst na Moravě již v roce 1213 markrabětem Vladislavem a přináší výčet nejdůležitějších městských privilegií. V další části pak představuje zástupce královské moci ve městě - fojta, později purkmistra a městskou radu, kteří stáli v čele města v celé jeho historii. Připomíná soudní pravomoci fojta a používání magdeburského práva, ukazuje vývoj městské pečeti, městského znaku a dochovaná městská pečetidla. Na kopiích archiválií pak seznamuje návštěvníka s různými druhy dochovaných písemností, z jejichž originálů, uložených ve Státním okresním archivu v Olomouci, je možno se dozvědět téměř vše z historie města. V dalším oddíle se může návštěvník pokochat historickými pohledy na město, plány města a rytinami významných uničovských památek. Zajímavé exponáty představují např. velký obraz, symbolizující legendu o záchraně města před Uhry v roce 1468 Pannou Marií, pohled na město v roce 1670 i známá olejomalba, zobrazující setkání ra-

kouského císaře Josefa II. a pruského krále Bedřicha II. v Uničově v roce 1770. Zakládání manufaktur v 18. století připomíná další oddíl výčtem pokusů i ukázkami vzorníků, výrobků a forem firmy Jerzabek und Söhne z konce 19. století. Velmi cenné exponáty jsou soustředěny v oddíle, jenž připomíná existenci uničovských řemeslnických cechů, kterých zde působilo nejvíce třináct. Jejich činnost je doložena ukázkami cechovních artikulů, knih, výučních listů, pohárů, konvic, pečetidel, truhlic, postavníků, vývěsních štítů a nakonec i výrobků uničovských zámečníků. Expozici doplňují jednotlivé exponáty, které se sice nevztahují k určitým tematickým okruhům, ale jsou pro návštěvníka zajímavé, jako např. plán vojenských manévřů u Uničova v roce 1770, seznam členů Národní gardy v roce 1848, mýtní tabule atd. Expozici připravili a realizovali pracovníci Vlastivědného muzea v Olomouci, výrobu vitrin uhradil uničovský městský úřad. Scénář zpracoval PhDr. Milošlav Čermák, CSc., za odborné spolupráce PhDr. Markéty Tymonové. Architektonické řešení je dílem Ludvíka Buryška a vlastní realizace pak pracovníků výstavního oddělení olomouckého muzea.

Odborný seminář konzervátorů a restaurátorů v Olomouci

Dušan Sukop

Po více než dvaceti letech to byla opět Olomouc, která přivítala konzervátory a restaurátory na dalším z jejich každoročních odborných seminářů. Pod střechou Vlastivědného muzea se jich sešlo více než půldruhé stovky, a to nejen z České, ale i ze Slovenské republiky, aby se tentokrát zabývali otázkou bezpečnosti práce při provádění konzervátorsko-restaurátorských prací.

Třídenní seminář (17.10.-19.10.1995), pořádaný Komisí konzervátorů a preparátorů při Asociaci moravských muzeí a galerií, Technickým muzeem v Brně a olomouckým Vlastivědným muzeem, měl ryze

pracovní charakter, jehož nosným prvkem bylo školení provedené brněnskou firmou BOZPO Servis a následné vydání Osvědčení o absolvování školení osob manipulujících s chemikáliemi, jež obdrželi ti účastníci semináře, kteří úspěšně zvládli závěrečný ověřovací test. Toto osvědčení sice nenahrazuje povolení hygienických stanic pro práci s jedy, nicméně by mělo být jednou z mnoha legislativních samozřejmostí profesionálního konzervátora.

Mimo přednášek týkajících se hlavního tématu, tj. bezpečnosti práce, byly na programu i přednášky čistě konzervátor-

kronika

ského charakteru – problematika konzervování skla, textilu či kovů, které rámec uzavíraly. Prostor dostali i zástupci některých firem, zabývajících se problematikou chemikálií (Lachema Brno) či monitorováním parametrů prostředí (TechRentals Brno), což seminář aktuálně obohatilo.

V průběhu semináře došlo i na volby nového předsedy konzervátorské komise AMG, kterým se stal ing. Zd. Štěpánek z Technického muzea v Brně.

Z přednášek je připravován sborník, který vydá vlastním nákladem konzervátorská sekce AMG, neboť seminář proběhl bez podpory sponzorů.

Konzervátorské pracoviště VMO dokázalo organizaci úspěšně zvládnout, za což patří dík všem, kdo se na ní podíleli. O místě konání příštího semináře není ještě rozhodnuto, nicméně věříme, že Olomouc nebude na další konzervátorské setkání čekat opět dvacet let.

ZPRÁVY VLASTIVĚDNÉHO MUZEA V OLOMOUCI
ročník 1995, číslo 272

Odpovědný redaktor: RNDr. Vlastimil Tlusták, CSc.

Odborná a technická redakce: Mgr. Věra Michnová

Grafická úprava: Ludvík Buryšek

Adresa redakce: Vlastivědné muzeum v Olomouci,
náměstí Republiky 5, 771 73 Olomouc, ČR

tel.: 0042 068 / 52 22 741

Vydává: Vlastivědné muzeum v Olomouci

Tisk: CREO s.r.o., Mostkovice

MITTEILUNGEN DES HEIMATKUNDLICHEN MUSEUMS IN OLOMOUČ

Jahrgang 1995, Heft Nr. 272

Redaktion: RNDr. Vlastimil Tlusták, CSc.

Anschrift der Redaktion: Heimatkundliches Museum in Olomouc, náměstí Republiky 5, 771 73 Olomouc, CR

tel.: 0042 068 / 52 22 741

REPORTS OF MUSEUM OF NATIONAL HISTORY AND ARTS IN OLOMOUČ

Volume 1995, Number 272

Editor: RNDr. Vlastimil Tlusták, CSc.

Address: Museum of National History and Arts in Olomouc, náměstí Republiky 5, 771 73 Olomouc, CR

tel.: 0042 068 / 52 22 741

VLASTIVĚDNÝ VĚSTNÍK MORAVSKÝ

čtvrtletník pro historickou vlastivědu naší země

Z ročníku 1995 vyjímáme:

Č. 1.

- V. Žampach, **Životní pře** JUDr. Josefa Babáka. Ze životních osudů ředitele státně bezpečnostního oddělení brněnského policejního ředitelství - 1. část
P. Zatloukal, **Z pozdní doby brněnského historismu**. Architekti G. Wanderley, A. Prastorfer, W. Dwořak
V. Burian, **Dřevěná kultovní lidová plastika na Vyškovsku**. K národopisu německého jazykového ostrůvku.
R. Mikulka, **Karel Čapek a vyškovská Obzinova knihtiskárna**
F. Janíček, **K lokalizaci zaniklých vesnic na Znojemsku**
L. Mlčák, **Příspěvky k topografii malířství 19. století na Moravě a ve Slezsku II.**

Č. 2.

- V. Žampach, **Životní pře** JUDr. Josefa Babáka - 2. část
D. Brzobohatý, **Letecká bitva nad Slavičínem roku 1944**
V. Burian, **Svěcení praporu „Sokola“ v Brně roku 1871**
Z. Fišer, **Morava na stránkách Kodymových Hospodářských novin**
V. Štěpán, **Závěť Smila ze Šternberka na Hoštejně jako pramen k poznání bojových družin na severní Moravě**
M. Plaček, **Jevišovické hrady do konce 15. století**
F. Psota, **Vzpomínka na osvobozovací boje v Olomouci před padesáti lety**
F. Musil, **Česká nebo Moravská Třebová ?** K problematice údajně nejstarší písemné zprávy o České Třebové

Č. 3.

- V. Žampach, **Životní pře** JUDr. Josefa Babáka - dokončení
P. Zatloukal, **„Malá stanice na trati, která vede do Ruska“**. Olomouc a Vídeň v letech 1894 až 1898
L. Poláček, **Staroslovanské hradisko u Kramolína na Třebíčsku**
P. Krafl, **K údajné synodě olomoucké diecéze z roku 1400**
L. Soldán, **Sběratel, učitel a kronikář Vavřínek Švéda z Molenburku v Moravském Krasu**

Č. 4.

- J. Skutil, **Třetí a poslední pobyt J. A. Komenského v Lešně a jeho politický ráz**
I. Štarha, K. Müller, **Nové znaky a prapory moravských obcí**
V. Burian, **Osudy tělesných pozůstatků sv. Jana Sarkandra ve světle historických pramenů**
O. Settari, **Leoš Janáček a lidová duchovní píseň**
I. Hlobil, **Vzácná korespondence česko-moravského rodu Kubíčků, předků brazilského prezidenta Kubitscheka, z druhé poloviny 19. století**
V. Fic, **Vývojové tendence fašismu na Moravě a ve Slezsku v letech 1930 až 1938**
L. Mazáč, **Sarkofágy rodu Mitrovských v Doubravníku u Tišnova**
V. Burian, **Medaile k 250. výročí varhanního díla Michaela Englera v Olomouci**

Formát: B5 Cena: 20,- Kč + poštovné

Distribuce:

Muzejní a vlastivědná společnost, Zelný trh č. 8, 602 00 Brno.

ROČENKA PAMÁTKOVÉHO ÚSTAVU V OLOMOUCI 1995

Z o b s a h u v y j í m á m e:

*J. Bláha, T. Drobný, Dva pozoruhodné keramické nálezy z Mahlerovy ulice č. 6 v Olomouci.
Gotické poháry z Porýní s obličejovými maskami*

Z. Bláhová, Ke stavbě kaple sv. Alexeje v dominikánském klášteře v Olomouci

V. Burian, Pamětní depoty a jejich význam pro památkovou péči

*S. Kašpárková, Několik poznámek ke stavebně-historickému průzkumu kostela sv. Kateřiny
v Olomouci*

V. Kauerová, T. Vitek, Stavebně-historický průzkum domu Pod podloubím v Zábřehu

I. Peřinová, Ikonografický program nástěnných maleb v kapli na olomoucké radnici

*D. Polách, Několik poznatků k stavební historii a původnímu vybavení kostela sv. Anny
ve Starém Městě na Šumpersku*

Formát: A5 Cena: 40.-Kč + poštovné

Distribuce:

Památkový ústav v Olomouci, Dolní náměstí č. 8-9, 771 11 Olomouc, ediční oddělení.

VLASTIVĚDNÉ MUZEUM V OLOMOUCI

náměstí Republiky 5, 771 73 Olomouc
tel.: 068 / 52 22 741

ZÁMEK NÁMĚŠŤ NA HANÉ

785 44 Olomouc
tel.: 068 / 93 184

PŘEMYSLOVSKÝ PALÁC

Václavské náměstí, Olomouc
tel.: 068 / 29 419

ARBORETUM BÍLÁ LHOTA

783 26 Bílá Lhota
tel.: 54 45 532, 54 45 521

HRAD ŠTERNBERK

785 01 Šternberk
tel.: 7643 / 2714

SLEVA PRO ČLENY GWC

na odborné služby a pronájmy 10%
u vstupného do všech objektů 20%

MUZEUM LITOVEL

764 01 Litovel
tel.: 54 41 510

OBSAH

Vítězslav Kollmann

Ikonografické místopisné prameny jako doklad historického vývoje měst a obcí severní Moravy a Slezska	str. 1
--	---------------

Pavel Michna

Der Lettner in der Stadt Uničov / ČR	str. 24
---	----------------

Josef Bartoš

Olomoucký Sokol v protifašistickém odboji	str. 38
--	----------------

Pavel Marek

Počátky živnostenského politického hnutí	str. 44
---	----------------

Kronika

Věra Michnová

Medaile k 250. výročí Englerových varhan u sv. Mořice v Olomouci	str. 51
---	----------------

Miloslava Hošková

Proměny tradiční lidové kultury na Hané - výstava k oslavám Národopisné výstavy československé v Praze roku 1895	str. 52
---	----------------

Miloslav Čermák

Nová expozice z dějin města Uničova	str. 54
--	----------------

Dušan Sukop

Odborný seminář konzervátorů a restaurátorů v Olomouci	str. 55
---	----------------

